

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Anders Larsson

Husrannsakan

- En sammanställning av gällande rätt
huvudsakligen mot bakgrund av JO:s
uttalanden mellan 1956 - 2000

Examensarbete
20 poäng

Gunnar Bergholtz

Processrätt
Termin 9

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Syfte och problemställningar	4
1.2 Avgränsningar	4
1.3 Metod, forskningsläge och disposition	6
2 JO:S ROLL I SAMMANHANGET	8
3 GRUNDLÄGGANDE REGLER OM HUSRANNSAKAN	9
3.1 Allmänt	9
3.2 Regeringsformen	10
3.3 Europakonventionen	10
3.4 Allmänna rättsprinciper	11
3.4.1 Legalitetsprincipen	11
3.4.2 Likhetsprincipen	11
3.4.3 Objektivitetsprincipen	12
3.4.4 Ändamålsprincipen	12
3.4.5 Behovsprincipen	12
3.4.6 Proportionalitetsprincipen	13
4 28:E KAP. RÄTTEGÅNGSBALKEN	14
5 KLASSIFICERINGSFRÅGOR	16
5.1 Hus, rum och slutet förvaringsställe	16
5.1.1 Hus	16
5.1.2 Rum	16
5.1.3 Slutet förvaringsställe	19
5.2 Lokaler som är tillgängliga för allmänheten	29
5.3 Utomhus belägna områden som inte är tillgängliga för allmänheten	32

6	MATERIELLA FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR HUSRANNSAKAN OCH UNDERSÖKNING	35
6.1	Reell husrannsakan	35
6.1.1	Definition av reell husrannsakan	35
6.1.2	Reell husrannsakan enligt RB 28:1	35
6.1.2.1	Husrannsakan hos person som är skäligen misstänkt för brott	36
6.1.2.2	Husrannsakan hos <i>annan</i> än den som är skäligen misstänkt för brott	45
6.1.2.3	Husrannsakan hos den som är skäligen misstänkt eller hos någon annan?	47
6.1.3	Reell husrannsakan enligt RB 28:3	48
6.1.4	Reell undersökning enligt RB 28:10	49
6.2	Personell husrannsakan	50
6.2.1	Definition av personell husrannsakan	50
6.2.2	Personell husrannsakan enligt RB 28:2	50
6.2.2.1	Husrannsakan hos den som söks för tvångsåtgärden	51
6.2.2.2	Husrannsakan hos <i>annan</i> än den som söks för tvångsåtgärden	53
6.2.2.3	Husrannsakan hos den eftersökte eller hos någon annan?	54
6.2.3	Personell husrannsakan enligt RB 28:3	55
6.2.4	Personell undersökning enligt RB 28:10	55
6.3	Särskilt om proportionalitetsprincipen i RB 28:3 a §	56
6.4	Den rättsliga betydelsen av samtycke från den mot vilken åtgärden riktas	57
6.4.1	Allmänt	57
6.4.2	Reell husrannsakan	57
6.4.2.1	Samtycke och begäran av den misstänkte	57
6.4.2.2	Samtycke av någon <i>annan</i> än den misstänkte	59
6.4.3	Personell husrannsakan	59
6.4.3.1	Samtycke av den som eftersöks för tvångsåtgärden	60
6.4.3.2	Samtycke av <i>annan</i> än den som söks för tvångsåtgärden	60
6.4.4	Kommentar	60
6.4.5	Särskilt om visitation av elevskåp	62
7	PRAKTISKA OCH FORMELLA FRÅGOR KRING HUSRANNSAKAN	64
7.1	Husrannsakens beslutet	64
7.1.1	Behöriga beslutsfattare	64
7.1.2	Beslutets utformning	67
7.1.3	Beslutets utsträckning i tiden	68
7.2	“Fortsatt husrannsakan”	70
7.3	Utomstående personers närvaro vid en husrannsakan	70
7.4	Husrannsakan under sken av förhör i bostaden	71
8	SAMMANFATTANDE KOMMENTAR	74
	BILAGA A	77
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	81

Sammanfattning

Enligt RF 2:6 är varje medborgare gentemot det allmänna skyddad mot husrannsakan och liknande intrång. Skyddet är emellertid inte absolut, utan kan under vissa förutsättningar begränsas genom lag. Bestämmelserna i RB 28 kap. om husrannsakan kan sägas ge uttryck för en sådan begränsning. Där föreskrivs att husrannsakan får ske i syfte att eftersöka föremål eller annan bevisning, som kan vara av betydelse för utredning av ett visst brott, eller för att finna personer som skall underkastas tvångsmedel, t.ex. anhållande eller häktning.

Husrannsakan brukar definieras som varje av myndighet företagen undersökning av hus, rum eller slutet förvaringsställe. Denna definition föranleder vissa problem. Att en villafastighet och de utrymmen som denna inrymmer är att betrakta som *hus* respektive *rum* råder det väl knappast några tvivel om. Men hur förhåller det sig i övrigt? Hur skall man t.ex. rättsligen klassificera tält, husvagnar och andra liknande utrymmen, som endast *tillfälligt* används för övernattning? Och hur skall man se på de skåp, som skolelever använder som förvaringsställe för böcker, jackor och andra föremål. Är dessa att se som slutna *förvaringsställen*, med den effekten att endast polis och åklagare får undersöka dem vid misstanke om brott? JO anser *inte* detta. Själv intar jag dock rakt motsatt ståndpunkt, vilket jag bland annat stödjer på en undersökning om skåpens funktion, som jag företagit.

Husrannsakensinstitutet ger också upphov till många andra problem. Som kommer att redogöras för i detta arbete, gäller olika regler beroende på om husrannsakingen riktas mot en person som är misstänkt för brott eller någon annan. Det är därför av stor vikt att kunna avgöra *hos vem* åtgärden företas. Frågan förefaller enkel att besvara, men kan föranleda en del problem inte minst vid samboende, där två personer disponerar över samma utrymmen. En annan fråga är hur man skall se på det faktum att en person *samtycker* till eller till och med *begär* att husrannsakan skall komma till stånd. Innebär detta att polis och åklagare inte behöver ta ställning till om de materiella förutsättningarna för husrannsakan föreligger, utan helt enkelt kan stödja sig på samtycket eller begäran? Vidare finns det ett stort antal frågor av praktisk och formell natur att besvara. Krävs det exempelvis att de som verkställer ett beslut om husrannsakan företer någon *handling*, utvisande på vilken grund de företar den aktuella åtgärden? Och när går ett *förhör* som sker i någons bostad över gränsen till vad som är att betrakta som en husrannsakan?

Detta är några av de frågeställningar varom detta arbete kommer att handla.

Förord

Vid framläggandet av detta examensarbete skulle jag vilja framföra ett varmt tack till de elever och rektorer, som varit vänliga nog att låta sig intervjuas och framfört sina synpunkter på rektorers dispositionsrätt över elevskåp. Vidare skulle jag särskilt vilja tacka min handledare professor Gunnar Bergholtz för värdefulla synpunkter och idéer.

Lund i november 2001

Anders Larsson

Förkortningar

BRÅ	Brottsförebyggande rådet
EK	Europakonventionen för mänskliga fri- och rättigheter
FUK	Förundersökningskungörelsen
HD	Högsta domstolen
JK	Justitiekanslern
JO	Justitieombudsmannen
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
NJA II	Nytt Juridiskt Arkiv avd. 2
PL	Polislagen
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen
RÅ	Riksåklagaren
SOU	Statens Offentliga Utredningar
TF	Tryckfrihetsförordningen
TSA	Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund
VarusmuggningsL	Lag (1960:418) om straff för varusmuggling

1 Inledning

1.1 Syfte och problemställningar

Syftet med detta arbete är, precis som titeln indikerar, att försöka klargöra hur gällande rätt ser ut vad gäller möjligheterna att eftersöka egendom och personer med stöd av det straffprocessuella tvångsmedlet husrannsakan. Som kommer att framgå i det följande är husrannsakan ett tvångsmedel, vars ”praxis” huvudsakligen utvecklas genom de beslut JO fattar i samband med att anmälningar om myndighetsmissbruk inkommer. Det är mot bakgrund av detta som jag har valt att koncentrera arbetet främst kring detta myndighetsorgans uttalanden. JO:s uttalanden är emellertid inte alltid lika självklara. Många gånger är de ett resultat av en avvägning mellan två eller flera allmänna principer, där någon eller några av dem till slut, av någon anledning, fått ge vika. Sådana beslut bör alltid mana till eftertanke; kunde beslutet lika väl ha gått den motsatta vägen? Vidare har JO ofta en tendens att uttala sig i en viss riktning utan att närmare motivera vad ställningstagandet grundar sig på. Detta är enligt mig väldigt olämpligt, eftersom det inte bara förtar värdet av ett annars kanske väldigt slagkraftigt uttalande, utan också kan leda till att människors förtroende för beslutsfattarna minskar. Det förra blir särskilt påtagligt om beslutet dessutom innebär en ändring av tidigare praxis. Att inte lämna någon motivering till sådana beslut är inte acceptabelt, något som JO i vissa fall ändå har valt att göra. Syftet med detta arbete är därför inte enbart att utifrån JO:s uttalanden försöka fastställa den gällande rätten beträffande husrannsakan. Syftet är också att granska hållbarheten av de beslut JO fattat genom åren; har han verkligen haft stöd för alla sina beslut?; hur förhåller sig hans beslut till den doktrin som finns på området?; hur pass långtgående slutsatser skall man våga dra av de olika besluten? Detta är några av de frågor som jag skall försöka att besvara i det följande. Under arbetets gång kommer jag också att i stor utsträckning redogöra för mina egna åsikter i olika frågor.

1.2 Avgränsningar

Husrannsakan är, trots rättegångsbalkens relativt begränsade antal lagparagrafer (10 st.), ett väldigt omfattande område inom straffprocessen, mer omfattande än jag först kunde ana. Vissa avgränsningar har därför varit nödvändiga.

För det första kan redan nu konstateras att det vore omöjligt att, under den ganska begränsade tidsperiod som detta arbete skrivs, i detalj granska samtliga JO-beslut som fattats under tidsperioden 1956-2000. Jag har därför valt ut vissa avgöranden, som jag av någon anledning funnit särskilt intressanta, och analyserat dessa på djupet, medan jag beträffande andra avgöranden endast i korthet redogjort för JO:s ståndpunkt, utan att närmare

ha undersökt hållbarheten i dennes motivering. Vidare har följande begränsningar gjorts:

Uppsatsen avser endast att behandla den form av husrannsakan som sker i *brottsutredande* syfte, dvs. som omfattas av reglerna i RB 28 kap. Möjlighet att företa husrannsakan finns också enligt andra lagar, däribland PolisL och VarusmuggningsL. I de fallen handlar det emellertid inte om undersökningar med syfte att föra en *brottsutredning* framåt. Istället handlar det t.ex. om en polismans befogenhet att tränga in i en lägenhet i avsikt att hjälpa en skadad person eller för att misstanke finns om att det i lägenheten kommer att begås ett allvarligt brott.

Frågeställningar som kan uppstå kring det krav på dokumentation som finns i samband med husrannsakingar, och varom stadgas i RB 28:9, kommer inte att behandlas. JO har visserligen vid ett flertal tillfällen kritiserat polismän just för bristande protokollföring i samband med husrannsakingar, men jag har ändå valt att inte närmare gå in på dessa frågor.¹

En fråga som ofta dyker upp när man talar om husrannsakan är i vad mån polisen har rätt att utnyttja sådan information som åtkommit i samband med en husrannsakan, men som helt saknar samband med den brottsmisstanke som föranledde ingripandet, sk överskottsinformation. Denna mycket känsliga fråga har, trots en intensiv diskussion, ännu inte blivit reglerad i svensk rätt, något som har föranlett många att dra slutsatsen att det står polisen helt fritt att använda sig av information åtkommen på sådant sätt.² Jag kan bara konstatera att ämnet är så pass omfattande att utrymme saknas att i detta arbete närmare belysa frågan.

Av utrymmesskäl har jag vidare valt att inte behandla RB 28:2 a §, som reglerar husrannsakan i transportmedel i rörelse, t.ex. tåg, tunnelbana, flygplan etc. och RB 28:3 2 och 3 st., som rör husrannsakan i lokaler som kan antas användas för brottslig verksamhet.

Slutligen finns anledning att nämna några ord om ett annat straffprocessuellt tvångsmedel, som är intimt förknippat med bestämmelserna om husrannsakan, nämligen beslagsinstitutet. Härom finns bestämmelser i RB 27 kap. Sambandet dessa båda institut emellan består i att husrannsakan utgör en form av förstadium till beslag på så sätt, att syftet med en husrannsakan ofta är att finna föremål som kan *underkastas beslag*. Detta arbete kommer emellertid uteslutande att handla om husrannsakan.

¹ Se exempelvis JO 1956 s. 95, 1988/89 s. 52 och 1992/93 s. 112.

² Se t.ex. Polisrättsutredningen i SOU 1995:47 s. 196.

1.3 Metod, forskningsläge och disposition

Då syftet med detta arbete dels är att presentera gällande rätt mot bakgrund av JO:s uttalanden, dels att granska hållbarheten av de motiveringar som denne använt sig av är det ganska naturligt, att den metod jag i första hand använt mig av har bestått i att studera samtliga beslut rörande husrannsakan, som detta myndighetsorgan har fattat under perioden 1956-2000.

Därutöver har jag använt mig av vad man väl kan kalla den klassiska juridiska metoden, dvs. jag har studerat förarbeten och doktrin på området. Också domstolspraxis har studerats men denna är, av skäl som kommer att presenteras senare, ytterst begränsad.

Slutligen har jag använt mig av intervjuer av rektorer och elever vid tre högstadies- och gymnasieskolor. Detta för att undersöka hållbarheten av ett JO- beslut avseende rektorers rätt att undersöka elevskåp.

Vad gäller det rådande forskningsläget på området kan konstateras att husrannsakan inte är ett lika omskrivet ämne som exempelvis häktning. Den doktrin som finns, däribland Ekelöfs *Rättegång III*, Olivercronas *Rättegången i brottmål* och Westerlunds *Straffprocessuella tvångsmedel*, behandlar husrannsakan som en del i presentationen av samtliga straffprocessuella tvångsmedel, vilka uppgår till ca 20 stycken. Man förstår då ganska snabbt att det i dessa böcker inte finns utrymme för några längre utlägg kring alla de intressanta frågeställningar som finns just beträffande husrannsakan. Ofta nöjer författarna sig med att redogöra för ett fåtal JO-beslut, medan läsaren hänvisas att på egen hand undersöka hur JO förhållit sig i övriga frågor. Den bok som bäst åskådliggör bestämmelserna om husrannsakan är utan tvekan Fitgers *Kommentar till rättegångsbalken*. I denna lämnas en god sammanställning över hur reglerna i RB 28 kap. skall tolkas, och det presenteras även ett antal beslut av JO. Redogörelsen är emellertid inte på något sätt uttömmande. En del viktiga frågeställningar har utelämnats, samtidigt som vissa uttalanden tycks gjorda utan att erforderlig hänsyn har tagits till just JO:s uttalanden. Vidare nöjer sig författaren ofta med att hänvisa till vissa JO- beslut, som jag menar förtjänar en mera ingående analys. Det är mot bakgrund av detta som mitt arbete skall ses.

Uppsatsen är upplagd enligt följande:

Först ges en kort presentation av vilken roll JO spelar för utvecklingen av reglerna om husrannsakan (kap. 2). Därefter följer en sammanställning över de mera grundläggande bestämmelserna om husrannsakan (kap. 3). Jag kommer i det kapitlet att ta upp regeringsformens, europakonventionens och vissa allmänna principers betydelse för användandet av husrannsakan. I följande kapitel redogörs för hur reglerna i RB 28 kap. är upplagda (kap. 4). Efter detta följer uppsatsens tre huvudkapitel. Den första frågan som kommer att behandlas är hur olika utrymmen rättsligen skall klassificeras (kap. 5). I efterföljande kapitel lämnas en detaljerad redogörelse för vilka materiella krav som gäller för husrannsakan i respektive utrymme (kap. 6).

Därefter kommer praktiska och formella frågor kring husrannsakan att behandlas (kap. 7). Uppsatsen avslutas med en sammanfattande kommentar om husrannsakensinstitutet och reglerna i RB 28 kap. (kap. 8).

2 JO:s roll i sammanhanget

Praxisen kring husrannsakan utvecklas nästan uteslutande genom uttalanden av JO. Husrannsakan skiljer sig därmed från t.ex. häktning, där *domstolen* är den myndighet som slår fast hur häktningsbestämmelserna i RB 24 kap. skall tolkas. Att praxisen utvecklas på olika sätt beror till stor del på att *beslutsordningen* ser olika ut. Till skillnad från häktning är utgångspunkten att beslut om husrannsakan fattas av åklagare eller förundersökningsledare - inte av domstol. Endast i vissa fall, exempelvis om husrannsakingen kan antas bli av stor omfattning eller medföra synnerlig olägenhet för den mot vilken den företas, beslutar rätten härom. Detta framgår av RB 28:4 och kommer att behandlas mera ingående längre fram i uppsatsen. Vidare kan ett beslut om husrannsakan inte *överklagas* till domstol. Detta sammanhänger med att den misstänkte inte i något fall skall underrättas på förhand om en eventuell husrannsakan. Om så vore fallet skulle syftet med undersökningen gå förlorat.

Lagligheten av ett fattat beslut om husrannsakan får istället prövas i *efterhand*, och det är här JO kommer in i bilden. Till denne inkommer anmälningar om olika former av myndighetsmissbruk, som människor anser sig ha blivit utsatta för, däribland olagliga husrannsakingar. JO har då att göra en bedömning av huruvida reglerna i RB 28 kap. har följts, och blir därmed den som fastställer hur de olika rekvisiten i lagen bör tolkas. JO har under perioden 1956 - 2000 tagit upp ca 60 stycken ärenden gällande husrannsakan och det är dessa som ligger till grund för detta arbete.³

Huvudregeln är alltså att *domstolen* överhuvudtaget inte befattar sig med frågor som rör husrannsakan. Undantag gäller emellertid i de fall då *åtal* väcks för tjänstefel, och detta enligt åklagaren består i att beslut om husrannsakan fattats på felaktiga grunder. I dessa fall blir också domstolen tvungen att ta ställning till hur de olika rekvisiten i RB 28 kap. skall tolkas.

³ Det händer ibland att också JK befattar sig med denna typ av ärenden. Hur rollfördelningen mellan JO och JK ser ut har jag dock inte funnit någon anledning att närmare beröra.

3 Grundläggande regler om husrannsakan

3.1 Allmänt

En av de omständigheter som kan sägas känneteckna *civilprocessen* är att parterna betraktas som likställda. Med detta menas då inte att de alltid har samma ekonomiska eller kunskapsmässiga förutsättningar att vinna processen. Vad som menas är att de har samma möjligheter att förebringa bevisning i målet, eller kanske bättre uttryckt; de saknar båda möjlighet att förordna om olika tvångsåtgärder, som försätter dem i en förhållande till motparten gynnsammare ställning. Ingen av parterna kan t.ex. i ett vårdnads mål besluta att den andra parten skall häktas på grund av att det finns risk för att denne undanröjer bevis, utvisande att han är sämre lämpad att ta hand om deras gemensamma barn. Inte heller kan de begära att rätten skall besluta om sådana tvångsåtgärder, åtminstone inte med framgång. Istället är det upp till var och en av parterna att på egen hand införskaffa den bevisning de önskar föra fram i processen.

Annorlunda är det inom *straffprocessen*. Här har polis och åklagare getts befogenhet att på egen hand eller med rättsens godkännande besluta om vissa åtgärder, som försätter dem i en till synes överordnad ställning i förhållande till den misstänkte. Åklagaren kan t.ex. under vissa förutsättningar på egen hand besluta att den misstänkte, för att utröna om denne innehar föremål som kan tas i beslag, skall underkastas kroppsvisitation, husrannsakan eller andra liknande åtgärder. Detta har ansetts nödvändigt för att säkra en effektiv lagföring av brott, vilket stärker brottspreventionen i samhället.⁴ Åklagarens ganska långtgående befogenheter i straffprocessen måste emellertid ses mot bakgrund av att det i brottmål är denne som har bevisbördan för att den misstänkte är skyldig och att den misstänkte inte är underkastad någon sanningsplikt. Till detta kommer många andra av rättsordningen uppställda regler och principer, som har som mål att säkerställa jämvikten i straffprocessen. Som exempel kan nämnas objektivitetsprincipen, rätten till offentlig försvarare och in dubio pro reo. Trots detta hävdar många att likställdheten mellan parterna i brottmål, just på grund av ena partens möjlighet att använda tvångsmedel, är väsentligt mindre än i tvistemål.⁵

Det har i det föregående talats om ”tvångsmedel” som om detta vore ett allmänt känt begrepp. Så torde knappast vara fallet, varför en definition är på sin plats. Med tvångsmedel förstås ”direkta ingripanden mot person eller egendom som företas i myndighetsutövning och som utgör någon form av

⁴ Ekelöf, Per Olof; *Rättegång III*, Stockholm 1994, s. 27.

⁵ Se t.ex. Bjerke, Hans Kristian; *Straffprocessuelle tvangs-och rettsmidler*, Oslo 1986, s. 3.

intrång i en persons rättssfär [samt] medför synbara eller kännbara verkningar för den som åtgärden riktar sig mot”⁶ Om tvångsmedlet dessutom används i *brottsutredande* syfte brukar man tala om *straffprocessuellt* tvångsmedel.⁷ Till de straffprocessuella tvångsmedlen hänförs inte bara husrannsakan utan också häktning, beslag, telekontroll, kroppsvisitation, kroppsbesiktning, anmälningsskyldighet, reseförbud, kvarstad, övervakning mm.

Reglerna om husrannsakan finns i RB 28 kap. Dessa måste emellertid ses mot bakgrund av det skydd mot intrång och ingrepp i privatlivet som regeringsformen och de internationella konventioner om fri- och rättigheter som Sverige anslutit sig till föreskriver. Vidare gäller för all tvångsmedelsanvändning vissa allmänna, i praxis utvecklade och till viss del kodifierade, principer. Dessa grundläggande regler och principer kommer att redogöras för i följande avsnitt.

3.2 Regeringsformen

Enligt RF 2:6 är varje medborgare gentemot det allmänna skyddad mot bl.a. husrannsakan. Med husrannsakan förstås enligt förarbetena till grundlagsstadgandet varje av myndighet företagen undersökning av hus, rum eller slutet förvaringsställe.⁸ Det skydd som här föreskrivs mot husrannsakan är emellertid inte absolut, utan av RF 2:12 framgår att det får begränsas genom lag. Detta har skett genom reglerna i RB 28 kap. Vad man alltså skall ha i åtanke är att polis och åklagares möjlighet att företa husrannsakan utgör ett undantag från en grundlagsskyddad rättighet. Detta ger enligt HD anledning att tolka bestämmelserna restriktivt.⁹

3.3 Europakonventionen

Europakonventionen för de mänskliga fri- och rättigheterna (Europakonventionen) är sedan den 1 januari 1995 gällande svensk rätt.¹⁰ Av betydelse i detta sammanhang är vad som föreskrivs i art 8.1 1p. Där sägs det att var och en har rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens. Enligt art 8.1 2p. kan inskränkningar i detta skydd godtas endast om de har stöd i lag och de i ett demokratiskt samhälle är nödvändiga med hänsyn till landets yttre säkerhet, den allmänna säkerheten, landets ekonomiska välbefinnande, förebyggandet av oordning och brott, hälsovården, skyddandet av sedligheten eller av andra personers fri- och rättigheter. Eftersom husrannsakan torde innebära en inskränkning i

⁶ SOU 1995:47 s. 137f.

⁷ SOU 1995:47 s. 138. För en mera utförlig definition av termen straffprocessuellt tvångsmedel, se Ekelöf (Bylund) a.a. s. 22ff.

⁸ Prop. 1975/76:209 s. 147.

⁹ NJA 1996 s. 577.

¹⁰ SFS 1994:1219.

rätten till skydd för hemmet, krävs det att de svenska reglerna härom, dvs. främst RB 28 kap., kan rättfärdigas utifrån något av de ändamål som nu nämnts. Polisrättsutredningen har gjort bedömningen att samtliga svenska regler om husrannsakan står i överensstämmelse med art 8.1 2p.¹¹

3.4 Allmänna rättsprinciper

Även om ett beslut om husrannsakan kan rättfärdigas med stöd av en bestämmelse i RB 28 kap. är det inte självklart att åtgärden är acceptabel i det enskilda fallet. I regeringsformen fastslås tre grundläggande principer som gäller vid all myndighetsutövning. Dessa är legalitets-, likhets- och objektivitetsprincipen. Härutöver har det i praxis utbildats ytterligare tre principer, som gäller vid tvångsmedelsanvändning. Dessa är ändamåls-, behovs- och proportionalitetsprincipen. Också dessa principer har i viss utsträckning blivit lagfästa.

3.4.1 Legalitetsprincipen

Legalitetsprincipen kommer till uttryck i RF 1:1, som föreskriver att den offentliga makten utövas under lagarna. Tanken är att medborgare inte skall kunna utsättas för godtyckliga ingripanden av myndigheter, utan att det med hjälp av lagar och förordningar skall gå att förutse hur dessa organ kommer att agera i olika situationer. Legalitetsprincipen borgar för rättssäkerhet. Också den ovan nämnda RF 2:12, som slår fast att skyddet mot husrannsakan får begränsas, men endast genom lag, kan sägas ge uttryck för legalitetsprincipen.

För att reglerna om husrannsakan i RB 28 kap. skall anses stå i överensstämmelse med legalitetsprincipen hävdar Bylund och Ekelöf att de bör sakna vaga, obestämda och mångtydiga rekvisit.¹² Om så verkligen är fallet kan diskuteras.¹³ Vidare hävdar de att legalitetsprincipen talar för att reglerna om tvångsmedel bör vara tvingande, något som får betydelse för frågan om ett samtyckes rättsliga effekt.¹⁴ Detta kommer att diskuteras nedan under 6.4.

3.4.2 Likhetsprincipen

Likhetsprincipen kommer till uttryck i RF 1:2, som stadgar att den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

¹¹ SOU 1995:47 s. 80. Huruvida så verkligen är fallet kan i vissa avseende diskuteras. Se vidare under 5.2.

¹² Ekelöf (Bylund) a.a. s. 28.

¹³ Se bl.a. nedan under 5 kap. angående mångtydigheten av rekvisitet ”slutet förvaringsställe”.

¹⁴ Ekelöf (Bylund) a.a. s. 28; Bylund i TSA 1975 s. 219f.

3.4.3 Objektivitetsprincipen

Objektivitetsprincipen innebär att polis, domstolar och andra myndigheter i sin verksamhet skall beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet. När man talar om husrannsakan, som är ett tvångsmedel som huvudsakligen används på förundersökningsstadiet, följer dessutom av RB 23:4 att åklagaren skall beakta och tillvarata även omständigheter och bevis som talar till den misstänktes fördel.

Nu nämnda principer gäller som sagt vid all myndighetsutövning. Av mera direkt betydelse för användandet av husrannsakan är emellertid följande tre principer.

3.4.4 Ändamålsprincipen

Som framgått ovan under 2.4.1 får det skydd mot husrannsakan som följer av RF 2:6 endast begränsas genom lag. Detta följer av RF 2:12 1 st. Som ytterligare krav föreskrivs emellertid i andra stycket att begränsningen måste tillgodose ett syfte som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle och hålla sig inom ramen för vad som är nödvändigt för *ändamålet*. Detta anses ge uttryck för den sk. ändamålsprincipen. Denna innebär enligt Bylund att det av varje föreskrift om tvångsmedel klart och tydligt måste framgå de ändamål för vilket det aktuella tvångsmedlet får användas.¹⁵ T.ex. följer av RB 28:1 att husrannsakan får användas *för* efterforskande av egendom som kan tas i beslag eller *till* utrönande av omständighet som kan äga betydelse för utredningen om brottet. Huruvida detta ändamål är förenligt med RF 2:12 2 st. är för den myndighet som har att besluta om husrannsakan att avgöra, men ingenting tyder på att just bestämmelserna i RB 28 kap. om husrannsakan skulle stå i strid med detta grundlagsstadgande.¹⁶

3.4.5 Behovsprincipen

Behovsprincipen innebär att tvångsmedel får tillgripas endast om en visst mål inte kan nås utan sådana åtgärder. Tvånget måste alltså vara *nödvändigt* och får inte användas bara för att det underlättar åklagarens arbete.¹⁷ Dessutom skall tvångsmedlet vara *verkningsfullt*, dvs. den som beslutar om tvångsmedlet måste tro att det kommer att ge avsett resultat.¹⁸ Vidare innebär behovsprincipen att även om ett visst tvångsmedel verkligen är nödvändigt och verkningsfullt, skall man, om flera tvångsmedel står till buds, använda det som är minst ingripande för den enskilde.

¹⁵ Ekelöf (Bylund) a.a. s. 29.

¹⁶ Se RF 11:14 om myndigheters rätt, eller snarare skyldighet, att inte tillämpa bestämmelser som strider mot grundlag.

¹⁷ SOU 1984:54 s. 77.

¹⁸ Westerlund, Gösta; *Straffprocessuella tvångsmedel*, Göteborg 2000, s. 12.

Behovsprincipen är lagreglerad bl.a. i RB 28:14, där det sägs att fotografering får användas ”om det erfordras för vinnande av utredning om brott”, och i RB 25:1, som reglerar valet mellan häktning och reseförbud. Någon motsvarande föreskrift beträffande husrannsakan finns inte i RB 28 kap. Att principen skall beaktas också vid användandet av detta tvångsmedel framgår emellertid av förarbetena till RB 28:3 a §, som vid sin tillkomst innebar en kodifiering av den princip som nu närmast skall behandlas, nämligen proportionalitetsprincipen.¹⁹

3.4.6 Proportionalitetsprincipen

Den sista principen av betydelse för användandet av husrannsakan är den numera i 28:3 a § lagfästa proportionalitetsprincipen. Även om en husrannsakan bedöms som nödvändig för att uppnå ett visst resultat - dvs. även om behovsprincipen inte sätter hinder i vägen - följer av proportionalitetsprincipen att man i varje enskilt fall måste pröva hurvida effekterna av en husrannsakan står i rimlig proportion till det resultat man önskar uppnå. Om åtgärden skulle leda till allvarlig skada för den enskilde, samtidigt som den vinst man förväntar uppnå är begränsad, talar denna princip för att man bör avstå från åtgärden eller åtminstone välja ett mindre ingripande tvångsmedel.

JO har vid ett flertal tillfällen uttalat sig om betydelsen av att polis och åklagare beaktar ovan nämnda principer när de står inför valet att använda sig av husrannsakan eller inte. Jag har dock valt att behandla dessa ärenden i 6 kap. tillsammans med övriga materiella förutsättningar för husrannsakan.

¹⁹ Prop. 1988/89:124 s. 26f.

4 28:e kap. Rättegångsbalken

De centrala bestämmelserna om husrannsakan finns i 1 och 2 §§. Där anges de materiella förutsättningarna för att få genomföra husrannsakan i hus, rum och slutet förvaringsställe.

1 § reglerar möjligheterna att i sådana utrymmen eftersöka egendom (reell husrannsakan), medan 2 § anger kraven för att där få eftersöka personer (personell husrannsakan).

Att affärer, biografier och liknande byggnader i folkmun är att betrakta som hus, eller i vissa fall rum, råder det knappast något tvivel om. Trots detta omfattas sådana utrymmen *inte* av 1 och 2 §. Anledningen till detta är att inte alla utrymmen anses lika skyddsvärda som bostadshus, garage och liknande privata byggnader. Den integritetskränkning som en husrannsakan ofta innebär, anses helt enkelt olika allvarlig beroende på i vilken typ av byggnad den företas.²⁰ Utrymmen som anses mindre skyddsvärda är dels lokaler som är tillgängliga för allmänheten, dels lokaler som brukar användas gemensamt av personer som kan antas ägna sig åt brottslig verksamhet. Dessa utrymmen regleras i 3 § och utmärkande för dessa är att kraven för att där få genomföra husrannsakan är väsentligt lägre än vad som gäller enligt 1 och 2 §.

I 3 a § kommer den tidigare nämnda proportionalitetsprincipen till uttryck.

I 4 och 5 § fastställs vilka som är behöriga att fatta beslut om husrannsakan, och i 6 - 9 § finns bestämmelser som reglerar verkställigheten av ett beslut om husrannsakan. T.ex. tas det i 6 § upp i vad mån våld får användas och vid vilken tid på dygnet undersökningarna bör äga rum.

Tidigare har nämnts att med husrannsakan förstås undersökningar i hus, rum eller slutet förvaringsställe. Denna typ av utrymmen, som regleras i 1, 2 och 3 §, brukar betecknas den ”inre sfären”.²¹ Det förekommer emellertid att polisen har anledning att undersöka också områden belägna utomhus, i den sk. ”yttre sfären”.²² Exempelvis kan det i en mordutredning vara nödvändigt att undersöka blodfläckar på en parkeringsplats eller leta efter föremål i skogen osv. Sådana undersökningar betecknas inte som husrannsakan i rättegångsbalkens mening, utan kallas helt enkelt ”undersökning”. En viss typ av undersökningar har blivit reglerade i RB 28 kap., nämligen undersökningar av områden som inte är tillgängliga för allmänheten. Regler härom finns i 10 §.

²⁰ SOU 1995:47 s. 213f.; NJA II 1933 s. 113.

²¹ Olivercrona, Karl; *Straffprocessen – Ett kompendium av Karl Olivercrona*, Lund 1953, s. 136.

²² *Ibid.*

Jag har nu i korta drag redogjort för bestämmelserna i RB 28 kap., och som framgått gäller olika regler beroende på var en husrannsakan genomförs. Det är därför viktigt att det inte råder några oklarheter om hur olika utrymmen rättsligen skall klassificeras. Problem uppstår dock när man skall tolka begrepp som t.ex. "slutet förvaringsställe". Krävs det exempelvis att en bil är låst för att den skall betraktas som ett slutet förvaringsställe eller räcker det att dörrarna är stängda? Och hur skall man se på de skåp som elever på högstadie- och gymnasieskolor disponerar över? Utgör dessa slutna förvaringsställen? Också andra begrepp, exempelvis "rum", kan föranleda tolkningsproblem. Är t.ex. tält, flyktingförläggningar och andra tillfälliga övernattningsplatser att betrakta som rum i rättegångsbalkens mening?

5 Klassificeringsfrågor

De frågor som nu avses att besvara kan måhända upplevas som begreppsjuridik, men utgör en väldigt viktig del av husrannsakens institutet. Konsekvensen av att ett utrymme klassificeras som hus, rum eller slutet förvaringsställe blir nämligen att så fort en myndighetsperson utsätter utrymmet för någon form av undersökning, oavsett syftet med undersökningen, anses denne ha företagit en husrannsakan. Detta innebär att man måste ha uppfyllt och beaktat de krav och principer som lagen föreskriver, däribland kravet på skäligen misstanke. Fall för utrymme däremot utanför denna klassificering kan undersökningar genomföras på betydligt lösare grunder, i vissa fall helt utan begränsning. Det är mot bakgrund härav som detta kapitel skall ses.

5.1 Hus, rum och slutet förvaringsställe

5.1.1 Hus

Med hus avses enligt förarbetena till RB inte enbart bostadshus utan även andra byggnader, såsom ekonomi- och uthusbyggnader, fabriker och magasin.²³ Huset måste emellertid vara färdigbyggt. Så länge byggandet pågår, och ännu ingen flyttat in, faller det in under 10 § (den yttre sfären).²⁴

Något krav på att dörrar och fönster skall vara stängda finns inte. Olivercrona hävdar att husrannsakan föreligger redan om man med hjälp av ett verktyg fiskar upp ett brev ur en brevlåda.²⁵ Troligtvis syftar han på sådana brevlådor som sitter på dörren, vilket främst är fallet beträffande lägenheter. På liknande sätt bör det ses som en husrannsakan om man tillgriper något genom ett öppet fönster.

5.1.2 Rum

Med rum förstås i första hand bostadsrum, men även kontors- och lagerlokaler samt hytter och rum på fartyg faller in här under.²⁶

Att kontorslokaler, dvs. arbetsplatser, i motiven jämförts med rum är ganska intressant. Det innebär att det i princip anses minst lika integritetskränkande att få sin arbetsplats undersökt av myndigheter som det är att få undersökt den egna bostaden. Europadomstolen har i fallet Niemietz

²³ SOU 1938:44 s. 328; NJA II 1943 s. 369.

²⁴ Fitger, Peter; *Rättegångsbalken 1*, del 2, Stockholm 1984, s. 28:5.

²⁵ Olivercrona, Karl; *Rättegången i brottmål enligt RB*, Stockholm 1968, s. 245.

²⁶ SOU 1938:44 s. 328; NJA II 1943 s. 369.

också uttalat sig i denna riktning.²⁷ Bakgrunden var den, att en husrannsakan hade genomförts på klagandens kontor, ett advokatkontor. Fråga uppstod huruvida kontoret omfattades av rätten till skydd för *hemmet* som föreskrivs i art 8 EK. Europadomstolen fann, med följande motivering, att så var fallet:

”The court does not consider it possible or necessary to attempt an exhaustive definition of the notion of ”private life”. However, it would be too restrictive to limit the notion to an ”inner circle” in which the individual may live his own personal life as he chooses and to exclude therefrom entirely the outside world not encompassed within that circle. Respect for private life must also comprise to a certain degree the right to establish and develop relationships with other human beings. In this context also, it may not always be possible to draw precise distinctions, since activities which are related to a profession or business may well be conducted from a person’s private residence and activities which are not so related may well be carried on in an office or commercial premises. A narrow interpretation of the words ”home” and ”domicile” could therefore give rise to the same risk of inequality of treatment as a narrow interpretation of the notion of ”private life”. [...] More generally, to interpret the words ”private life” and ”home” as including certain professional or business activities or premises would be consonant with the essential object and purpose of article 8, namely to protect the individual against arbitrary interference by the public authorities.”²⁸

Europadomstolen slår alltså fast att yrkeslivet förtjänar samma skydd som det egna hemmet. En av anledningarna härtill är enligt domstolen att det ofta kan vara ett problem att klart skilja mellan en persons privatliv och hans yrkesliv. Särskilt påtagligt blir detta för dem som huvudsakligen sköter sitt arbete hemifrån.

Jag har svårt att se att detta avgörande skulle få någon egentlig betydelse för de svenska bestämmelserna om husrannsakan i ”rum”, eftersom man redan i motiven till rättegångsbalken slog fast att med detta avses även kontorslokaler. Däremot är det möjligt att man med stöd av detta avgörande skulle kunna ifrågasätta den svenska uppfattningen, att lokaler som är tillgängliga för allmänheten (3 §) skulle vara mindre skyddsvärda än andra byggnader. Detta inte minst då sådana lokaler ofta inrymmer just arbetsplatser. (Se vidare under 5.2)

Med rum förstås enligt motiven också hytter och rum på fartyg. Sett ur integritetssynpunkt har man alltså inte gjort någon skillnad mellan rum i byggnader och rum belägna på andra platser. Istället tycks det avgörande vara huruvida utrymmet är avsett för *bostadsändamål* eller inte. Huruvida det är permanent eller endast temporärt tycks inte spela någon roll. Detta talar starkt för att även hotellrum, husvagnar, tågupéer (åtminstone sovkupéer), husbilar och andra liknande utrymmen bör betraktas som rum i rättegångsbalkens mening, eftersom dessa, åtminstone tillfälligt, har funktion som bostad. Husrannsakan i dessa utrymme bör betraktas som en minst lika stor integritetskränkning som husrannsakan i vilket bostadsrum som helst.

²⁷ Niemietz mot Tyskland, 1992-12-15, ser. A nr. 251-B.

²⁸ Ibid. §§ 29-31.

Hur man skall betrakta tält är inte lika lätt att säga. Dessa är ofta gjorda i tyg och kan vara mer eller mindre avancerade, varför ”rum” inte är det självklara valet av ord i det här sammanhanget. Men återigen måste man betrakta saken ur integritetssynpunkt. Frågan man måste ställa sig är om en undersökning av ett tält utgör en lika allvarlig kränkning som en undersökning av ett ”vanligt” bostadsrum gör. Och enligt min mening kan något annat än ett jakande svar inte lämnas på denna fråga. Tält bör därför betraktas som ”rum” i rättegångsbalkens mening.

I det första av de tre JO-fall som skall ta upp i detta avsnitt uppstod frågan hur en asylsökandes boendetrymme på en flyktingförläggning skall klassificeras.²⁹ Ärendet remitterades till JO efter att personal på en flyktingförläggning (Statens Invandrarverks [SIV:s] flyktingförläggning) trängt sig in i det rum som en asylsökande kvinna bebodde. Personalen misstänkte att kvinnan förvarade stöldgods i rummet. JO konstaterade att lägenheter av detta slag inte utgör bostad i egentlig mening. T.ex. föreligger inte något hyresförhållande mellan SIV och den asylsökande. Vidare rör det sig om en tillfällig inkvartering, samtidigt som den asylsökande aldrig kan hävda någon besittningsrätt eller dispositionsrätt till lägenheten, utan får finna sig i att vid t.ex. utrymmesbrist flytta till ett annat rum. Trots detta ansåg JO att personalens agerande skulle betraktas som en husrannsakan, vilket innebär att det utrymme som den asylsökande förfogade över ansågs utgöra ett rum i rättegångsbalkens mening. Med tanke på vad som ovan framkommit om tolkningen av detta begrepp var JO:s bedömning föga överraskande. Intressant är emellertid att det bekräftar det jag tidigare sagt, att boendets *tillfälliga* karaktär saknar betydelse.

JO har även uttalat sig om huruvida häktsceller och bostadsrum på kriminalvårdsanstalter är att betrakta som rum enligt RB 28 kap.³⁰ Utan att lämna någon närmare motivering fann JO att så är fallet. Också dessa avgöranden får anses stå i överensstämmelse med lagstiftarens intention, att bygga upp ett starkt skydd för sådana utrymmen, som under längre eller mera begränsad tid utgör en persons huvudsakliga boplats.

Sammanfattning

Med rum avses inte bara rum i egentliga bostäder. Hit hör också andra med väggar och tak försedda utrymmen som utgör eller kan utgöra, varaktigt eller tillfälligt, en persons övernattningsutrymme. Vidare faller kontors- och lagerlokaler in här under. Det avgörande för denna bedömning är att en undersökning av dessa utrymmen innebär en minst lika allvarlig kränkning som en undersökning av ett ”vanligt” rum gör.

JO:s beslut står i samtliga fall i full överensstämmelse med lagstiftarens intentioner, att erbjuda ett skydd mot av myndigheter företagna

²⁹ JO 1994/95 s. 214.

³⁰ JO 1993/94 s. 79 och 1982/83 s. 42.

undersökningar av rum, inte bara i inskränkt utan i vid bemärkelse. Besluten har inte blivit föremål för kritik i doktrinen.³¹

5.1.3 Slutet förvaringsställe

Den typ av utrymme som utan tvekan vållar mest bekymmer är det som i rättegångsbalken kallas för ”slutet förvaringsställe”. Någon vägledning av hur detta uttryck skall tolkas står inte att finna i varken motiv eller doktrin. Det enda som anges är ett antal exempel.

I förarbetena till rättegångsbalken anges som exempel på slutet förvaringsställe stängd bil och bankfack.³² Enligt doktrinen skall vidare kassaskåp, låsta förvaringsboxar i skolor, i affärer, på arbetsplatser och på militärlogement samt stängda väskor anses falla in under detta begrepp.³³

Bilar - låsta eller bara stängda ?

I doktrinen har det länge förts en diskussion om huruvida det räcker att en bil är stängd, i bemärkelsen tillslutna dörrar, eller om det dessutom krävs att bilen är låst. Till den senare uppfattningen har bl.a. Olivercrona anslutit sig, som, utan att närmare motivera varför, ansett uttrycket ”slutet” (förvaringsställe) *förutsätter* att bilen är låst.³⁴ Bylund, Westerlund och Fitger intar rakt motsatt ståndpunkt. De anser alla att integritetskränkningen vid en undersökning blir densamma, oavsett om bilen är låst eller enbart stängd.³⁵ Till denna senare uppfattning har även Polisrättsutredningen, med uppdrag att se över bl.a. reglerna om husrannsakan, slutit sig. Denna motiverar sitt ställningstagande med att det vore högst olämpligt att bilar, som är stängda men inte låsta, skulle falla in under 10 § (den ”yttre sfären”), vilket skulle bli fallet om dessa inte betraktades som slutna förvaringsställen. Dessa bilar skulle därmed erhålla ett väsentligt sämre skydd än låsta bilar, trots att integritetskränkningen av en undersökning får anses likartad.³⁶

Frågan har varit föremål för JO:s bedömning vid tre tillfällen.

Första gången var 1974.³⁷ Det gällde då en olåst bil som stod uppställd på en tämligen obebakad plats, utan passagerare. Bilen undersöktes, av

³¹ En fråga av måhända mer akademisk än praktisk betydelse är hur man skall betrakta en *uteliggares* enkla boningsplats. Även om denna skulle bestå av fyra väggar och tak, byggd med hjälp av pappkartonger, är jag ytterst tveksam till om det bör klassificeras som ett rum i rättegångsbalkens mening. Men eftersom alternativet är att helt bortse från kartongbygget, det som uteliggaren med full rätt betraktar som ”sitt” område, och tillåta att undersökningar av dennes egendom får ske helt förbehållslöst, så lämnar jag en viss reservation för detta ställningstagande.

³² SOU 1938:44 s. 328; NJA II 1943 s. 369.

³³ Ekelöf (Bylund) a.a. s. 7; Westerlund a.a. s. 108; Olivercrona (1968) a.a. s. 256.

³⁴ Olivercrona (1968) a.a. s. 256.

³⁵ Ekelöf (Bylund) a.a. s. 73; Westerlund a.a. s. 108; Fitger a.a. s. 28:6.

³⁶ SOU 1995:47 s. 220.

³⁷ JO 1974 s. 128.

anledningar som inte framgår, av en polisman. Ärendet hamnade så småningom hos JO, som hade att ta ställning till huruvida polismannen hade utfört en husrannsakan, dvs. om bilen var att betrakta som ett slutet förvaringsställe. Utan någon som helst motivering fann JO att så inte var fallet.

Redan tre år senare intog JO emellertid rakt motsatt ståndpunkt.³⁸ Ärendet gällde en bil som under pågående bilfärd hade blivit stoppad av ett antal polisbilar på Kungsgatan i Stockholm. Polisen hade fått ett anonymt samtal om att bilen skulle innehålla stöldgods. Föraren och den enda passageraren redogjorde för hur 10 polismän hade genomskött såväl motor- som bagageutrymmet, dock utan resultat. JO fann, återigen utan någon som helst motivering, att polismännens agerande var att betrakta som en husrannsakan. Bilen skulle alltså ses som ett slutet förvaringsställe.

Det får anses högst oklart hur man skall tolka detta avgörande. Enligt min mening kan det tolkas på två sätt:

1. JO menade, att eftersom bilen i detta andra fall stod under direkt kontroll av ägaren/föraren vid tiden för undersökningen, fanns det starka skäl att se saken annorlunda jämfört med förra fallet. Den integritetskränkning som undersökningarna i båda fallen innebar var helt enkelt större i det senare fallet, varför bilen skulle betraktas som ett slutet förvaringsställe.
2. JO intar i det andra fallet en helt ny ståndpunkt och underkänner det beslut som fattats av en annan JO bara tre år tidigare; en olåst bil är att betrakta som ett slutet förvaringsställe.

Med tanke på att JO inte i något av fallen motiverat sitt beslut, är det givetvis svårt att med säkerhet säga vilken av de båda tolkningarna som är den rätta. Jag hävdar dock att det är den andra som har mest fog för sig och det av följande två skäl:

A. Det är enligt min uppfattning väldigt svårt att vinna gehör för påståendet att det innebär en så påtaglig skillnad i integritetshänseende att genomsköta en obevakad bil jämfört med en bil som står under uppsikt av ägaren/föraren, att det motiverar ställningstagandet att bilarna är att se som två helt olika typer av utrymmen.

B. JO:s uppgift är att avgöra vad som skall förstås med uttrycket ”slutet förvaringsställe”. Huruvida något är ”slutet” eller inte är knappast något som kan vara beroende av huruvida människor befinner sig i det undersökta föremålet eller inte.

Jag menar därför att JO:s ställningstagande i det senare fallet inte berodde på att bilen där stod under kontroll av ägaren/föraren. Istället får det betraktas

³⁸ JO 1977/78 s. 129.

som ett underkännande av den andre JO:s beslut att olåsta bilar inte är att betrakta som slutna förvaringsställen.

Den senaste gången JO uttalade sig i frågan var 1997.³⁹ Då gällde det en undersökning av en personbil, som tillhörde en person som var intagen på kriminalvårdsanstalt. Undersökningen utfördes av kriminalvårdspersonal. Också denna gång riktade sig undersökningen mot en *olåst* bil. Efter att ha redogjort för de olika uppfattningar som förespråkats i doktrinen (se ovan), anförde JO, återigen utan att motivera varför, att han delade Bylunds och Fitgers uppfattning. Något krav på att en bil måste vara låst för att betraktas som ett slutet förvaringsställe ansåg JO alltså inte att det fanns.

Kommentar

Den ståndpunkt JO har valt att inta i denna fråga stämmer bäst överens med doktrin på området. Jag säger detta eftersom jag anser att det bara är Bylund m.fl. som egentligen har motiverat sitt ställningstagande på ett relevant sätt. Enligt dem är den integritetskränkning som en undersökning innebär densamma, oavsett om bilen är låst eller inte. Jag delar denna uppfattning. Olivercrona anför förvisso att hans ställningstagande grundar sig på uppfattningen att det redan i ordet ”slutet” (förvaringsställe) ligger ett krav på att förvaringsstället måste vara låst. Denna uppfattning kan ha visst fog för sig. Men eftersom det i motiven till rättegångsbalken används ett annat uttryck, nämligen ”stängd” bil, innebär detta att Olivercrona måste kunna argumentera också för varför det i detta ord skall anses ligga ett krav på att bilen måste vara låst. Och här måste högre krav ställas. Det räcker inte att bara rakt av konstatera att ”stängd” = ”låst”, för det är det inte. Det följer varken av själva ordalydelsen eller av människors gängse uppfattning av ordet ”stängd”. Om någon blir tillsagd att ”stänga” dörren efter sig när han går, kan denne knappast kritiseras för att han inte även låser den.

Också de *rättsliga konsekvenserna* av JO:s beslut blir enligt mig de bästa. Resultatet blir att olåsta bilar åtnjuter samma skydd mot undersökningar som hus och rum, vilket är att föredra inte minst då bilen för de flesta av oss utgör en betydlig del av vårt privatliv. Om JO däremot hade funnit att olåsta bilar *inte* är att betrakta som slutna förvaringsställen, skulle detta innebära att de istället kom att klassificeras som ”utrymme ej tillgängligt för allmänheten” (RB 28:10), där skyddet mot undersökningar, som vi skall se längre fram i uppsatsen, är ytterst begränsat. (Så är för övrigt fallet med ”öppna” bilar. Dessa omfattas av RB 28:10, något som bl.a. Polisrättsutredningen ansett vara en klar brist.⁴⁰)

³⁹ JO 1997/98 s. 190.

⁴⁰ SOU 1995:47 s. 218.

En liknande diskussion som nu förts om bilar, har förts också om *väskor*. Jag har dock valt att inte närmare redogöra för denna utan hänvisar till vad som ovan sagts.⁴¹

Elevskåp (och värdeskåp)

En av de frågor som intresserat mig mest vid författandet av denna uppsats, och som jag valt att undersöka närmare, är hur man skall klassificera de skåp som främst högstadie- och gymnasieelever förfogar över under sin skoltid och bl.a. förvarar böcker i, sk. elevskåp.

Anledningen till att just denna fråga fångat mitt intresse är att jag av egen erfarenhet vet att rektorer vid vissa skolor, utan elevernas vetskap och på ganska lösa grunder, låter undersöka dessa skåp om de misstänker att de innehåller sprit eller andra i skolan otillåtna saker. Än mer intresserad blev jag när jag upptäckte att JO vid två tillfällen slagit fast att sådana skåp inte är att se som slutna förvaringsställen, varför det i princip är fritt fram för rektorer att agera på detta sätt.⁴² Det som förvånade mig mest var den motivering som JO använde sig av. Redan vid första anblicken föreföll den vara ett resultat av ett på förhand fattat beslut, där målet var att finna stödjande argument som egentligen inte fanns. Jag började också fundera över om JO:s beslut inte snarare var ett resultat av ett rent praktiskt tänkande, där denne helt enkelt valt att göra avkall på elevernas rättigheter för att förhindra att polis och åklagare, i betydligt större utsträckning än tidigare, skall behöva befatta sig med problem som lika väl kan lösas av lärare och rektorer själva.

Jag har valt att huvudsakligen koncentrera mig på det senaste fallet (från 1987). JO har i detta lämnat en mycket utförlig motivering till sitt beslut. Det första fallet (från 1978) kommer att hänvisas till i vissa relevanta avseenden. Eftersom JO:s beslut kommer att underkastas en tämligen ingående analys har jag valt återge merparten härav.

Bakgrund

Rykten och vissa andra omständigheter föranledde rektorn vid en skola i Uppsala att misstänka att någon eller några av eleverna langade sprit till övriga elever på skolan. Ryktena tydde på att såväl langarna som köparna förvarade spriten i sina elevskåp.

Med anledning av detta beslöt rektorn att låta öppna och visitera samtliga elevskåp på skolan, ca 200 st. Rektorns agerande stod att läsa om i tidningen några dagar senare, vilket fick JO att inleda en undersökning om huruvida åtgärden var förenlig med stadgandet i RF 2:6; varje medborgares skydd mot bl.a. husrannsakan.

⁴¹ Om denna fråga, se Ekelöf (Bylund) a.a. s. 37f.

⁴² JO 1978/79 s. 396 och 1988/89 s. 352.

Ärendet remitterades till skolstyrelsen för yttrande, som anförde:

”Enligt skolstyrelsens mening kan man i det aktuella fallet säga att princip står mot princip. Å ena sidan finns regeringsformens allmänna formuleringar om att varje medborgare är skyddad mot det allmännas kroppsvisitation, husrannsakan och liknande intrång. Å andra sidan har skolan ett ansvar när det gäller att motverka mobbning, drogproblem, våld och vandalisering. I det arbetet måste skolan dagligen med kraft och konsekvens visa att ett sådant beteende inte är acceptabelt i dagens samhälle. Skolan måste skydda det stora flertalet elever från några få missgärningar. Skolstyrelsen stödjer därför helt det nödvändiga och ambitiösa arbete som bedrivs på Heidenstamsskolan och som refererats i rektorns skrivelse. I det enskilda fallet kan det då diskuteras om en individs handlande står i strid mot ett generellt regelsystem. Det kan också diskuteras om de elevskåp en skola ställer till förfogande för att förvara materiel nödvändig för skolarbetet är elevens egendom på det sätt som menas i regeringsformen. Skolstyrelsen är av den uppfattningen att elevskåpens funktion måste ses i ett *historiskt perspektiv*. Tidigare förvarade eleverna sina böcker och övrig materiel i sina bänkar i det egna klassrummet. Det var alltid låst när lektion inte pågick. Innehållet i bänkarna inspekterades då och då av skolans personal. När högstadieskolorna organiserades efter ämnesrumsprincipen ställde skolan skåp till elevernas förfogande som ersättning för bänkarna. *Skåpen försågs med lås av den anledningen att de placerades offentligt i kapprum och korridorer*. Sett i detta perspektiv är rektorns åtgärd förståelig och kan ses som ett uttryck för en engagerad skollednings omsorg om eleverna.”⁴³ (mina kursiv.)

JO anförde i sitt beslut följande:

”[...] Sedan det fastslagits, att skolan har en betydelsefull roll att spela i kampen mot bl.a. elevers bruk av alkohol och andra droger, är det inte mindre viktigt att betona att denna kamp givetvis måste föras med metoder och medel, som har stöd i gällande rätt. Skolledningen måste bl.a. noggrant bevaka, att man inte i strävan att så effektivt som möjligt bekämpa missförhållanden och risker för elevernas sunda utveckling åsidosätter elevernas grundläggande fri- och rättigheter, vilka är skyddade genom stadganden i 2 kap. regeringsformen.

Den i förevarande ärende aktualiserade frågan är, huruvida åtgärden att eleverna ovetande låta öppna skåp i centralkapprummet stod i strid med grundlagsstadgandet i 2 kap. 6 § RF. Detta stadgande skyddar envar medborgare gentemot det allmänna mot bl.a. ”husrannsakan och liknande intrång”. Skyddet är inte absolut, utan det kan jämlikt 2 kap. 12 § RF begränsas genom bestämmelse i lag för att tillgodose ett ändamål, som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle. Exempel på sådan av rättsordningen godtagen inskränkning i skyddet är bestämmelserna i 28 kap. rättegångsbalken, som ger domstol, åklagare och undersökningsledare rätt att under vissa betingelser förordna om husrannsakan som ett led i en brottsutredning. Det finns ingen liknande lagreglering, som ger rektor eller annan inom skolledningen rätt att förordna om att tillgripa sådana metoder.

[...]Rektor skall sålunda enligt skolförordningen tillse, att verksamheten i skolan fortgår enligt gällande ordningsföreskrifter och övriga bestämmelser, men han får inte därvid tillgripa husrannsakan eller liknande intrång, eftersom lagstöd saknas för en sådan åtgärd. Avgörande för bedömningen i detta ärende är således om åtgärden att låta öppna elevernas låsta skåp är att anse som husrannsakan i den mening ordet har i 2 kap. 6 § RF.

⁴³ JO 1988/89 s. 352f.

[...] Med husrannsakan förstås enligt förarbetena till grundlagsstadgandet ”varje av myndighet företagen undersökning av hus, rum eller slutet förvaringsställe, oavsett syftet med undersökningen” (prop. 1975/76:209 s. 147). Elevskåpen som visiterades var i så måtto ”slutna förvaringsställe” att de var låsta. Emellertid hade skolledningen dubblettnycklar. Skåpen var således inte stängda för skolans ledning. Syftet med att förse dessa skåp med lås är närmare besett inte att inom skolan förse eleverna med ett helt privat utrymme, lika okränkbart och skyddat från insyn som deras hem, utan fastmera att hindra stölder av böcker och andra förnödenheter för skolarbetet som eleverna avses förvara i skåpen. I skolstyrelsens yttrande har påpekats att elevskåpen i skolans allmänna utrymmen tillkom, när man övergick från klassrums- till ämnesrumsprincipen. De avsågs fylla samma funktion som elevernas bänkar eller pulpeter i de gamla klassrummen, alltså utgöra förvaringsplats för böcker och annat skolmaterial under skoldagen. Så länge eleverna hade sina förvaringsrum i det förhållandevis slutna klassrummet, behövde dessa i allmänhet ej vara låsta, men när förvaringsrummen flyttades ut i allmänna utrymmen uppstod ett behov av låsning för att motverka tillgrepp av böcker och arbetsmaterial.

Med hänsyn till vad som utretts om elevskåpens ändamål, syftet med att de är låsta samt inte minst den omständigheten att skolledningen förfogade över dubblettnycklar, finner jag ej stöd för uppfattningen, att åtgärden att med hjälp av dubblettnycklarna öppna skåpen och visitera deras innehåll skulle vara att anse som husrannsakan i regeringsformens mening. (Jfr JO 1978/79. s. 396, där slutsatsen i ett liknande fall blev densamma.) *Avgörande för denna slutsats är, att jag ej betraktar elevskåpen som elevernas vis-à-vis skolledningen slutna förvaringsutrymmen.*⁴⁴ (min kursiv.)

JO:s fyra huvudargument kan sammanfattas på följande sätt:

1. Eftersom skolledningen hade dubblettnycklar var skåpen inte stängda för skolans ledning.
2. Skåpen måste ses i ett historiskt perspektiv, och då kan det konstateras att dessa är avsedda för att förvara böcker och skolmaterial i - inget annat.
3. Anledningen till att skåpen är låsta är inte att förse eleverna med ett privat utrymme, utan att förhindra stölder av böcker och annat skolmaterial som eleverna avses förvara i skåpen.
4. En parallell kan dras till det militära området, där skåpvisitation har ansetts tillåten även om uttryckligt lagstöd härför inte föreligger. (Detta var ett av de argument som JO använde sig av i det första fallet (JO 1978/79 s. 396), till vilket JO i det nu aktuella fallet hänvisade.)

⁴⁴ Ibid. s. 353f.

Analys⁴⁵

1. *Skolledningens innehav av dubblettnycklar innebär att skåpen inte är stängda för skolans ledning.*

Undersökningen visar att låsanordningarna på elevskåpen ofta skiljer sig åt beroende på om skolan är en högstadie- eller gymnasieskola.

I högstadieskolor är skåpen oftast försedda med ett helt vanligt nyckellås. När eleven börjar skolan får han ett av två exemplar nycklar. Det andra exemplaret ("extranyckeln") behåller skolvärden, vaktmästaren eller någon liknande person. Denna extranyckel kan eleven, mot avgift, få låna om han någon dag skulle ha glömt sin egen nyckel hemma. Utöver dessa båda nycklar finns det på alla skolor en "huvudnyckel", som passar till samtliga skåp på skolan. Denna kan användas om eleven lyckats göra av också med extranyckeln. Vidare kan den användas om någon elev är sjuk och denne har bitt en kompis att ta med sig läxböcker hem.

Det intressanta är emellertid att samtliga rektorer som jag talade med angav att det är just detta som huvudnyckeln är till för - inget annat. Den finns för elevernas skull - inte skolledningens. ("Vi måste kunna ta oss in i skåpen om eleven gjort av med extranyckeln" var ett ofta förekommande svar på frågan vad det egentliga syftet med att ha en huvudnyckel är).

Att huvudnyckeln på senare tid börjat användas för att öppna och visitera elevskåp utgjorde enligt samtliga rektorer ett nytt användningsområde för denna nyckel.

Slutsatsen man kan dra av detta är, att även om huvudnyckeln i sig innebär att skolledningen rent faktiskt har tillgång till elevskåpen, innebär detta inte automatiskt att skolledningen därigenom också förbehållit sig rätten att disponera över skåpen under den tid de nyttjas av eleverna.

Jag skulle här också vilja dra en parallell till hur situationen ser ut hemma hos mig själv och många andra som jag känner. Sedan många år tillbaka förfogar båda våra grannar över var sin reservnyckel till vårt hus. Anledningen är att det ibland har hänt att någon i familjen gått hemifrån utan nyckel och sedan kommit tillbaka till ett tomt hus. Det är då skönt att veta att det finns en reservnyckel hos grannen. Men givetvis innebär inte detta att våra grannar har dispositionsrätt till vårt hem (bränder och inbrott undantaget). Det anser varken vi eller grannarna. Det enda grannarna gör är att de *förvarar* vår extranyckel, och det gör de uteslutande i *vårt* intresse. På samma sätt skulle jag vilja karaktärisera skolvärdarnas innehav av extranyckel och huvudnyckel, dvs. som en för elevernas räkning förvarad nyckel.

⁴⁵ Jag kommer nedan att hänvisa till en undersökning som jag utfört bland rektorer och elever vid tre sydsvenska högstadie- och gymnasieskolor. En mera utförlig redogörelse av frågor och svar står att finna i bilaga A.

En annan omständighet, som talar för att det jag nu sagt är riktigt, är följande:

Som jag tidigare sade ser skåpens låsanordningar ofta olika ut på högstadie- och gymnasieskolor. De förra består av ett ”vanligt” nyckellås. På gymnasieskolorna är skåpen däremot ofta försedda med hänglås, som varje elev själv införskaffat. Skolledningen innehar därför inte någon extranyckel eller huvudnyckel, utan de enda personerna som har tillgång till skåpen är eleverna själva. Konsekvensen av detta blir, att om man skall beakta JO:s argument om dubblettnycklars betydelse, innebär detta att elevskåp skall betraktas på olika sätt beroende på vilken typ av lås de har. I praktiken innebär detta att olika regler kan komma att gälla på olika skolor. Detta är knappast en lämplig lösning.

Mot bakgrund av detta bör förekomsten av ”extranycklar” eller ”huvudnycklar” sakna betydelse för frågan om ett elevskåp är att se som ett slutet förvaringsställe eller inte.

2. Elevskåpen är avsedda för att förvara böcker och annat skolmaterial i - inget annat.

JO och skolstyrelsen har anfört att elevskåpen måste ses ur ett historiskt perspektiv. Elevskåpen skall sålunda ses som ett substitut till de bänkar, som varje elev förr i tiden förfogade över i klassrummet och i vilka man förvarade sina böcker.

Jag hyser inga som helst tvivel om att skåpen *en gång i tiden* haft enbart denna funktion, dvs. som förvaringsställe för böcker och annat skolmaterial. För att kunna göra en riktig bedömning av den fråga som nu är aktuell måste elevskåpen emellertid ses utifrån den roll de spelar *i dagens* skolor, och jag menar att den delvis är en annan.

Undersökningen som jag har gjort visar följande:

1. 100 % av eleverna förvarar sina jackor och andra ytterkläder i elevskåpen. Det höga procenttalet beror på att det på samtliga skolor som ingick i undersökningen rådde förbud mot att medta ytterkläder in i klassrummen. Eleverna är alltså i princip tvungna att förvara dessa kläder i sina elevskåp.

2. Ca 80 % av eleverna förvarar någon gång varje dag plånböcker, mobiltelefoner eller andra värdesaker i sina skåp.

På samtliga skolor var det förbjudet att ha *mobiltelefoner* påslagna under lektionstid. Merparten av eleverna väljer därför att förvara telefonen i skåpet under denna tid och tar sedan fram den på rasterna. *Plånböcker* visade det sig att majoriteten av eleverna bär med sig, men under bl.a. gymnastiklektionen låter de flesta den ligga kvar i skåpet, eftersom det är säkrare än de förvaringsutrymmen som gymnastiksalarna kan erbjuda. Vissa uppgav att de alltid förvarar sin plånbok i skåpet, eftersom det är ”smidigast”.

3. 97 % av eleverna betraktar elevskåpen som något privat, som endast de själva skall ha tillgång till.

Endast sex elever ansåg att elevskåpen är ett utrymme, som inte är skyddat från skolledningens insyn. De menade att skåpen bara är utlånade till eleverna, varför dessa inte är att betrakta som elevernas privata egendom. Resterande 194 elever ansåg däremot att skåpen är att betrakta som elevernas privata egendom, skyddade från skolledningens insyn.

Vilka slutsatser skall man då dra av detta?

Ja, till att börja med är det ganska tydligt att den historiska syn på elevskåpen, som JO gett uttryck för, inte stämmer överens med den uppfattning som eleverna själva har om skåpens funktion. Vidare är det delvis skolorna själva som är anledningen till att elevskåpen har fått den nya funktion, som jag påstår att de till viss del har fått. Genom att exempelvis förbjuda eleverna att ta med sig ytterkläder in i lektionssalarna har man tvingat dem att förvara kläderna i sina skåp istället. Redan detta har förändrat skåpens tidigare utpräglade funktion som förvaringsställe för böcker till ett utrymme av mera privat natur. Men viktigast av allt; det går inte att bortse från det faktum att åtta av tio elever dagligen använder sitt skåp som förvaringsställe för plånböcker, mobiltelefoner, fotografier och liknande saker. Den integritetskränkning, som en undersökning av ett utrymme med sådant innehåll innebär, måste anses minst lika allvarlig som en undersökning av en stängd bil eller väska.

3. Syftet med att förse skåpen med lås är inte att ge eleverna ett privat utrymme, utan att förhindra stölder av skolböcker och annat skolmaterial.

Mot bakgrund av vad som ovan sagts om elevskåpens funktion i dagens skolor, går det inte heller att med framgång hävda att syftet med att förse dessa med lås endast är att förhindra stölder av böcker och annat skolmaterial. Syftet är också att se till så att inte heller plånböcker, jackor och andra värdefulla föremål, som förvaras i skåpen, plötsligt får en ny ägare.

4. En parallell kan dras till det militära området, där skåpvisitation har ansetts tillåtet även om uttryckligt lagstöd härför inte föreligger.

Ett av de argument som JO använde sig av i det första av de båda "elevskåpsfallen", men som inte återfinns i det senare, är att det på det militära området länge har ansetts tillåtet med skåpvisitationer även om uttryckligt lagstöd härför saknas. Anledningen till att detta argument inte användes också i det senare fallet är, att 1986, dvs. mellan de båda JO-avgörandena, tillkom Lag (1986:644) om disciplinförseelser av krigsmän mm. I 45 § denna lag kom just frågan om skåpvisitation att regleras. Vidare tillkom 1994 Lag (1994:1811) om disciplinansvar inom totalförsvaret (LDT), i vilken infördes en liknande bestämmelse i 47 §. Andra stycket i denna bestämmelse har följande lydelse:

”För eftersökande av [föremål som en disciplinansvarig som tjänstgör i Försvarsmakten olovligen bär på sig eller som den disciplinansvarige annars inte får inneha] får enligt förmans beslut skåp[...] undersökas, om det finns anledning att anta att föremålen finns där.”

Det är alltså numera inte korrekt att hävda att skåpvisitation inom det militära kan genomföras utan stöd i lag, varför detta inte heller utgör ett argument för att tillåta en rektor att utan stöd i lag undersöka elevskåp.⁴⁶

Mot bakgrund av detta skulle jag starkt vilja ifrågasätta JO:s beslut, att inte betrakta elevskåp som slutna förvaringsställen.

Till stöd härför kan även åberopas ett relativt färskt avgörande från JO.⁴⁷ Ärendet gällde en person (H), som satt häktad på häktet i Umeå. H hade tilldelats ett värdeskåp där han kunde förvara de värdesaker han inte fick ha i sitt rum. Nyckeln till skåpet förvarade H i rummet. En polisman, som besökte häktet, berättade för häktespersonalen att han ville undersöka den minicallapparaten som H förvarade i sitt skåp. Personalen bad H om nyckeln till skåpet, men denne vägrade att lämna ut den. Personalen tog då nyckeln från H:s rum och öppnade skåpet. Något beslut om husrannsakan hade inte fattats.

Ärendet hamnade hos JO, som hade att avgöra huruvida häktespersonalen hade agerat korrekt. Utan att anföra varför, fann JO att öppnandet av skåpet var att betrakta som en husrannsakan.

Eftersom personalen gick in i den häktades ”rum”, kan paralleller dras till det beslut jag tidigare redogjort för, där JO ansåg att den häktades cell var att betrakta som ett ”rum” i rättegångsbalkens mening.⁴⁸ Det är emellertid helt klart att den fråga som JO nu tog ställning till var, huruvida det ifrågasatt förvaringsskåpet var att betrakta som ett ”slutet förvaringsställe”. JO ansåg att så var fallet.

Det finns enligt min mening inte någon som helst anledning att ett värdeskåp på ett häkte skall åtnjuta bättre skydd än ett elevskåp. Också de sistnämnda bör därför betraktas *som slutna förvaringsställen*. En sådan tolkning skulle även bidra till att skingra de oklarheter som råder beträffande innebörden av detta uttryck. Som situationen ser ut idag, kan JO:s inställning till elevskåp nämligen inte betraktas som något annat än ett rent undantag från de bestämmelser som är avsedda att skydda mot undersökningar av slutna förvaringsställen. Ett undantag, som enligt min mening, saknar stöd i lagen.

⁴⁶ Däremot har JO ansett att vissa typer av undersökningar inom det militära *inte* omfattas av LDT och därför kan företas helt fritt. T.ex. omfattas inte sådana visitationer som utförs för att kontrollera att de värnpliktiga har sin utrustning i föreskrivet skick. Sådana undersökningar kan enligt JO utföras med stöd av allmänna rättsgrundsatser (JO 1997/98 s. 281).

⁴⁷ JO 1999/00 s. 148.

⁴⁸ Se ovan under 5.1.2.

Jag har ställt mig frågan om det eventuellt kan ligga praktiska skäl bakom JO:s ställningstagande i denna fråga. En av de rektorer som ingick i undersökningen berättade att han minst en gång i veckan får samtal från oroliga föräldrar, som har hört att en viss elev förvarar sprit eller knivar i sitt skåp. Dessutom får han varje vecka samtal med uppskrämda elever (oftast flickor), som uppger att de har hört att en viss elev förvarar sprit eller något vitt pulver i sitt skåp. Lägg till detta att misstanken, enligt rektorn, i nio fall av tio inte bekräftas vid en undersökning av skåpen. Man inser då det omöjliga i att betrakta dessa undersökningar som en fråga för rättsväsendet, där åklagare först måste fatta beslut om husrannsakan och polisen sedan biträda vid verkställigheten därav. Men enligt min mening är det precis där vi hamnar som situationen ser ut idag. Elevskåp måste utifrån det jag tidigare sagt betraktas som ett slutet förvaringsställe, med konsekvensen att varje av myndighet företagen undersökning därav är att betrakta som en husrannsakan. Det är därför av stor vikt att det, precis som det gjorts inom det militära, införs klara bestämmelser om när och hur dessa skåp får undersökas. Tills vidare bör de enligt min mening ses som slutna förvaringsställen.

Brevlådor

Brevlådor som står längs gator eller vägar bör, tillskillnad från dem som sitter direkt på hus- eller lägenhetsdörrar, betraktas som slutna förvaringsställen. Även om dessa brevlådor i regel inte är försedda med lås, är den integritetskränkning som en undersökning därav innebär så allvarlig att reglerna i RB 28:1 måste följas.⁴⁹

5.2 Lokaler som är tillgängliga för allmänheten

Som tidigare sagts har vissa typer av utrymmen, trots att de egentligen utgör hus eller rum och således borde falla in under första respektive andra paragrafen, ansetts mindre skyddsvärda än andra. Jag också sagt att dessa utrymmen regleras i 3 § och att kraven för att i dessa få genomföra husrannsakan är betydligt lägre än vad som normalt krävs för att få undersöka hus och rum.

De utrymmen som nämns i 3 § är dels lokaler som är tillgängliga för allmänheten, dels lokaler som brukar användas gemensamt av personer som kan antas ägna sig åt brottslig verksamhet.

Här kommer endast den förstnämnda kategorin att redogöras för.

⁴⁹ Stöd härför saknas, men det finns knappast någon anledning att brevlådor skall åtnjuta olika skydd beroende på var de är placerade. Genom att betrakta brevlådor, som står längs gator och vägar, som slutna förvaringsställen, åtnjuter de samma skydd som de brevlådor som är placerade direkt på lägenhetsdörrar och som betraktas som en del av själva huset (se ovan under 5.1.1). (Jfr NJA 1923 s. 151, som gällde en olaglig husrannsakan av just en brevlåda. Det framgår dock inte vilken typ av brevlåda undersökningen avsåg).

Med lokal som är tillgänglig för allmänheten avses enligt förarbetena till rättegångsbalken t.ex. butiker, restauranger, kaféer, teatrar och biografier.⁵⁰ Vidare bör hotell och vandrarhem falla in under detta begrepp.

Det kurdiska bokkaféet⁵¹

1986 mördades statsminister Olof Palme på öppen gata i Stockholm. Intensiva spaningar efter mördaren satte igång. I sin iver att finna mördaren beslutade dåvarande förundersökningsledare, Hans Holmér, om husrannsakan i ett kurdiskt bokkafé. Kaféet bestod av två rum. Besökare hade fritt tillträde till det ena rummet, medan det andra var försett med hänglås, eftersom det bl.a. användes för att förvara böcker i. I det låsta rummet fanns även ett med hänglås försett förvaringsskåp, där ägarna förvarade dagskassan. Poliserna, som verkställde husrannsakan, bröt upp såväl dörrlåset som skåplåset och genomsökte båda rummen, inklusive skåpet.

JO konstaterade att en absolut förutsättning för att reglerna om husrannsakan i 3 § skall kunna tillämpas är att husrannsakan ”begränsas till de utrymmen som faktiskt är tillgängliga för allmänheten.”⁵² I det här fallet avsåg husrannsakingen också andra utrymmen, varför stöd istället måste hämtas från 1 alternativt 2 §.

JO:s beslut innebär, att även om en viss lokal är tillgänglig för allmänheten, och således omfattas av bestämmelserna i 3 §, innebär det inte att samtliga utrymmen som finns i denna lokal får undersökas med stöd av denna paragraf. Endast de som *verkligen är tillgängliga för allmänheten* får undersökas. Beträffande övriga utrymmen i lokalen måste det göras en separat bedömning av hur dessa skall klassificeras. Det är då fullt möjligt att dessa istället skall ses som rum eller slutet förvaringsställe, och att de strängare reglerna i 1 alternativt 2 § blir tillämpliga på just detta utrymme.

Detta torde innebära att exempelvis personalrum, personalmatsalar och lagerutrymmen, som ju vanligtvis inte är tillgängliga för allmänheten, omfattas av bestämmelserna i 1 respektive 2 § - inte 3 §. Detta alltså trots att de är belägna i exempelvis en livsmedelsaffär, för vilken 3 § *i övrigt* gäller.

JO:s uttalande stödjer också det jag tidigare sagt, att ett hotell, i bemärkelsen lobby och korridorer mm., bör falla in under 3 §, medan själva hotellrummen bör falla in under 1 respektive 2 §. De senare är ju inte tillgängliga för envar, oavsett om de är uthyrda eller inte.

Jag är mot bakgrund av detta starkt kritisk till ett uttalande av Olivercrona avseende möjligheterna att undersöka ett hotells *liggare*. Denne har anfört att en rutinemässig undersökning av en sådan bok helt faller utanför

⁵⁰ SOU 1938:44 s. 328; NJA II 1943 s. 370.

⁵¹ JO 1988/89 s. 46.

⁵² JO 1988/89 s. 50.

begreppet husrannsakan.⁵³ Detta kan inte vara riktigt. Eftersom ett hotell torde betraktas som en lokal som är tillgänglig för allmänheten, måste en sådan undersökning åtminstone uppfylla de krav som anges i 3 §. Jag skulle emellertid vilja gå ett steg längre. Vanligtvis förvaras liggaren i hotellets reception, vilket är ett område som inte är tillgängligt för allmänheten. Detta innebär, enligt ovan nämnda JO-uttalande, att husrannsakan inte kan ske ens med stöd av 3§. Då inställer sig emellertid nästa fråga: hur skall man rättsligen klassificera utrymmet i receptionen? Att det skall ses som ett ”slutet förvaringsställe” håller jag för uteslutet, om det inte är så att liggaren är placerad i ett låst skåp eller liknande. Men kan det ses som ett ”rum”? Knappast. Åtminstone inte om man ser till de exempel som anförs i förarbetena och beaktar vad jag tidigare sagt om hur detta uttryck bör tolkas. En minsta förutsättning för att något skall klassificeras som rum torde vara att det finns väggar och tak. Annars finns det en risk att den språkliga betydelsen av ordet går förlorad. Konsekvensen av detta blir att man tycks hamna i ett ”ingenmansland”, där varken 1 eller 3 § är tillämplig. Jag förordar dock den lösningen, att denna typ av *avskilda* områden betraktas som en del av ett rum och därmed, om än med viss tvekan, faller in under 1 respektive 2 §. Detta är väl inte helt okontroversiellt, men synes vara den lösning som stämmer bäst överens med JO:s uttalande i ”det kurdiska bokkafét.”⁵⁴

En fråga som jag redan tidigare snuddat vid är huruvida 3 § verkligen är förenlig med Europadomstolens uttalande i fallet Niemietz. Europadomstolen slog där fast att yrkeslivet förtjänar samma skydd som det egna hemmet. En av anledningarna härtill var enligt domstolen att det ofta kan vara svårt att klart skilja mellan en persons privatliv och hans yrkesliv. Det problem som detta avgörande för svenskt vidkommande kan föra med sig är att RB 28:3 kan anses oförenlig därmed. Denna bestämmelse bygger som sagt på uppfattningen att vissa lokaler anses mindre värda att skydda, dvs. att integritetskränkningen av en husrannsakan i en sådan lokal inte blir lika stor som vid en husrannsakan i exempelvis ett bostadshus. De lokaler som faller in under denna bestämmelse är främst sådana i vilka det bedrivs någon form av näringsverksamhet, t.ex. livsmedelsaffärer, biografier etc. Problemet är att dessa utrymmen enligt Europadomstolen förtjänar samma skydd som det egna hemmet. Den uppdelning som i svensk rätt har skett mellan å ena sidan ”hus” och ”rum” (RB 28:1 och 28:2) och å andra sidan ”lokaler som är tillgängliga för allmänheten” (RB 28:3), skulle därför

⁵³ Olivercrona (1968) a.a. s. 260.

⁵⁴ En annan lösning vore att tolka JO:s beslut på följande sätt: Bestämmelserna i 3 § gäller alla lokaler som är tillgängliga för allmänheten, men undersökningar som sker med stöd av denna paragraf får enbart avse de rum i lokalen som är tillgängliga för allmänheten. Härigenom skulle en undersökning av ett hotells reception fortfarande kunna ske med stöd av 3 §, eftersom den utgör en del av ett rum som *är* tillgängligt för allmänheten. (Denna tolkning är dock inte förenlig med ordalydelsen av JO:s uttalande, eftersom denne uttryckligen säger att bara ”utrymmen” som är tillgängliga för allmänheten omfattas av 3 §. Och eftersom receptionen är just ett ”utrymme”, som *inte* är tillgängligt för allmänheten, borde undersökningar därav inte få ske enbart med stöd av 3 §).

mycket väl kunna stå i strid med Europakonventionen. Jag är emellertid inte beredd att gå så långt i mitt ställningstagande att jag säger att så verkligen är fallet. En av anledningarna till detta är att fallet Niemietz rörde en husrannsakan på ett *advokatkontor*. Sådana utrymmen får anses särskilt känsliga mot husrannsakningar, inte minst med tanke på den stränga sekretess som ofta råder beträffande de handlingar som där förvaras. Vidare skall beaktas att Europadomstolen i sina domskäl anförde att det endast är *vissa* ("certain")⁵⁵ yrken som förtjänar att inrymmas under begreppen "private life" och "home", som art. 8 EK använder sig av. Det är därför möjligt att Europadomstolen eventuellt skulle godkänna att husrannsakan i vissa typer av lokaler får ske under mindre stränga förutsättningar än det egna hemmet. Detta alltså även om lokalerna används för utövande av olika former av näringsverksamhet.

5.3 Utomhus belägna områden som inte är tillgängliga för allmänheten

Även om det endast är hus, rum och slutna förvaringsställen som kan bli föremål för husrannsakan i regeringsformens och rättegångsbalkens mening, har lagstiftaren valt att i RB 28:10 även reglera i vilken utsträckning myndigheter får undersöka sådana utomhus belägna områden, som *inte* är tillgängliga för allmänheten, den sk. "yttre sfären"

Med områden som inte är tillgängliga för allmänheten avses t.ex. gårdsplaner, fabriksområden och byggarbetsplatser.⁵⁶ Något krav på att området skall vara inhägnat finns inte, varför även trädgårdar och biluppfarter torde falla in här under.⁵⁷

Att märka är emellertid att det faktum att t.ex. en polisman rent fysiskt sett befinner sig på ett område som omfattas av RB 28:10, innebär inte att han med stöd av denna bestämmelse också kan undersöka *hus och rum* som befinner sig på detta område. Redan om polisen tittar in genom ett öppet fönster eller en öppen dörr har han överskridit gränsen för vad som får undersökas med stöd av denna paragraf. Detta torde vara slutsatsen man kan dra av ett beslut från JO.⁵⁸ I det aktuella ärendet hade en polisman åkt hem till en bostad för att kontrollera riktigheten av en uppgift från husets ägare,

⁵⁵ Niemietz mot Tyskland, 1992-12-15, ser. A nr. 251-B, §§ 29 - 31.

⁵⁶ SOU 1938:44 s. 328; NJA II 1943 s. 372.

⁵⁷ Stöd härför kan hämtas från BrB 4:6 (hemfridsbrott). Enligt kommentaren till denna lag avser straffskyddet inte endast den egentliga bostaden, utan också gård eller trädgård som hör till bostaden, och detta oavsett om den är inhägnad eller inte. En av myndighet företagen undersökning av ett sådant område bör därför lämpligen betraktas som en "undersökning" också i rättegångsbalkens mening, och måste sålunda följa de krav som anges i RB 28:10 (Holmqvist, Lena m.fl. *Brottsbalken - En kommentar*, Stockholm 1998, s. 212).

⁵⁸ JO 1970 s. 69.

om att en viss bil stod parkerad i dennes garage. Den enda åtgärd polismannen vidtog var att han "[såg] in i garaget" och därefter konstaterade att där inte stod någon bil.⁵⁹

Polismästaren ansåg att åtgärden var att betrakta som en undersökning, som var tillåten enligt RB 28:10. JO menade däremot att detta var att se som en husrannsakan, varför RB 28:10 inte var tillämplig. Istället krävdes att åtgärden hade stöd i RB 28:1.

Det är tveksamt hur pass långtgående slutsatser man skall våga dra av detta avgörande. Anta följande: Två polismän kommer körande i en polisbil. När de passerar en villa ser de i det intilliggande, öppna garaget ett föremål som de tycker liknar ett skjutvapen. Än så länge föreligger inga konstigheter. Men anta nu att de backar tillbaka, vevar ner bilfönstret för att kunna se bättre och slutligen kliver ut ur bilen för att undersöka föremålet mera noggrant. Klart torde vara, utifrån JO:s uttalande, att om de går in på tomten/uppfarten och går ända fram till garaget samt tittar in, så har de passerat gränsen för vad som är att se som husrannsakan. Men om de stannar kvar vid bilen, dvs. aldrig går in på tomten, och därifrån försöker få en glimt av det misstänkta föremålet. Är det att betrakta som en husrannsakan? Visserligen befinner de sig inte på husägarens tomt, vilken betraktas som område som inte är tillgänglig för allmänheten, men av JO- beslutet att döma tycks polismännens *placering* inte vara det som är avgörande för frågan huruvida de utför en husrannsakan eller inte. Avgörande verkar istället vara i vad mån de utnyttjar sin placering för att genomföra en undersökning av ett utrymme, som egentligen kräver att förutsättningarna i RB 28:1 är uppfyllda. Och utifrån det synsättet skulle man faktiskt kunna argumentera för att polismännen också i det senare fallet genomför en husrannsakan - inte en undersökning. De befinner sig nämligen på ett område (gatan) där undersökningar får företas helt fritt, men *använder sig av detta* för att undersöka ett utrymme (garaget), som egentligen kräver att förutsättningarna i RB 28:1 är uppfyllda.

Att tolka JO:s beslut på detta sätt anser jag emellertid är att gå för långt. Inte minst får det anses uteslutet att en polisman, som sitter i en bil utanför en bostad, skulle kunna göra sig skyldig till en olaglig husrannsakan bara genom att titta in genom ett öppet husfönster. Och samma sak måste gälla för det fall han stiger ur bilen utan att gå in på tomten. Inte heller det kan ses som en husrannsakan. Man riskerar annars att hamna i den situationen att avgörande för frågan om polismannen utför en husrannsakan eller inte, är huruvida han befinner sig i eller utanför polisbilen. Detta är knappast någon lämplig lösning.

Slutsatsen av JO:s beslut får därför stanna vid att om en polisman tar sig in på ett område som omfattas av bestämmelserna i RB 28:10, har han inte rätt att med stöd av denna paragraf undersöka där belägna hus och rum, och detta oavsett om dörrar och fönster är öppna eller inte. För detta krävs att han följer reglerna i RB 28:1 respektive RB 28:2.

⁵⁹ Ibid. s. 70.

6 Materiella förutsättningar för husrannsakan och undersökning

6.1 Reell husrannsakan

6.1.1 Definition av reell husrannsakan

Med reell husrannsakan förstås husrannsakan som företas i syfte att eftersöka föremål som är underkastade beslag eller för uppdagande av bevis i övrigt, t.ex. fingeravtryck på föremål eller blodfläckar på golv etc.

6.1.2 Reell husrannsakan enligt RB 28:1

Den grundläggande bestämmelsen om reell husrannsakan finns i RB 28:1. Där stadgas följande:

”Förekommer anledning, att brott förövats, varå fängelse kan följa, må i hus, rum eller slutet förvaringsställe husrannsakan företagas för eftersökande av föremål, som är underkastat beslag, eller eljest till utrönande av omständighet, som kan äga betydelse för utredning om brottet.

Hos annan än den som skäligen kan misstänkas för brottet må husrannsakan dock företagas, allenast om brottet förövats hos honom eller den misstänkte gripits där eller eljest synnerlig anledning förekommer, att genom rannsakingen föremål, som är underkastat beslag, skall anträffas eller annan utredning om brottet vinnas.”

Paragrafen är inte helt lätt att förstå, men skall enligt JO och flertalet författare tolkas på följande sätt:⁶⁰

Oavsett hos vem en reell husrannsakan företas, gäller att

1. Det skall *förekomma anledning att anta att ett brott förövats*
2. Brottet måste vara så allvarligt, att *fängelse kan följa* och
3. *Syftet* måste vara att finna egendom som är underkastat beslag eller för att uppdaga bevis i övrigt, som är av betydelse för utredning av det aktuella brottet.

Vidare gäller, enligt andra stycket, att om misstankegraden mot den person som husrannsakingen riktar sig mot inte når upp till ”*skälig misstanke*”, krävs dessutom

4. Att det förekommer *synnerlig anledning*, att egendom som är av betydelse för utredning av brottet skall anträffas.

⁶⁰ Se exempelvis Ekelöf (Bylund) a.a. s. 70f.; JO 1992/93 s. 143.

Första stycket avser alltså husrannsakan hos den som är skäligen misstänkt för brottet, medan andra stycket avser husrannsakan hos övriga personer, dvs. dels hos dem mot vilka misstanken inte är så stark att de är skäligen misstänkta för brottet, dels hos dem mot vilka det överhuvudtaget inte föreligger någon misstanke. Kraven för att få genomföra husrannsakan är strängare om personen ifråga inte är skäligen misstänkt för brottet.⁶¹

6.1.2.1 Husrannsakan hos person som är skäligen misstänkt för brott

A. Anledning förekommer att brott förövats

Av RB 23:1 följer att förundersökning skall inledas så snart det på grund av angivelse eller av annat skäl ”finns anledning anta” att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats. Härmed avses att det skall föreligga en misstanke om ett konkret brott.⁶² Det räcker alltså inte att misstanke finns om att någon ägnar sig åt brottslig verksamhet i allmänhet, om man inte känner till något konkret brott. Ekelöf ger med ett annat ordval uttryck för samma åsikt. Enligt honom kan man tala om att ett brott *förövats* först när man känner till det konkreta brottet. Dessförinnan kan misstanken endast gälla att ett brott *utövas*.⁶³

I RB 28:1 stadgas att husrannsakan får ske endast om det ”förekommer anledning” att brott förövats. Enligt JO innebär detta val av terminologi ingen skillnad i kravet på bevisstyrka jämfört med ”finns anledning anta”. Istället är det fråga om olika sätt att uttrycka samma sak.⁶⁴ Detta innebär att husrannsakan får ske endast om förutsättningarna för inledande av förundersökning enligt RB 23:1 föreligger.

Rent allmänt kan sägas att rekvisitet ”förekommer anledning” ger uttryck för ett relativt lågt beviskrav. Vad beträffar husrannsakan är detta emellertid en nödvändighet, eftersom syftet med detta tvångsmedel annars skulle gå förlorat. Syftet med en reell husrannsakan är att finna bevis, som kan föra utredningen om brottet framåt och därför kan inte ställas för höga beviskrav redan i inledningsskedet av förundersökningen.

JO har i ett antal fall uttalat sig om vad som krävs, eller snarare vad som inte är tillräckligt, för att rekvisitet ”förekommer anledning” skall anses vara uppfyllt.

⁶¹ JO har kritiserat paragrafens utformning, eftersom det är nödvändigt att se första och andra stycket i ett sammanhang. Första stycket anger inte i något fall uttömmande villkoren för att en husrannsakan skall få ske. För att man skall kunna stanna vid de där angivna rekvisiten krävs att personen ifråga också är skäligen misstänkt för brottet. Detta framgår emellertid först vid en läsning av andra stycket, vilket enligt JO inte är tillfredsställande, eftersom resterande del av det stycket avser husrannsakan hos övriga personer. (JO 1992/93 s. 143 - ”Palmstiernafallet”).

⁶² Westerlund a.a. s. 21.

⁶³ SvJT 1982; *Ett problem med avseende på hemlig telefonavlyssning*, s. 659.

⁶⁴ JO 1986/87 s. 77.

Anonyma brottsanmälningar

Flertalet av JO:s uttalande har rört frågan huruvida brottsanmälningar, som rings in anonymt till polisen, i sig utgör grund för antagandet att brott förövats. JO:s inställning i denna fråga kan sammanfattas på följande sätt:⁶⁵

Huvudregeln är att anonyma anmälningar i sig inte bör läggas till grund för husrannsakan, utan endast föranleda spaningsåtgärder mot den person anmälningen avser. Anledningen till detta är:

1. Att anmälaren inte kan nås för komplettering av innehållet i anmälan eller för förhör angående hans närmare kännedom om de förhållanden som anmälan avser
2. Att kontroller inte kan göras av anmälarens trovärdighet och
3. Att anmälaren är oåtkomlig för ansvar enligt bestämmelserna i brottsbalken om falsk angivelse och falsk tillvitelse

Omständigheter som i det *enskilda fallet* särskilt talar för att inte besluta om husrannsakan endast utifrån en anonym anmälan är:

4. Att tipset inte är särskilt detaljerat
5. Att tipset avser förhållanden långt tillbaka i tiden och
6. Att anmälaren inte är huvudkällan, utan i sin tur har fått uppgifterna från någon annan.

Undantag från huvudregeln är dock tänkbart. Om det skulle visa sig att:

A. Polisen känner igen anmälarens röst och med säkerhet vet att denne tidigare har lämnat korrekta tips eller

B. Den person alternativt adress, som anmälningen riktas mot, inte alltför länge sedan förekommit i ett liknande sammanhang

- är det inte uteslutet, att enbart på grundval av det anonyma tipset anse att rekvisitet "förekommer anledning att brott förövats" är uppfyllt.

Märk väl, att det som nu sagts endast gäller i situationer då det anonyma samtalet utgör *det enda* stödet för att brott förövats. Annorlunda är det om det finns andra omständigheter som talar i samma riktning som det anonyma tipset (stödbevisning). Det finns i sådana fall inget hinder mot att betrakta det anonyma tipset som en av många objektiva omständigheter, som *tillsammans* når upp till kravet "förekommer anledning". T.ex. bör två eller flera anonyma tips mycket väl kunna vara tillräckligt för att uppfylla rekvisitetet i fråga, under förutsättning att den information som respektive anmälare lämnar i stort sett är likartad.

⁶⁵ Sammanfattande redogörelse av JO 1977/78 s. 129, 1985/86 s. 123, 1988/89 s. 60 och 68, 1991/92 s. 44 och 108, 1996/97 s. 170 samt JK 1987 s. 49.

Brottsanmälningar där anmälaren kan identifieras

Huvudregeln är alltså att en anonym anmälan inte ensam bör ligga till grund för en husrannsakan. Härav kan emellertid inte dras slutsatsen att en anmälan, där anmälaren på ett trovärdigt sätt identifierar sig med namn och adress, automatiskt innebär att rekvisitet ifråga är uppfyllt. JO har slagit fast att ett orubbligt krav för att rekvisitet ”förekommer anledning” skall anses uppfyllt är, att brottsmisstanken är underbyggd av ”objektiva omständigheter av en inte alltför ringa styrka.”⁶⁶ Enbart en subjektiv övertygelse hos beslutsfattaren är alltså inte tillräckligt. Det aktuella fallet gällde en husrannsakan, som polisen i Gävle företog för ett antal år sedan. Beslutet om husrannsakan fattades på grundval av en anmälan om att skottlossning förekommit i en viss lägenhet. Tipset hade ringts in av en kvinna per telefon, som hävdade att hon hört två pistolskott från den aktuella lägenheten. Efter att ha kontrollerat kvinnans namn med namnuppgifter på personer som var kända för falsklarm, beslöt polisen att sätta lägenheten under bevakning. Inget anmärkningsvärt uppmärksammades emellertid. Trots detta beslöt man senare om husrannsakan i lägenheten. Ett par vapen anträffades, men den tekniska undersökningen visade att inget av dem nyligen hade avfyrats. Det visade sig senare att kvinnan som gjort anmälan var psykiskt sjuk och hade hittat på allting.

JO anförde i sitt beslut att det inte är möjligt att i generella termer ange vilka omständigheter som skall anses utgöra anledning att anta att brott förövats. Detta är istället något som måste avgöras från fall till fall. Han konstaterade alltså dock att misstanken om brott alltid måste vara underbyggd av objektiva omständigheter av en inte alltför ringa styrka. Eftersom beslutet om husrannsakan grundade sig enbart på ett telefonsamtal, och då polisen inte vidtog några åtgärder för att kontrollera riktigheten av kvinnans uppgifter, t.ex. genom att kontakta övriga hyresgäster för att få ytterligare information, fann JO att det inte förekommit anledning till antagandet att brott förövats.

Slutsatsen att dra av detta avgörande torde vara att inte heller en brottsanmälan där anmälaren är känd för polisen bör ensam ligga till grund för en husrannsakan, utan det krävs ytterligare objektiva omständigheter som ger stöd åt anmälares påstående. Stämmer detta verkligen överens med JO:s uttalande ovan, att ett anonymt telefonsamtal, där polisen känner igen anmälares röst och med säkerhet vet att denne tidigare lämnat korrekta uppgifter, kan vara tillräckligt för att rekvisitet ”förekommer anledning” skall anses uppfyllt?⁶⁷ Knappast. Enligt min mening kan den omständigheten att anmälaren tidigare lämnat korrekta uppgifter på sin höjd kompensera för det anonyma inslaget i anmälningen. Men härutöver krävs det enligt JO:s egen utsägo ytterligare någon omständighet som stöder anmälares uppgifter. Troligtvis bör därför inte heller tips som kommer från

⁶⁶ JO 1993/94 s. 43 (46).

⁶⁷ Se ovan under ”Anonyma brottsanmälningar” och JO 1988/89 s. 68.

en person, som av polisen är känd för att vara en trovärdig uppgiftslämnare, ensamt ligga till grund för en husrannsakan. Istället bör det förleda *spaningsåtgärder* för att verifiera eller falsifiera uppgiften.

Civilrättsliga tvister

JO har påpekat att en åklagare måste vara extra försiktig när han har anledning anta att en brottsanmälan har sin grund i en civilrättslig tvist och i första hand är avsedd att fungera som påtryckning på motparten i processen.⁶⁸ I det aktuella fallet hade den ena maken anmält den andra för stöld från det gemensamma hemmet, samtidigt som det framgick att en äktenskapsrättslig tvist förelåg mellan makarna. JO anförde:

”I situationer av detta slag kan åklagaren ofta inte nöja sig med att ta uppgifterna i en anmälan för goda utan bör komplettera sitt beslutsunderlag genom att vidta egna utredningsåtgärder avseende bl.a. det civilrättsliga förhållandet mellan parterna före exempelvis ett beslut om användning av tvångsmedel. Han riskerar annars att de facto komma att agera som ett redskap för den ene parten i tvisten.”⁶⁹

B. Brott varå fängelse kan följa

Att fängelse skall kunna följa brottet innebär att det är tillräckligt att fängelse finns med i straffskalan för det aktuella brottet.⁷⁰ Husrannsakan kan alltså rent teoretiskt sett användas också vid utredning av relativt ringa brott, t.ex. snatteri. Att märka är dock att proportionalitetsprincipen i dessa fall utgör en påtaglig begränsning för användandet av tvångsmedel.

C. Syftet skall vara att eftersöka egendom som kan vara av betydelse för utredning av brottet

Ändamålsprincipen i RF 2:12 innebär att varje föreskrift om tvångsmedel uttryckligen måste innefatta de ändamål för vilket tvångsmedlet ifråga får användas. Detta har, vad beträffar husrannsakan, skett genom att det i RB 28:1 slås fast att husrannsakan får användas endast *för att* eftersöka egendom, som är underkastat beslag, eller *för att* finna bevis i övrigt, som är av betydelse för utredning av brottet. Att något är underkastat beslag innebär att föremålet skall kunna bli föremål för beslag enligt reglerna i RB 27 kap. Övrig bevisning som kan vara av betydelse för utredning av brottet är t.ex. fingeravtryck, som fås fram genom en kriminalteknisk undersökning på brottsplatsen.

Ändamålsbestämmelsen, och det faktum att det alltid måste finnas misstanke om ett konkret brott, innebär att syftet med en husrannsakan aldrig får vara att *upptäcka* brott. Om det däremot vid förrättningen påträffas föremål som kan grunda misstanke om annat brott, får förrättningen

⁶⁸ JO 1994/95 s. 134.

⁶⁹ Ibid s. 147.

⁷⁰ Fitger a.a. s. 24:4.

utsträckas till att avse också det nyupptäckta brottet.⁷¹ Vidare har JO i två mycket intressanta fall slagit fast följande beträffande ändamålsbestämmelsens innebörd:

1. Syftet får aldrig vara att skaffa information om ett annat brott än det för vilket åtgärden sätts in, sk. överskottsinformation.
2. Huvudregeln är att en husrannsakan aldrig får företas som en allmän kontrollåtgärd, där syftet är att undersöka om en viss person gjort sig skyldig till en mer omfattande brottslighet än som kan antas på de föreliggande omständigheterna. Undantag gäller för det fall ett visst brott misstänks ingå i en större brottslig verksamhet.

Det första uttalandet gjordes av JO i det ovan nämnda fallet ”det kurdiska bokkaféet”. Husrannsakan var enligt protokollet föranledd av att en av ägarna misstänktes för misshandel. Det officiella syftet var alltså att söka efter bevis, som kunde binda ägaren till detta brott. Vid en granskning av beslagsprotokollet visade det sig emellertid att en stor del av de beslagtagna föremålen uppenbart saknade samband med detta brott. JO anförde i sitt beslut:

”Vid en granskning av innehållet i beslagsprotokollet kan inte antas annat än att husransakningarna även haft annat ändamål än det angivna.”⁷²

JO stödde sitt beslut bl.a. på en berättelse av en av de polismän som deltog vid husransakningen. Denne uppgav, att när han vände sig till en överordnad med förfrågan om vad för slags egendom man skulle beslagta, fick han besked om att ”huvudspåret gällde”.⁷³

Enligt min mening kan husransakningen mot det kurdiska bokkaféet inte ses som något annat än ett rent rättsövergrepp från polis och åklagares sida, där man på ett uppenbart sätt handlat i strid med ändamålskravet i RB 28:1.

Det andra fallet avsåg en husrannsakan hos en person, som var misstänkt för stöld av fyra bildäck.⁷⁴ Syftet med husransakningen framgick inte av protokollet. JO ansåg att det i själva verket föreföll som om åtgärden utgjorde en ren chansning att man skulle påträffa ytterligare stöldgods hos personen ifråga. Detta stödde han bl.a. på att poliserna, som verkställde husransakningen, hade visat stort intresse för hur personen hade fått tag i den videoanläggning, som han hade i lägenheten. Ett sådant förfarande var enligt JO inte förenligt med ändamålsprincipen, eftersom det i denna ligger att man vid misstanke om ett visst brott inte får tillgripa tvångsmedel på grund av ett allmänt antagande om att den misstänkte möjligen också kan ha gjort sig skyldig till annan brottslighet. Om det däremot hade funnits skäligen misstanke om att stölden ingick som ett led i en större brottslig verksamhet,

⁷¹ JO 1956 s. 80.

⁷² JO 1988/89 s. 46 (53).

⁷³ Ibid.

⁷⁴ JO 1990/91 s. 63 (se även JO 1988/89 s. 60)

hade det enligt JO varit annorlunda. Någon sådan misstanke hade polisen dock inte.

De uttalanden JO gjort beträffande ändamålsprincipen i de två ovan nämnda fallen innehåller egentligen inte något som inte redan framgår av RB 28:1. Uttalandena bör därför endast ses som ett klargörande av vilka konsekvenser ändamålsbestämmelsen får i *praktiken*.

D. Skäligen misstänkt

Det sista, men utan tvekan mest svårbedömda, rekvirit som skall vara uppfyllt vid en reell husrannsakan är att den person mot vilken husrannsakingen riktas skall vara *skäligen misstänkt* för brottet. Det krävs alltså en viss grad av sannolikhet att den misstänkte är skyldig till brottet. Hur hög denna grad av sannolikhet måste vara är svårt att uttrycka i ord, och går knappast heller att uttrycka i siffror. Följande kan emellertid sägas:

I rättegångsbalken förekommer fyra grader av misstanke; ”*kan misstänkas*” (t.ex. RB 23:9), ”*skäligen misstänkt*” (t.ex. RB 28:1), ”*på sannolika skäl misstänkt*” (t.ex. RB 24:1) och ”*tillräckliga skäl*” (t.ex. RB 23:2). Att någon är ”skäligen misstänkt” för ett brott innebär alltså att misstankegraden mot personen är högre än ”kan misstänkas” men lägre än vad som krävs för att han skall anses på ”sannolika skäl” misstänkt.

För att någon skall *kunna misstänkas* för brott krävs i princip endast någon konkret omständighet, som tyder på att det kan vara just denna person som har begått brottet. Westerlund anger som exempel att någon eller några i en kommun har sprängt ett kassaskåp. Om det visar sig att det i kommunen finns fem stycken aktiva dynamitarder, kan alla fem i inledningsskedet misstänkas för brottet.⁷⁵ Det rör sig alltså om mycket svag bevisning när man befinner sig på denna misstankegrad.

Vad som skall förstås med ” på sannolika skäl misstänkt” är svårare att säga. I förarbetena till rättegångsbalken sägs det endast att misstanken ”vid en objektiv bedömning måste framstå som berättigad.”⁷⁶ Att det inte räcker med enbart en subjektiv övertygelse hos beslutsfattaren är alltså klart. Men när är misstanken ”berättigad”? Enligt Westerlund kan detta vara fallet om en av de misstänkta dynamitarderna har synts på eller i närheten av brottsplatsen vid tidpunkten för brottet. Om inget framkommer i förhöret som förringar denna uppgift bör denne anses som på sannolika skäl misstänkt för kassaskåpsprängningen.⁷⁷

Även om det knappast är lämpligt att använda siffror för att mäta bevisning, ger det otvivelaktigt en mer konkret bild av kravet på bevisningens styrka.

⁷⁵ Westerlund a.a. s. 22.

⁷⁶ SOU 1938:44 s. 298.

⁷⁷ Westerlund a.a. s. 26.

Att någon är på sannolika skäl misstänkt för brott torde i siffror kunna anges som att personen med ca 75% sannolikhet har begått brottet.

Någonstans mellan dessa båda misstankegrader ligger ”skäligen misstänkt”. Ekelöf anser, att för att en person skall betraktas som skäligen misstänkt för ett brott, bör denne vara skyldig i omkring 30 fall av 100 likadana bevissituationer.⁷⁸ JO har å sin sida gjort gällande att det krävs att det föreligger konkreta, objektivt understyrkta omständigheter som med viss styrka talar för att personen ifråga har begått den gärning misstanken avser. Att lägga fast några mer bestämda riktlinjer för vad som skall krävas för att en misstanke skall anses skälig, är enligt JO inte möjligt. Denna fråga får istället avgöras från fall till fall, och härvid finns ofta ett visst utrymme för olika bedömningar.⁷⁹ För att återknyta till det ovan nämnda exemplet med kassasprängningen, kan det förhållandet att tre av dynamitarderna brukar spränga på detta mycket specifika sätt, och att de verkar ha mer pengar att röra sig med, resultera i att de anses skäligen misstänkta för att tillsammans och i samråd ha utfört sprängningen.⁸⁰

Nedan följer två fall där JO uttalat sig om innebörden av rekvisitet skälig misstanke.

”Larmbågen”⁸¹

I maj 1993 besökte Jan D en bokhandel. När han skulle lämna affärslokalen gav ett par larmbågar utslag. Affärsinnehavaren kallade då tillbaka honom och uppmanade honom att öppna den väska som han hade med sig. Jan D vägrade att göra detta, varför polis tillkallades. Poliserna förklarade för honom att han var misstänkt för snatteri, eftersom larmbågarna hade gett utslag. Han beordrades att öppna väskan, vilket han gjorde. Något föremål härrörande från bokhandeln påträffades aldrig.

Fram till den 1 juli 1994 betraktades undersökning av väskor, som människor bär med sig, som husrannsakan. Numera ses detta som kroppsvisitation enligt RB 28:11 3 st. Också kroppsvisitation kräver emellertid att det föreligger skälig misstanke om brott.

Frågan som JO hade att ta ställning till var huruvida en larmbåges utslag *ensamt* kan ligga till grund för antagandet att en person betraktas som skäligen misstänkt för tillgreppsbrott.

JO ansåg att risken för falsklarm alltid måste beaktas när man överväger att tillgripa straffprocessuella tvångsmedel mot en person i sådana här situationer. Han hänvisade till en rapport från BRÅ, i vilken det sägs att vissa elektroniska varuskydd kan reagera för paraplyer, hörselapparater etc. I rapporten pekas vidare på det förhållandet, att det inte är helt ovanligt att

⁷⁸ SvJT 1982 a.a. s. 656.

⁷⁹ JO 1974 s. 79, 1990/91 s. 63 och 1998/99 s. 107.

⁸⁰ Westerlund a.a. s. 24.

⁸¹ JO 1995/96 s. 112.

butikspersonal glömmer att ta bort eller avaktivera larmet på en såld vara. På grund av detta fann JO att det förhållandet att en larmbåge har gett utslag inte ensamt kan utgöra grund för skälig misstanke om tillgreppsbrott. Det måste tillkomma ytterligare omständigheter, t.ex. att personen försöker fly från platsen, för att misstankegraden skall anses ha nått sådan styrka att straffprocessuella tvångsmedel får användas.⁸²

”Den lånade bilen”⁸³

Natten till den 22 augusti 1985 stoppades Magnus A av en polispatrull när han kom körande i en bil, som han hade lånat av en bekant. Anledningen till att han stoppades var att bilen han körde var oförsäkrad. Polisen ställde ett antal frågor till Magnus A och insinuerade samtidigt att bilen var stulen. Vid en titt in i fordonet observerade en av polismännen att stereoapparaten inte var riktigt fastskruvad. En kontroll i dataregistret visade att stereos typnummer stämde överens med en apparat, som var anmäld som stulen. Undersökningen av bilen fortsatte och en av poliserna ansåg att ett par högtalare ”såg” stulna ut. För att bevisa sin oskuld begärde Magnus A att de skulle åka till ett kafé och reda ut saken med bilens ägare. Detta hörsammades dock inte av poliserna, utan Magnus A greps och fördes till polisstationen för förhör. Magnus A vidhöll att varken bilen, stereon eller högtalaren var stulen och att ägaren gick att få tag i på ett visst kafé. En ny kontroll av stereon och högtalarna gjordes och det visade sig då att det nummer, som polisen använt vid den första datasökningen, inte alls var apparatens identifikationsnummer, utan ett nummer som finns på alla bilstereos av det aktuella märket. Trots dessa nya uppgifter beslutades om husrannsakan hos Magnus A.

JO ansåg att beslutet om husrannsakan var olagligt, eftersom Magnus A, efter de nyvunna uppgifterna om bilstereon, inte kunde anses skäligen misstänkt för stöld. Jag delar till fullo denna bedömning. Den enda bevisning som förelåg var nämligen:

1. en oförsäkrad bil
2. en lös bilstereo och
3. ett par högtalare som enligt en polis ”såg” stulna ut.

Detta kan knappast anses tillräckligt för att nå upp till misstankegraden skäligen misstänkt.

Intressant är emellertid att JO även uttalade sig om huruvida Magnus A kunde anses skäligen misstänkt innan polisen fick reda på att bilstereon troligtvis inte var stulen.⁸⁴ JO ansåg, att oavsett hur det låg till med bilstereon kunde det, efter att Magnus A förklarat vem ägaren till bilen var och var denne befann sig, inte längre anses ha förelegat tillräcklig grad av

⁸² Ibid. s. 115.

⁸³ JO 1988/89 s. 60.

⁸⁴ Anledningen till att JO gjorde detta var, att han även hade att ta ställning till om anhållningsbeslutet var lagligt. Den anhållningsgrund som åberopades (RB 24:6 2 st.) kräver nämligen också skälig misstanke om brott.

misstanke mot honom för att besluta om tvångsmedel. Detta dels eftersom uppgifterna inte framstod som särskilt osannolika, dels eftersom riktigheten av dem lätt kunde kontrolleras.

Något om betydelsen av en persons levnadsförhållanden och anonyma brottsanmälningar

Vad gäller rekvisitet ”skäligen misstanke” har JO slagit fast att detta inte kan anses uppfyllt enbart på grund av:

- A. En persons livsföring eller tidigare brottslighet
- B. Att en person påträffas i anslutning till en bostad eller lokal, som är känd för att utgöra tillhåll för brottslingar, eller
- C. Att en person umgås med någon med kriminell bakgrund.⁸⁵

Slutligen bör sägas något om anonyma brottsanmälningar.

Eftersom en anonym anmälan om brott, enligt vad som tidigare sagts, i regel inte ensam kan ligga till grund för antagandet att ett brott förövats, torde en sådan anmälan rimligtvis inte heller vara tillräcklig för att någon skall anses skäligen misstänkt för brottet. Denna slutsats vinner stöd av ett beslut från JO, rörande ett anonymt tips om olovlig sprittillverkning.⁸⁶ JO ansåg att uppgifterna i den anonyma anmälan tillsammans med vissa övriga omständigheter som framkommit i ärendet var av sådan art att anledning fanns att anta att brott hade begåtts. Däremot var bevisen inte tillräckligt starka för att nå upp till misstankegraden skäligen misstänkt.

Slutsatsen att dra av detta är, att om en anonym anmälan i kombination med andra omständigheter anses tillräckligt för att någon skall anses skäligen misstänkt för brott, innebär detta *automatiskt* att anledning finns att anta att brott har förövats. Detta är tämligen självklart. Däremot innebär det faktum, att en anonym anmälan i kombination med andra omständigheter ger fog för antagandet att brott har förövats, *inte automatiskt* att dessa uppgifter också är tillräckliga för att någon skall anses skäligen misstänkt för brottet. Om så är fallet beror helt och hållet på vilken styrka man tillmäter de objektiva omständigheter som föreligger *utöver* den anonyma anmälningen.⁸⁷

⁸⁵ JO dnr. 4029-1995.

⁸⁶ JO 1998/99 s. 59.

⁸⁷ För vidare läsning om JO:s syn på rekvisitet ”skäligen misstänkt”, se JO 1965 s. 159, 1979/80 s. 48, 1988/89 s. 68, 1989/90 s. 53, 1990/91 s. 63 och 1992/93 s. 204.

6.1.2.2 Husrannsakan hos *annan* än den som är skäligen misstänkt för brott

Husrannsakan hos *annan* än den som skäligen kan misstänkas för brott kräver enligt RB 28:1 2 st. att ytterligare en omständighet är för handen. Innan jag går in på vari denna omständighet består, bör en sak åter nämnas. När man talar om ”*annan*” än den som skäligen kan misstänkas för brott, avses i första hand personer som överhuvudtaget inte är misstänkta för något brott. Som exempel kan nämnas personer som *har blivit utsatta* för brott, dvs. målsäganden.⁸⁸ Under begreppet ”*annan*” faller emellertid också personer, som förvisso är misstänkta för brottet ifråga, men där graden av misstanke inte når upp till ”skäligen misstänkt”.⁸⁹ (Däremot faller givetvis inte personer mot vilka misstankegraden är *högre* än ”skäligen misstänkt” in under detta uttryck. Dessa omfattas istället av paragrafens första stycke).

Det ytterligare krav som måste vara uppfyllt vid husrannsakan hos personer som inte är skäligen misstänkta för brottet är att det måste förekomma ”*synnerlig anledning*” att anta att man kommer att finna föremål som är underkastat beslag eller vinna annan utredning om brottet. Som exempel på omständigheter som utgör *synnerlig anledning* nämns i paragrafen att *brottet har begåtts hos* den aktuella personen eller att *den misstänkte gripits där*. Någon ytterligare vägledning av hur rekvisitet skall tolkas finns varken i doktrinen eller förarbetena.

JO har tolkat uttrycket på följande sätt:

För att *synnerlig anledning* skall anses föreligga krävs att det föreligger ”*någon faktisk omständighet som påtagligt visar att man med fog kan förvänta sig att man påträffar föremål, som är underkastat beslag eller vinner annan utredning om brottet.*”⁹⁰ (mina kursiv.)

För att avgöra om det föreligger *synnerlig anledning* eller inte skall man alltså tänka sig något som kan liknas vid en ”*trestegsbedömning*”:

1. Först måste det föreligga en *faktisk omständighet*.
2. Vidare måste denna faktiska omständighet *påtagligt visa att*
3. Man med fog kan förvänta sig att finna bevis det aktuella brottet.

Följande två fall ger uttryck för JO:s syn på tolkningen av rekvisitet ”*synnerlig anledning*”:

”Den kurdiska föreningen”⁹¹

Det var inte endast i ett kurdiskt bokkafé som husrannsakan 1986 vidtogs i jakten på Palmes mördare. En sådan genomfördes också i en annan lokal, som även den disponerades av kurder, nämligen en kurdisk förening.

⁸⁸ Se t.ex. JO 1988/89 s. 46 (”det kurdiska bokkaféet”), där husrannsakan även genomfördes hos den person som *blivit utsatt* för den påstådda misshandeln.

⁸⁹ JO 1965 s. 159.

⁹⁰ JO 1988/89 s. 68 (70).

⁹¹ JO 1989/90 s. 53.

Anledningen var att polisen, hos en person G, hade funnit en anteckning om en adress, som låg i omedelbar anslutning till vad som antogs vara gärningsmannens flyktväg. Polisen misstänkte därför G för delaktighet i mordet.

JO ansåg att det förhållandet att man hos G påträffat en anteckning om den aktuella adressen och att man på denna funnit en lokal, som disponerades av en kurdisk förening, inte i sig innebar att det förekommit synnerlig anledning att man vid en husrannsakan skulle påträffa föremål, som var underkastade beslag eller andra bevis. Detta även med beaktande av de olika brottsteorier som förelåg vid denna tidpunkt.

Det framgår inte av JO:s motivering vilken eller vilka av de tre förutsättningarna i ”trestegsbedömningen” det var som brast. Klart torde emellertid vara att en anteckning med en adress på får betraktas som en *faktisk omständighet*. Bristen bör därför ha legat i något av de senare stegen. Vilket låter jag dock vara osagt.

”Hembränningsapparaten”⁹²

I detta ärende hade polisen fått ett anonymt tips om att en person, J, brände sprit hemma. Polisen bedömde uppgiften som trovärdig dels på grund av att den adress som J bodde på hade förekommit i ett liknande sammanhang bara några månader tidigare, dels på grund av de iakttagelser som polismän senare gjorde på platsen (de hörde klirr från flaskor). Beslut om husrannsakan fattades.

JO konstaterade att den anonyma anmälningen i kombination med polisens egna iakttagelser gjorde att det fanns anledning att anta att brott förövats. Däremot nådde misstankegraden inte upp till ”skäligen misstänkt”, varför *synnerlig anledning* måst ha förekommit. Någon faktisk omständighet som påtagligt visade att polisen med fog kunde förvänta sig att påträffa föremål av betydelse för utredning av brottet, ansåg JO dock inte att det hade förelegat.

De faktiska omständigheterna utgörs här dels av det anonyma tipset, dels polisernas iakttagelser på platsen. Också här låg bristen alltså i något av de senare stegen. Det troliga är att bristen låg i det *andra* steget, dvs. att det anonyma tipset och ”flaskklirret” var alltför vaga för att *påtagligt* anses kunna visa en viss förväntan om resultat.

En av anledningarna till att det inte är helt enkelt att avgöra *var* i ”trestegsbedömningen” bristen ligger i ett konkret fall är att de olika stegen inte är helt fristående från varandra. På sätt och vis hänger exempelvis steg 1 och 2 samman, eftersom steg 1 består av ett substantiv (*en* faktisk omständighet), medan steg 2 anger en egenskap om steg 1. Vidare skall steg 1 och 2 *tillsammans* visa steg 3. Den främsta förklaringen är emellertid att

⁹² JO 1988/89 s. 68.

trestegsbedömningen inte utgör någon exakt vetenskap, utan endast är ett primitivt verktyg, avsett att vara behjälpligt vid bedömningen av frågan huruvida rekvisitet ”synnerlig anledning” är uppfyllt eller inte.

Enkelt uttryckt skulle man istället kunna säga, att för att det skall föreligga *synnerlig anledning*, att man vid husrannsakingen kommer att påträffa föremål av betydelse för utredning av brottet, krävs att beslutsfattaren är *så gott som säker* på att åtgärden skall ge avsett resultat.⁹³

6.1.2.3 Husrannsakan hos den som är skäligen misstänkt eller hos någon annan?

Eftersom olika stränga krav ställs på en husrannsakan beroende på om den företas hos den som är skäligen misstänkt för brottet eller hos någon annan, är det av stor betydelse att beslutsfattaren har klart för sig *hos vem* husrannsakingen företas.

Frågan uppkom i ett ärende från 1985⁹⁴ Fallet gällde en husrannsakan mot en person, A, som var skäligen misstänkt för ett visst brott. Eftersom det fanns uppgifter om att A befann sig på en adress i Sverige företogs husrannsakan i huset på denna adress. Det visade sig emellertid att huset vid den aktuella tidpunkten beboddes endast av A:s före detta hustru, B. A själv var sedan 1978 utflyttad till Schweiz.

Frågan som JO hade att ta ställning till var, huruvida husrannsakingen hade företagits hos den skäligen misstänkte, A, eller hos någon annan, B.

JO anförde, att för att man skall kunna säga att en husrannsakan företas ”hos” den som är skäligen misstänkt krävs att denne i princip har ”oinskränkt tillgång till utrymmet i fråga och att det [är] tämligen säkert att han disponerar utrymmet på detta sätt.”⁹⁵

Att märka är alltså att det *inte* är *ägarförhållandet* som är avgörande för frågan var en husrannsakan skall anses företagen, utan snarare vem som har *rådigheten* över det aktuella utrymmet.

Den utredning som åklagaren hade presenterat avseende A:s vistelse på den svenska adressen var enligt JO inte tillräcklig för att husrannsakingen skulle anses ha skett hos ”den skäligen misstänkte”. Istället ansågs den ha skett hos någon annan, med det strängare kravet på synnerlig anledning som följd.

JO:s beslut kan få en del märkliga följder:

Anta att X, som är skäligen misstänkt för mord, hyr ett rum i Y:s villa. Anta vidare att polisen förbereder en husrannsakan i denna villa. Detta får den

⁹³ SOU 1995:47 s. 240.

⁹⁴ JO 1985/86 s. 154.

⁹⁵ Ibid. s. 155.

märkliga konsekvensen att beslutsfattaren inte på förhand vet i vilket lagrum han skall söka stöd, RB 28:1 1 st. eller RB 28:1 2 st., eftersom han inte vet vilka av de olika utrymmena i huset som omfattas av första respektive andra stycket. Det är ju å ena sidan fullt möjligt att X har oinskränkt tillgång endast till just det rum han hyr, medan övriga utrymmen i huset fortfarande disponeras endast av Y. En husrannsakan i X:s rum omfattas då av första stycket, medan övriga utrymmen i huset omfattas de strängare reglerna i andra stycket. Å andra sidan kanske X har oinskränkt tillgång till samtliga utrymmen i huset. I ett sådant fall omfattas samtliga utrymmen av första stycket. Någon synnerlig anledning behöver inte föreligga, varför ägaren, Y, är sämre skyddad än han är i det förra fallet. Huruvida detta föranleder några problem i praktiken låter jag emellertid vara osagt.

6.1.3 Reell husrannsakan enligt RB 28:3

Av RB 28:3 1 st. framgår följande:

”I en lokal som är tillgängligheten för allmänheten får för ändamål som avses i 1 eller 2 § husrannsakan ske också i annat fall än som avses där.”

Av första stycket följer att i sådana lokaler som är tillgängliga för allmänheten får reell husrannsakan ske också i andra fall än de som omfattas av RB 28:1. Mera konkret innebär detta följande:

Husrannsakan enligt RB 28:3 förutsätter, precis som husrannsakan enligt RB 28:1, att det finns anledning att anta att ett konkret brott förövats och att syftet är att eftersöka egendom, som kan vara av betydelse för utredning av brottet. Detta framgår av ändamålsbestämmelsen i RB 28:1, till vilken RB 28:3 1 st. hänvisar. Däremot krävs det inte att brottet är av viss svårhetsgrad. Också brott med endast böter i straffskalan kan alltså ligga till grund för en husrannsakan enligt 28:3 1 st. Att märka är dock att proportionalitetsprincipen alltid måste beaktas, vilket bör få till följd att husrannsakan mera sällan företas vid sådan typ av brottslighet. Vidare krävs det inte heller att någon är skäligen misstänkt för brottet eller att det förekommer synnerlig anledning att man kommer att anträffa föremål av betydelse för utredning av brottet.

Sammantaget innebär detta att den enskilde åtnjuter ett väsentligt sämre skydd mot husrannsakingar i dessa utrymmen jämfört med sådana som genomförs i hus, rum och slutna förvaringsställen. Huruvida detta i alla avseenden är förenligt med Europadomstolens avgörande i fallet Niemietz har diskuterats ovan.⁹⁶

JO har dock, som ett grundläggande krav, slagit fast att det måste finnas en ”rimlig misstanke att ett visst föremål skall anträffas i lokalen.”⁹⁷ Det måste alltså föreligga någon eller några faktiska omständigheter som på en

⁹⁶ Se ovan under 5.2.

⁹⁷ JO 1993/94 s. 92 (97).

objektiv grund ger anledning till antagandet att man kommer att finna föremål av betydelse för brottsutredningen. Inte heller här räcker det alltså med en subjektiv övertygelse hos beslutsfattaren.

Det är svårt att avgöra vad detta beslut har inneburit för möjligheterna att företa husrannsakan enligt RB 28:3. Att det i viss mån begränsar möjligheten därtill är tämligen klart, men i vilken utsträckning? Vad betyder t.ex. att det skall föreligga en "rimlig misstanke"? Denna misstankegrad avser varken brottet eller personen i fråga, utan ett objekt, och förekommer så vitt jag vet inte i rättegångsbalken. Någon vägledning går därför inte att hämta från liknande bestämmelser. Däremot används termen "rimlig" i ett annat sammanhang, nämligen som i praxis fastslaget beviskrav i brottmål. HD har slagit fast att åklagaren skall bevisa den tilltalades skuld "bortom rimligt tvivel".⁹⁸ Precis som tvivlet *inte* får vara rimligt för att åklagaren skall kunna åstadkomma en fällande dom, *måste* alltså misstanken vara rimlig för att få genomföra en husrannsakan enligt RB 28:3 1 st. Denna jämförelse är dock ganska intetsägande. Rent allmänt kan istället sägas att begreppet "rimlig misstanke" får anses ge uttryck för ett tämligen lågt beviskrav, som knappast lär få någon större begränsande effekt. Graden av misstanke torde väl närmast vara att jämföra med det tidigare nämnda "kan misstänkas", som förekommer i RB 23:9 och anger kravet för inledande av förundersökning. Det faktum att en undersökning visar att det i en kommun, som utsatts för ett sprängattentat, bor fem stycken aktiva dynamitarder bör väl föranleda - inte bara att de "kan misstänkas" för brott - utan också att det finns en "rimlig misstanke" mot personerna i fråga. Som tidigare sagts räcker det beträffande rekvisitet "kan misstänkas" i princip att det förekommer *någon* objektiv omständighet, som pekar mot en viss person för att denne skall "kunna misstänkas" för brottet. På samma sätt torde det beträffande rekvisitet "rimlig misstanke" räcka att en viss objektiv omständighet pekar mot att man kommer att anträffa föremål i t.ex. en lägenhet. Uttrycket "rimlig" synes för mig alltså i princip *enbart* ha den funktionen att den kräver att misstanken inte grundas enbart på en subjektiv uppfattning, utan att det också finns stöd av någon objektiv omständighet. Något större kvalitativt krav på omständigheten kan det däremot knappast ställas.

6.1.4 Reell undersökning enligt RB 28:10

I RB 28:10 regleras sådana undersökningar av utomhus belägna områden, som inte är tillgängliga för allmänheten. Paragrafen har följande lydelse: "För ändamål, som sägs i 1 eller 2 §, äge undersökningsledaren eller åklagaren så ock polisman företaga undersökning å annat ställe än i 1 § avses, även om det icke är tillgängligt för allmänheten."

Precis som är fallet beträffande husrannsakan enligt RB 28:3, görs det i RB 28:10 en hänvisning till den ändamålsbestämmelse som finns i RB 28:1.

⁹⁸ NJA 1980 s. 725.

Detta innebär att det också vid undersökningar krävs att det finns anledning att anta att ett konkret brott har begåtts och att syftet aldrig får gå utöver det som följer av RB 28:1. Några ytterligare krav finns emellertid inte. Undersökningar kan alltså företas oavsett brottets svårhetsgrad och oavsett om det finns någon skäligen misstänkt för brottet eller inte. Inte heller krävs det att det förekommer synnerlig anledning att föremål av betydelse för utredning av brottet kommer att anträffas. Ett grundläggande krav torde dock vara att det finns en *rimlig misstanke* att sådana föremål kommer att anträffas. Stöd härför kan hämtas genom en analog tillämpning av JO:s ovan nämnda beslut. Även om detta beslut avsåg husrannsakingar finns anledning att ställa samma "minimikrav" på undersökningar. Om inte annat så för att förhindra att undersökningar företas enbart med stöd av en subjektiv övertygelse hos beslutsfattaren.

Att märka är slutligen att undersökningar kan företas också efter beslut av polismän, vilket beträffande husrannsakingar är fallet endast i undantagsfall.⁹⁹

6.2 Personell husrannsaking

6.2.1 Definition av personell husrannsaking

Med personell husrannsaking avses husrannsaking som företas i syfte att eftersöka en person som skall gripas, anhållas eller häktas, hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten, underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning eller som söks för delgivning av stämning eller kallelse till förhandling.

6.2.2 Personell husrannsaking enligt RB 28:2

Huvudstadgandet om personell husrannsaking finns i RB 28:2. Där föreskrivs följande:

"För eftersökande av den som skall gripas, anhållas eller häktas, hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten eller underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får husrannsaking företas hos honom, eller hos någon annan om det finns synnerlig anledning att anta att den sökta uppehåller sig där. Detsamma gäller i fråga om en tilltalad som söks för delgivning av stämning eller kallelse till förhandling, om försök till delgivning har misslyckats eller bedöms som utsiktslösa."

⁹⁹ Om behöriga beslutsfattare, se vidare nedan under 7.1.1.

6.2.2.1 Husrannsakan hos den som söks för tvångsåtgärden

A. Ändamålsbestämmelsen

Ändamålsbestämmelsen i RB 28:2 kan sägas bestå av två led. I det första anges att syftet med husrannsakingen måste vara att eftersöka en *person*, medan det i det andra anges att eftersökandet av denna person måste ske *för att* denne skall bli föremål för gripande, anhållande eller någon av de övriga tvångsåtgärderna som räknas upp i paragrafen.

Att man vid personell husrannsakan söker efter en *person* innebär att man söker efter en bestämd person. Det krävs alltså att man på förhand vet vilken person man letar efter. Något krav på att personen måste vara känd till namnet finns dock inte. Att sökandet måste avse en bestämd person framgår indirekt av ändamålsbestämmelsens andra led. Där stadgas nämligen att eftersökandet måste ske *för att* t.ex. gripa eller anhålla personen i fråga. Gripande och anhållande är åtgärder som kräver formella beslut därom. Detta i sin tur förutsätter att det finns en bestämd person att rikta beslutet mot. JO har i det tidigare nämnda ärendet ”den kurdiska föreningen” kritiserat polisen för att den företog en personell husrannsakan utan att på förhand känna till vilka personer som befann sig i lokalen. Därmed var de också helt ovetande om vilka personer som kunde vara aktuella att ta med till förhör. Enkelt uttryckt: Polisen måste veta vem eller vilka personer de söker *innan* det beslutas om personell husrannsakan.

Ändamålsbestämmelsens andra led har emellertid också en självständig funktion. Den anger uttömmande för vilka ändamål eftersökandet får ske. Av den uppräkningslista som görs följer t.ex. att husrannsakan inte får företas i syfte att eftersöka en person som avvikit från kriminalvårdsanstalt. Att rymma utgör inget brott, varför polisen, i rättegångsbalkens mening, inte *griper* en sådan person när de får tag i honom, utan *omhändertar*. Eftersökande av en person i syfte att omhänderta denne räknas inte upp som ett godtagbart syfte med en personell husrannsakan, varför detta inte får ske.¹⁰⁰

När det gäller personell husrannsakan i syfte att eftersöka personer som skall frihetsberövas enligt RB 24 kap., dvs. gripas, anhållas eller häktas finns anledning att klargöra en sak. JO har slagit fast att uttrycken ”skall anhållas” respektive ”skall häktas” inte skall tolkas som att husrannsakan kan företas innan själva beslutet om anhållande alternativt häktning har fattats. Istället skall uttrycken förstås som att det *före* husrannsakingen måste föreligga ett beslut om anhållande respektive häktning.¹⁰¹ Detta innebär att husrannsakingen i dessa fall endast kommer att fungera som ett verkställande av ett redan fattat beslut om frihetsberövande. Vad däremot beträffar uttrycket ”skall gripas” förhåller det sig annorlunda. Härmed förstås enligt JO ett *förestående* beslut om frihetsberövande, som skall fattas

¹⁰⁰ Se istället 20 § PL.

¹⁰¹ JO 1993/94 s. 66.

av en polisman. Skillnaden beror på gripandeinstitutets något annorlunda konstruktion jämfört med de båda övriga.¹⁰²

B. Övriga förutsättningar

Att det skall förekomma anledning att anta att ett konkret brott förövats följer förvisso inte uttryckligen av lagparagrafen. Att så ändå är fallet följer emellertid av det faktum att samtliga de institut som räknas upp i paragrafen blir aktuella först om misstanke om brott föreligger.

Däremot krävs det varken att brottet är av viss svårhetsgrad eller att någon är skäligen misstänkt för brottet. Detta är dock en sanning med viss modifikation. Vad först beträffar brottets svårhetsgrad kräver vissa av de rättsinstitut, som ligger till grund för den personella husrannsakingen, att fängelse skall kunna följa å brottet. Så är fallet exempelvis vid häktning. Enligt RB 24:1 får beslut om häktning fattas endast om det för brottet är föreskrivet fängelse ett år eller däröver. När man säger att personell husrannsakan kan ske oavsett brottets svårhetsgrad, innebär detta alltså ett uttalande *endast* om själva husrannsakingen - inte om de rättsinstitut som ligger till grund för denna. För de senare kan sådana krav mycket väl finnas. På liknande sätt förhåller det sig med det utelämnade kravet på viss misstankegrad mot den person husrannsakingen riktar sig emot. Detta innebär *endast* att det för genomförandet av själva husrannsakingen inte krävs någon *ytterligare* bevisning än vad som krävs enligt det bakomliggande rättsinstitutet. Om en husrannsakan t.ex. genomförs i syfte att finna en person som är häktad i sin frånvaro, är denne troligtvis på sannolika skäl misstänkt eller åtminstone skäligen misstänkt för det aktuella brottet. Att eftersöka denna person genom institutet personell husrannsakan kräver då inte någon *ytterligare* bevisning om dennes skuld.

Sammanfattningsvis kan sägas, att det som är utmärkande för personell husrannsakan är alltså att reglerna därom inte ställer upp några ytterligare krav än de som redan följer av det bakomliggande rättsinstitutet. Personell husrannsakan är på så sätt *subsidiär* till dessa rättsinstituts bestämmelser. Man får t.ex. gå till reglerna i RB 24 kap. om man vill undersöka på vilka premisser en personell husrannsakan får ske i syfte att eftersöka en person som är häktad i sin frånvaro. De materiella förutsättningarna för användandet av dessa rättsinstitut ligger dock utanför detta arbete.

I två hänseenden föreskrivs emellertid ett krav på själva husrannsakingen. För det första krävs det, enligt JO, alltid att omständigheterna i det enskilda fallet ger anledning till ett *rimligt antagande* att den eftersökta personen uppehåller sig på den plats åtgärden företas.¹⁰³ Inte heller i dessa fall bör därför ett anonymt samtal i sig vara tillräckligt för att besluta om husrannsakan, utan bör i första hand föranleda spaningsåtgärder mot platsen i fråga.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ JO 1997/98 s. 165 (jfr. JO 1993/94 s. 92 och ovan 6.1.3 och 6.1.4).

För det andra gäller strängare krav om husrannsakan företas hos *någon annan* än den som söks för tvångsåtgärden. Detta kommer att behandlas i följande avsnitt.

6.2.2.2 Husrannsakan hos *annan* än den som söks för tvångsåtgärden

Husrannsakan hos annan än den som söks för tvångsåtgärden kräver att det förekommer *synnerlig anledning* att anta att den eftersökte uppehåller sig där. Som synes är rekvisitet detsamma som vid reell husrannsakan hos annan än den som är skäligen misstänkt för brott. JO har också tolkat begreppet på motsvarande sätt. Med synnerlig anledning förstås sålunda att det skall föreligga en *faktisk omständighet*, som *påtagligt visar*, att *man med fog kan förvänta sig* att den eftersökte finns hos den person där rannsakingen företas.¹⁰⁴

Följande två fall visar hur JO förhållit sig till rekvisitet *synnerlig anledning* vid personell husrannsakan.

*”Jakten på Ioan Ursut”*¹⁰⁵

Under hösten 1989 pågick intensiva spaningar efter Ioan Ursut, som var misstänkt för att ha skjutit två polismän. En präst informerade polisen om att han hade fått ett anonymt tips om att Ursut befann sig på husbåten Västra Banken. Med anledning av detta tips sattes husbåten under bevakning. Någon person med Ursuts utseende observerades emellertid aldrig. Personell husrannsakan företogs trots detta på båten, dock utan resultat. JO konstaterade, att om den spaning som följer med anledning av ett anonymt tips inte resulterar i något som ger stöd åt anmälares påstående, är det anonyma tipset inte heller vid personell husrannsakan tillräckligt för att rekvisitet synnerlig anledning skall anses vara uppfyllt.

*”Husrannsakan hos f.d. hyresvärd”*¹⁰⁶

I detta ärende hade personell husrannsakan företagits mot en privatbostad, som ägdes av en f.d. hyresvärd (Z) till den eftersökte (X). Polisen hade via en tjänsteman på ett försäkringsbolag, som också ville få tag i X, fått information om att denne vistades i Z:s villa. Den enda kopplingen mellan X och Z, förutom deras tidigare hyresförhållande, var att telefonabonnemanget på det företag där X arbetade var tecknat av Z. Polisen satte huset under bevakning, dock utan resultat. Beslut om husrannsakan fattades. Vid denna hittade man varken X eller något som tydde på att han tidigare hade befunnit sig där. JO ansåg att det inte funnits någon faktisk omständighet som påtagligt visade att polisen med fog kunde förväntat sig att finna X i villan. Någon husrannsakan borde därför inte ha företagits.

¹⁰⁴ JO dnr. 1468 - 1982.

¹⁰⁵ JO dnr. 1553 - 1990.

¹⁰⁶ JO dnr. 1468 - 1982.

Om man använder sig av den tolkning av uttrycket ”synnerlig anledning” som Polisrättsutredningen förespråkade, dvs. att polisen måste vara *så gott som säker* på att åtgärden skall ge avsett resultat, är JO:s bedömning tämligen oklanderlig. Att hävda att de omständigheter som förelåg i de båda ovan nämnda fallen gav anledning till en sådan slutsats är nämligen knappast möjligt.

Sammanfattningsvis kan sägas att det måste föreligga objektivt konstaterbara omständigheter, som med *styrka* talar för att personen befinner sig på det ställe där husrannsakingen företas, för att en sådan skall få genomföras hos annan än den som eftersöks för tvångsåtgärden.

6.2.2.3 Husrannsakingen hos den eftersökte eller hos någon annan?

Eftersom olika regler gäller vid personell husrannsaking hos den som eftersöks för tvångsåtgärden jämfört med de fall då den företas hos någon annan, är det, precis som vid reell husrannsaking, viktigt att kunna avgöra *var* husrannsakingen företas. Något vägledande uttalande i denna fråga finns inte beträffande personell husrannsaking. Anledning saknas emellertid att besvara denna fråga annorlunda än vid reell husrannsaking. JO:s tidigare nämnda beslut får alltså tjäna som vägledning också vid personell husrannsaking. Detta innebär att en personell husrannsaking skall anses företagen hos den som eftersöks för tvångsåtgärden om denne har *oinskränkt tillgång till utrymmet i fråga och det är tämligen säkert att han disponerar utrymmet på detta sätt*.¹⁰⁷ I övriga fall skall den anses företagen hos någon annan, med det strängare kravet på *synnerlig anledning* som följd.

Intressant när man talar om *var* en husrannsaking företas är den skillnad i ordalydelsen som föreligger mellan RB 28:1 och RB 28:2. I den förra anges uttryckligen att de utrymmen som kan bli föremål för reell husrannsaking är *hus, rum och slutet förvaringsställe*. Någon liknande uppräkningslista görs emellertid inte i RB 28:2, avseende personell husrannsaking. Innebär detta att möjligheterna att företa personell husrannsaking är mindre än vad som är fallet beträffande reell husrannsaking? Eller annorlunda uttryckt: *vilka utrymmen* kan bli undersökta med stöd av RB 28:2? Innan regler om husrannsaking infördes i rättegångsbalken reglerades såväl reell som personell husrannsaking i 12 § 1 respektive 2 st. Tvångsmedelslagen. Det saknades vid denna tidpunkt närmare föreskrifter om *var* husrannsaking fick äga rum. Varken vid reell eller personell husrannsaking angavs alltså *vilka utrymmen* husrannsaking fick företas. När sedan reglerna skulle föras över i den nya rättegångsbalken ville man avgränsa husrannsakingen från andra liknande undersökningsåtgärder, för vilka mindre stränga regler skulle gälla. På grund av detta infördes det i RB 28:1 ett uttryckligt stadgande om att

¹⁰⁷ JO 1985/86 s. 154 (jfr ovan under 6.1.2.3).

husrannsakan endast fick ske i hus, rum eller slutet förvaringsställe.¹⁰⁸ Det faktum att syftet med införandet av denna begränsning alltså var att man ville skilja på husrannsakan och *andra undersökningar* - inte mellan reell och personell husrannsakan - talar enligt mig starkt för att också RB 28:2 bör läsas som om den innehöll begreppet "hus, rum eller slutet förvaringsställe". Det torde alltså vara i dessa utrymmen, som också personell husrannsakan får företas.

6.2.3 Personell husrannsakan enligt RB 28:3

Enligt RB 28:3 1 st. kan husrannsakan företas i lokaler som är tillgängliga för allmänheten också i annat fall än som avses i 1 och 2 §. Vid *reell* husrannsakan innebär detta en väsentlig skillnad jämfört med RB 28:1, eftersom det inte ställs något krav varken på brottets svårhetsgrad, skälig misstanke om brott eller synnerlig anledning. Annorlunda är det beträffande personell husrannsakan. Redan av RB 28:2 följer, som ovan konstaterats, att det vid sådan husrannsakan inte gäller några liknande krav, förutsatt att den företas hos den som eftersöks för tvångsåtgärden. Man kan alltså säga att personell husrannsakan enligt RB 28:3 inte lika påtagligt skiljer sig från personell husrannsakan enligt RB 28:2. Den förra bestämmelsen kan snarare kan ses som en upplysning om att personell husrannsakan kan ske också på andra ställen än i hus, rum och slutna förvaringsställen, fast på *samma villkor* som i dessa. Om husrannsakan däremot företas i en lokal som disponeras av någon *annan* än den som eftersöks för tvångsåtgärden, innebär RB 28:3 en klar skillnad med RB 28:1. I sådana fall bortfaller kravet på *synnerlig anledning*.

Att märka är slutligen att det "minimikrav", som JO ställt på *reella* husrannsakingar som företas med stöd av RB 28:3, också gäller vid *personella* husrannsakingar. Det måste alltså alltid finnas en *rimlig misstanke* att den eftersökte finns i den lokal som åtgärden företas i.¹⁰⁹

6.2.4 Personell undersökning enligt RB 28:10

För eftersökande av person som skall gripas, anhållas häktas mm. får personell undersökning företas av utomhus belägna områden, som inte är tillgängliga för allmänheten. Också här visar sig den största skillnaden jämfört med RB 28:2 i de fall den riktas mot ett område som disponeras av någon annan än den som eftersöks för tvångsåtgärden, eftersom något krav på synnerlig anledning då inte föreligger. Vidare kan inte endast förundersökningsledare och åklagare, utan också polismän, besluta om personell undersökning.

¹⁰⁸ NJA II 1943 s. 369.

¹⁰⁹ JO 1993/94 s. 92.

6.3 Särskilt om proportionalitetsprincipen i RB 28:3 a §

Av RB 28:3 a § följer att ”husrannsakan får beslutas endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse”.

Enligt förarbetena skall inte bara de direkta följderna för den som utsätts för tvångsmedlet beaktas. Även indirekta verkningar skall vägas in, t.ex. att det rör sig om intrång i tredje mans rättsligt skyddade intressen. Som exempel på situationer, där sådana indirekta effekter kan uppstå, nämns bl.a. husrannsakan på tidningsredaktioner och advokatkontor. En husrannsakan i sådana lokaler kan drabba inte bara de som arbetar där, utan också advokatens klienter respektive meddelaren.¹¹⁰

JO har efter det att proportionalitetsprincipen kodifierades 1989, vid ett flertal tillfällen uttalat sig om betydelsen av att denna princip beaktas vid husrannsakingar. Nedan följer en kort sammanfattning av tre av dessa ärenden.

Betydelsen av negativ publicitet

I ett av ärendena uppstod frågan i vad mån de negativa följderna av massmedial uppmärksamhet i samband med en husrannsakan skall hänföras till sådant ”men” som avses i paragrafen.¹¹¹ Ärendet avsåg en husrannsakan, som hade företagits i en av SE-bankens lokaler. Anledningen till att åtgärden sattes in var att en av bankens kunder misstänktes för skattebrott, samtidigt som polisen hade fått information om att personen förvarade för utredningen viktiga handlingar i banken.

Något klart svar på frågan huruvida negativ publicitet skall tillmätas betydelse vid proportionalitetsbedömningen gav JO aldrig. Han nöjde sig med att konstatera, att om sådana publicitetsskador skall beaktas, måste detta gälla oavsett storleken på det företag mot vilken husrannsakan företas. Att endast större sådana skulle kunna dra nytta av detta var enligt JO inte förenligt med likhetsprincipen.

Husrannsakan som företas i syfte att söka efter föremål som saknar ekonomiskt värde

Frågan som uppstod i ett annat ärende var, huruvida en husrannsakan som företagits i syfte att beslagta ett antal fotoalbum, som för ägaren endast åtnjöt ett affektionsvärde - inget ekonomiskt värde - skulle anses förenlig med proportionalitetsprincipen.¹¹² JO fann att en husrannsakan som endast kan förväntas resultera i ett fynd av egendom som saknar ekonomiskt värde kan inte anses uppväga de skadeverkningar som åtgärden kan föra med sig för den drabbade. Någon husrannsakan borde därför inte ha företagits.

¹¹⁰ Prop. 1988/89:124 s. 61.

¹¹¹ JO 1992/92 s. 143.

¹¹² JO 1994/95 s. 134.

Det kurdiska bokkaféet

Som tidigare har redogjorts för, ansåg JO att husrannsakingen mot det kurdiska bokkaféet stod i strid med såväl ändamålsprincipen i RB 28:1 som reglerna i RB 28:4, om behörigt beslutsorgan. JO fann dessutom att åtgärden stod i strid med proportionalitetsprincipen, eftersom den fick så stor omfattning. Bland annat hade ett stort antal tidningar och tidskrifter tagits i beslag, trots att det officiella syftet var att söka efter bevis för en påstådd misshandel.

6.4 Den rättsliga betydelsen av samtycke från den mot vilken åtgärden riktas

6.4.1 Allmänt

I de föregående kapitlen har redogjorts för vilka materiella förutsättningar som måste föreligga för att kunna företa reell respektive personell husrannsakan. Beträffande den förra har redogjorts bl.a. för kravet på skälig misstanke och brottets svårhetsgrad. En intressant fråga är därför huruvida ett *samtycke* från den person som husrannsakingen riktar sig mot kan legitimera en annars olaglig sådan. Frågan som kommer att behandlas i följande avsnitt kan formuleras på följande sätt: Innebär ett samtycke att husrannsakan kan företas *oaktat* att de materiella förutsättningarna inte är uppfyllda?

6.4.2 Reell husrannsakan

I RB 28:1 3 st. stadgas följande:

”Ej må för husrannsakan hos den misstänkte i något fall åberopas hans samtycke, med mindre han själv begärt åtgärden”

Som synes skiljer man mellan å ena sida *samtycke* och å andra sidan *begäran*. Vidare följer att förbudet mot att åberopa en persons samtycke endast gäller ”den misstänkte”. Detta skall utvecklas i det följande.

6.4.2.1 Samtycke och begäran av den misstänkte

Förbudet mot att åberopa samtycke från någon som är misstänkt för brott infördes på initiativ av JO och lagrådet.¹¹³ Skälen var i korthet följande: Om en misstänkt person tillfrågas huruvida han har något emot att husrannsakan företas, ligger det för denne nära till hands att anta att ett avböjande svar kommer att betraktas som en för honom ofördelaktig omständighet, och detta oavsett hur goda skäl han må ha för sin vägran. När frågan om samtycke kommer upp försätts den misstänkte alltså i ett sådant

¹¹³ NJA II 1933 s. 114ff.

underläge att ett samtycke i en sådan situation inte ger uttryck för någon verklig frivillighet. Istället kan det ses som hans enda utväg för att inte dra på sig ytterligare misstankar. Ett annat problem är att det i princip är omöjligt att i efterhand kontrollera om det verkligen förelåg något samtycke och om det i så fall lämnades frivilligt eller personen utsattes för påtryckning.

Mot bakgrund av detta infördes det i RB 28:1 3 st. ett uttryckligt förbud mot att återropa samtycke gentemot personer som är misstänkta för brott. Att märka är att uttrycket ”den misstänkte” *inte* skall tolkas som liktydigt med uttrycket ”den som är skäligen misstänkt för brott”, utan därmed förstås alla personer som är *misstänkta* för ett brott, *oavsett graden av misstanke*.¹¹⁴ En annan tolkning skulle vara oförenlig med det som ovan sagts, att den som tillfrågas försätts i ett underläge. Så är ju fallet också beträffande personer som t.ex. endast ”kan misstänkas” för brott.

Medan med samtycke kan förstås ett godkännande av ett förslag som initierats av någon annan, avses med ”begäran” ett förslag som initierats av egen drift. Något förbud mot att företa reell husrannsakan på begäran av den misstänkte finns inte. Tvärtom följer uttryckligen av RB 28:1 3 st. att detta är tillåtet. Bylund menar dock att detta stadgande bör tolkas restriktivt, eftersom det inte närmare preciseras *under vilka förutsättningar* som en sådan begäran skall ges dispositiv effekt. Denne restriktiva tolkning för enligt Bylund med sig, att trots att en begäran från den misstänkte föreligger krävs dels att det rör sig om ett *brott varå fängelse kan följa*, dels att hans begäran verkligen är *spontant initierad av honom själv*.¹¹⁵ Jag delar denna uppfattning. Härutöver kan emellertid också läggas kravet att en reell husrannsakan endast får företas i det *syfte* som avses i RB 28:1, dvs. för eftersökande av föremål av betydelse för utredning av brottet¹¹⁶ samt att begäran alltid måste framföras till någon som är *behörig* att besluta om husrannsakan.¹¹⁷

Sammanfattningsvis innebär detta följande:

Det enda rekvisit som egentligen torde kunna bortses från då det från en misstänkt person föreligger en korrekt riktad begäran om reell husrannsakan, är kravet på ”*skäligen misstanke*”. Om personen redan *är* skäligen misstänkt för brottet får dennes begäran överhuvudtaget inte någon rättslig betydelse.

¹¹⁴ JO 1965 s. 159.

¹¹⁵ Ekelöf (Bylund) a.a. s. 75.

¹¹⁶ JO 1991/92 s. 114 (jfr. ovan under 6.1.2.1 (C)).

¹¹⁷ JO 1965 s. 159.

6.4.2.2 Samtycke av någon *annan* än den misstänkte

Förbudet i RB 28:3 1 st. mot att återropa samtycke av den misstänkte har fått många att dra slutsatsen att husrannsakan hos någon *annan* än denne får företas på grund av samtycke, även om förutsättningarna i första och andra stycket inte är uppfyllda.¹¹⁸ Av det som ovan sagts framgår dock att det endast torde vara kravet på skälig misstanke som kan bortses från i första stycket. Detta innebär beträffande husrannsakan som företas hos annan än den misstänkte, att detta enda rekvisit som överhuvudtaget kan bli aktuellt att bortse från om det föreligger ett samtycke är det som stadgas i *andra* stycket. Där finns ett krav att det skall förekomma *synnerlig anledning* att anta att föremål av betydelse för brottsutredningen skall anträffas.

Frågan är emellertid om RB 28:3 verkligen bör tolkas *é contrario*. Mot en sådan tolkning kan anföras följande:

1. Husrannsakan i RB 28 kap. utgör ett undantag från en grundlagsskyddad rättighet. Detta ger enligt HD anledning att tolka bestämmelserna restriktivt.¹¹⁹
2. Bestämmelserna i straffprocessen är endast undantagsvis dispositiva för den enskilde. Ett erkännande är t.ex. inte bindande i ett brottmål, varför den tilltalade inte själv kan bestämma att ta på sig ansvaret för ett visst brott han åtalats för.¹²⁰ Detta talar för att det åligger myndigheter att ex officio utreda huruvida förutsättningarna för husrannsakan föreligger, om det inte är så att det finns en bestämmelse som *uttryckligen* pekar i en annan riktning.
3. Står en *é contrario*-tolkning verkligen i överensstämmelse med RF 2:12, som föreskriver ett krav på lagstöd för varje ingrepp i det grundlagsskyddade området. Krävs det inte ett *uttryckligt* lagstöd för sådana åtgärder?

JO har dock efter viss tvekan godtagit att RB 28:1 3 st. tolkas *é contrario*.¹²¹

Detta innebär sammanfattningsvis att om samtycke lämnas av någon som inte är misstänkt för brott bortfaller kravet på *synnerlig anledning*, medan övriga krav torde kvarstå.

6.4.3 Personell husrannsakan

Någon motsvarighet till bestämmelsen i RB 28:1 3 st., om verkan av samtycke vid reell husrannsakan, finns inte i RB 28:2. Innebär detta att samtycke aldrig kan tillmätas någon betydelse vid personell husrannsakan?

¹¹⁸ Se t.ex. Gärde m.fl. a.a. s. 378f.; Olivercrona (1968) a.a. s. 258.

¹¹⁹ NJA 1996 s. 577.

¹²⁰ Ekelöf (Bylund) a.a. s. 81.

¹²¹ JO 1991/92 s. 114.

6.4.3.1 Samtycke av den som eftersöks för tvångsåtgärden

Av naturliga skäl saknar ett samtycke av den som eftersöks för en tvångsåtgärd intresse i sammanhanget. Något behov av en regel som behandlar denna fråga finns därför inte.

6.4.3.2 Samtycke av *annan* än den som söks för tvångsåtgärden

Det faktum att det för personell husrannsakan saknas en motsvarighet till RB 28:1 3 st. leder till frågan om den *é contrario*-tolkning som redogjorts för ovan har sådan räckvidd att den är tillämplig också vid personell husrannsakan. Frågan kan formuleras på följande sätt: Är *huvudregeln* i RB 28 kap. att samtycke till husrannsakan skall tillmätas betydelse, och förbudet i RB 28:1 3 st. endast ett *undantag* från denna huvudregel?

JO har besvarat denna fråga nekande. Enligt JO skulle grundlagens rättighetsskydd allvarligt urholkas om man godtog att den enskilde som huvudregel alltid kunde efterge detta skydd. Istället är huvudregeln att myndigheter inte får göra ingrepp i det grundlagsskyddade området annat än med stöd i lag.¹²²

Sammanfattningsvis innebär detta att ett samtycke *aldrig* torde kunna legitimera en personell husrannsakan som saknar stöd i RB 28:2.

Fitger gör däremot gällande att en *begäran* från annan än den som eftersöks bör tillmätas betydelse, och detta också om initiativet kommer från en polisman.¹²³ Jag delar inte denna uppfattning. Till att börja med bör begreppet ”begäran” reserveras för de fall då initiativet kommer från personen själv. Vidare kan jag förvisso hålla med om att det väcker mindre betänkligheter att tillåta att en begäran får åberopas som grund för husrannsakan än vad som är fallet med samtycke. En begäran torde ge uttryck för en frivillighet, som inte alltid föreligger vid samtycke. *Huvudregeln* får dock även beträffande *begäran* anses vara att en sådan *inte* får åberopas. Undantag är möjligt, men detta bör då framgå av lagtexten, vilket det gör vid reell - men däremot inte personell - husrannsakan.

6.4.4 Kommentarer

Reglerna om samtycke och begäran vid husrannsakan har utsatts för en del kritik under åren. Bland annat har Polisrättsutredningen föreslagit en lagändring, innebärande att varken samtycke eller begäran skall tillmätas någon betydelse.¹²⁴ Utan att ta ställning i denna fråga skulle jag vilja anföra följande:

¹²² Ibid.

¹²³ Fitger a.a. s. 28:10a.

¹²⁴ SOU 1995:47 s. 148f.

1. Den *é contrario*-tolkning av RB 28:1 3 st., som godtagits av JO, väcker som sagt en del betänkligheter. Detta skulle kunna lösas genom att *förbudet* mot att åberopa samtycke från en *misstänkt* person ersätts med en regel som uttryckligen *tillåter* att samtycke från *annan* än den misstänkte åberopas. Härigenom skulle det tydligare framgå att huvudregeln är att samtycke *inte* får åberopas, men att undantag görs i de fall det uttryckligen framgår av lagtexten.

2. Om en sådan regel införs i RB 28:1 bör en liknande regel införas i RB 28:2, som gör det tillåtet att åberopa samtycke från annan än den som eftersöks. Som läget ser ut idag, dvs. att det är tillåtet att åberopa samtycke från annan än den som är skäligen misstänkt, men inte från annan än den som eftersöks, saknas den nödvändiga logik och förutsebarhet, som bör gälla för all lagstiftning. Enligt mig saknas det nämligen anledning att betrakta dessa båda situationer på olika sätt.

3. Det jag allra helst hade föredragit är emellertid att reglerna om samtycke antingen slopas helt, dvs. att myndigheter *aldrig* får genomföra husrannsakan om inte de materiella förutsättningarna härför föreligger, eller att de blir generella, dvs. att samtycke får åberopas *oavsett vem som lämnar det*. Det finns nämligen ingen anledning att betrakta misstänkta personer som mer utsatta än andra i de fall de ställs inför frågan om de har något emot att husrannsakan företas i deras lägenhet. Också de som *inte* är misstänkta för brott torde uppleva ett slags tvång att i ett sådant läge inte motsätta sig husrannsakan, eftersom de annars riskerar att *bli* misstänkta. Anta t.ex. följande: 20-årig X är misstänkt för mord. Förundersökningen befinner sig i inledningsskedet och misstankegraden kan sägas vara på nivån att X "kan misstänkas" för mordet. X nekar till anklagelserna. Efter ett anonymt tips misstänker polisen att mordvapnet finns gömt någonstans i den misstänktes lägenhet. Eftersom det knappast förekommer synnerlig anledning att anta att mordvapnet finns i lägenheten, frågar de X om han har något emot att de söker igenom den. X svarar att han inte har något emot detta, eftersom han gärna vill bevisa sin oskuld. Enligt RB 28:1 3 st. är polisen förbjudna att åberopa detta samtycke som stöd för husrannsakan hos X. Anledningen är att man vill undvika att X försätts i en situation där han känner sig tvungen att samtycka. Anta emellertid att det anonyma tipset inte alls tyder på att vapnet finns i X:s lägenhet, utan istället på en lantgård som ägs av dennes mamma, Y. Inte heller här föreligger synnerlig anledning. Polisen frågar därför Y om hon har något emot att de söker igenom huset. Detta har de rätt att göra, eftersom RB 28:1 3 st. tillåtits tolkas *é contrario*. Den situation Y nu försätts i är väldigt lik den man velat förhindra att misstänkta personer försätts i. Y hamnar i ett markant underläge jämfört med polisen. Om hon *inte* går med på husrannsakan kommer polisen automatiskt att bli misstänksamma. Vad döljer hon för något?; Finns mordvapnet i huset? Detta är frågor som kommer att inställa sig hos polisen, vilket Y är fullt medveten om. Hon har därför ett behov av att visa att vapnet inte finns i huset (om nu så är fallet). *Enda sättet* att göra detta är att ge sitt samtycke

till husrannsakan, och ett sådant samtycke kan knappast likställas med frivillighet. Jag är därför ytterst tveksam till om det verkligen finns tillräckligt starka skäl, att anse att dessa båda situationer är så pass olika, att samtycket *inte* legitimerar den förra husrannsakingen, men väl den senare. Istället bör reglerna härom harmoniseras, så att dessa båda situationer bedöms på ett likartat sätt. Om detta sedan skall ske genom att samtycket får åberopas i båda eller inte i något av fallen, kan diskuteras.

6.4.5 Särskilt om visitation av elevskåp

För drygt en månad sedan stod det i en tidningsartikel att läsa följande:

”Polisen i Simrishamn har tagit initiativ till en ny drogpolitik på skolorna. Ett drogråd har bildats med representanter från skola, polis och socialtjänst. **Och nya regler för skolorna har införts.** Om en skola har misstanke om att något olagligt kan förvaras i en elevs skåp och de vill öppna och kolla, måste skolan egentligen kontakta polisen. Det är bara polisen som får öppna ett elevskåp och de behöver en husrannsakingensorder. Men på högstadieskolorna i Simrishamn har man tillsammans med polisen i drogrådet, **bestämt** att **skolan** skall kunna gå in och öppna skåpen. När eleverna börjar sjunde klass får de trivselregler skickade hem till sig. De ska föräldrarna skriva på att de godkänns. **Då godkänns samtidigt att skolan får öppna elevernas skåp, när det anses påkallat.** Trivselreglerna är framtagna i samarbete med hem- och skola samt elevråden.”¹²⁵ (min mark.)

Till att börja med tycks journalisten dela min uppfattning att elevskåp är att se som slutna förvaringsställen, och att varje av myndighet företagen undersökning därav är att se som husrannsakan. Journalistens uttalande i denna fråga är dock alltför kategoriskt för att utgöra något egentligt stöd i den debatten. Bland annat nämns överhuvudtaget inte de två JO- avgöranden som talar i motsatt riktning. Det intressanta i denna artikel är emellertid inte frågan om hur elevskåp rättsligen skall klassificeras. Det intressanta är istället att skola och polis på egen hand har ”bestämt” att skolan skall kunna gå in och öppna elevskåpen, och att de tycks stödja detta på ett *samtycke från elevernas föräldrar*. Ett sådant samtycke skiljer sig från de situationer som tidigare redogjorts för i detta kapitel, eftersom det dels handlar om ett samtycke som lämnas redan *innan* det finns någon konkret misstanke mot personen ifråga, dels rent faktiskt lämnas av någon *annan* än den som senare eventuellt kommer att misstänkas för brott. Men spelar detta någon roll rent juridiskt sett? Enligt min mening gör det inte det. Undersökning av elevskåp måste betraktas som husrannsakan. Beslut om sådan får enligt RB 28:4 fattas endast av åklagare eller förundersökningsledare (samt av domstol och i vissa fall polismän). Någon motsvarande rätt för en rektor att fatta sådana beslut finns inte. Av RB 28:1 3 st. följer att **samtycke från den misstänkte inte i något fall får åberopas**. Det görs alltså inte någon skillnad mellan samtycke som lämnas *efter* det att misstanke om brott uppstått och samtycke som lämnas *innan* sådan misstanke uppstått. Jag kan förvisso hålla med om

¹²⁵ Skånska dagbladet s. 8.

att ett samtycke i det senare fallet väcker mindre betänkligheter, eftersom personen inte befinner sig i en lika pressad situation jämfört med det fall då samtyckesfrågan kommer på tal precis innan husrannsakingen skall genomföras. Men eftersom någon sådan skillnad inte görs i lagen, är det knappast möjligt att dra slutsatsen att ett samtycke är tillåtet att åberopa så länge det har lämnats i en situation där någon brottsmisstanke ännu inte föreligger.

Inte heller påverkar det förhållandet, att samtycket lämnats av föräldrarna till den person som åtgärden eventuellt kommer att riktas mot, samtyckets rättsliga verkan. Föräldrarna intar en förmyndarställning i förhållande till deras underåriga barn och bestämmer över deras rättsliga angelägenheter, däribland undertecknande av avtal. Att föräldrarna samtycker till en viss åtgärd är alltså - juridiskt sett - att likställa med att den underårige har samtyckt därtill.

Jag är mot bakgrund av detta tveksam till om polisens och skolans nya "drogpolitik", att med stöd av samtycke från elevernas föräldrar tillåta visitation av elevernas skåp vid misstanke om brott, verkligen står i överensstämmelse med gällande rätt på området. Bland annat ställer jag mig frågan vilket lagrum de stödjer sig på när de gör gällande att föräldrarnas samtycke legitimerar en undersökning av skåpen.

7 Praktiska och formella frågor kring husrannsakan

7.1 Husrannsakens beslutet

7.1.1 Behöriga beslutsfattare

Huvudregeln är att beslut om husrannsakan fattas av förundersökningsledaren eller åklagaren. Detta framgår av RB 28:4. Från denna huvudregel görs tre undantag:

1. Om husrannsakan företas för delgivning av stämning i brottmål *skall* beslutet alltid fattas av rätten (RB 28:4).
2. Om en husrannsakan kan antas bli av stor omfattning eller medföra synnerlig olägenhet för den hos vilken åtgärden företas, *bör* rätten fatta beslut härom (RB 28:4).
3. Om det är fara i dröjsmål *får* polisman besluta om husrannsakan (RB 28:5).

Innebörden av de båda senare undantagssituationerna skall utvecklas i det följande.

Husrannsakan som är av stor omfattning eller kan medföra synnerlig olägenhet

Av förarbetena till RB framgår att rättens tillstånd i regel bör inhämtas om en husrannsakan väntas bli av stor omfattning eller väntas medföra ett väsentligt intrång för den som berörs därav.¹²⁶ Som exempel på det förra nämns fall då husrannsakan skall företas i större affärslokaler, kontor eller hotell. Vad som skall förstås med väsentligt intrång framgår däremot inte.

Husrannsakan på *advokatkontor* i syfte att eftersöka och lägga beslag på handlingar tillhöriga klienter har av såväl RÅ som JK ansetts innebära en så allvarlig åtgärd, att beslut därom alltid bör fattas av rätten.¹²⁷ Samma ståndpunkt har de intagit beträffande husrannsakan som företas i *kyrkor*.¹²⁸ I det aktuella fallet hade polisen genomfört en husrannsakan i en av Scientologkyrkans lokaler i Malmö. JK ansåg, med instämmande i yttrande

¹²⁶ SOU 1938:44 s. 329; NJA II 1943 s. 371.

¹²⁷ JK 1981 s. 47; JK i JO 1977/78 s. 19. Det senare är ett mycket omskrivet fall, där såväl åklagare och domare JO-anmälades för de tvångsåtgärder som företogs mot advokaten Sune Haller. För vidare läsning om detta fall hänvisas till TSA 1976 s. 26 och 430 samt 1977 s. 224 och 282.

Husrannsakan i advokats *bostad* kräver däremot inte rättens medverkan. (Se JO 1985/86 s. 123).

¹²⁸ JK 1981 s. 38.

från RÅ, att sådana beslut bör förbehållas domstol att fatta. Även om det inte uttryckligen framgår av beslutet, synes skälet härtill vara att en åtgärd av sådant slag närmar sig ett område inom vilket grundlagsskydd kan förekomma i form av religionsfrihet.

Två andra områden som befunnits särskilt känsliga för husrannsakan är *tidningsredaktioner* och *banker*. Beträffande de förra har JO uttalat att det faktum att risk föreligger att den eller de som företar husrannsakingen kan komma att ta befattning med material som är anonymitetsskyddat enligt TF, gör att en sådan åtgärd inte bör företas utan rättens förordnande.¹²⁹ På liknande sätt gör det tunga integritetsintresset sig gällande när husrannsakan riktas mot banker, varför också dessa rekommenderas gå via domstols försorg.¹³⁰

Att märka är däremot, att det förhållandet att åklagaren är tveksam huruvida de materiella förutsättningarna för husrannsakan föreligger, t.ex. brottsmisstankens styrka, utgör inte anledning att försöka utverka rättens förordnande därom. JO och JK har förvisso i två ärenden gett uttryck för en sådan tanke, men detta har förfäktats av en annan JO i ett senare ärende.¹³¹ Att den senare JO:s bedömning torde vara riktig följer uttryckligen av RB 28:4, som kräver beaktande av husrannsakingens ”omfattning” och dess ”olägenhet” för den utsatte - inget annat.

Fara i dröjsmål

Att fara i dröjsmål föreligger kan få två konsekvenser. Till att börja med innebär det att sådana beslut som egentligen bör fattas av rätten, och som nyss har redogjorts för, kan fattas också av åklagare och förundersökningsledare. Detta framgår av RB 28:4. Vidare innebär det, enligt RB 28:5, att polismän får besluta om husrannsakan, något som egentligen kräver beslut av åklagare eller förundersökningsledare. Men vad betyder det att det föreligger fara i dröjsmål? Frågan är inte helt lätt att besvara, eftersom det inte finns någon legal definition av begreppet. Inte heller ges det någon vägledning i förarbetena. Polisrättsutredningen menar dock att det rent allmänt kan sägas att det skall vara så bråttom, att ändamålet med åtgärden går förlorat om man väntar med att företa åtgärden. Vidare säger de att det är omständigheterna i det enskilda fallet som skall läggas till grund för bedömningen av faran, varför det är omöjligt att generellt definiera begreppet.¹³² Vägledning kan även hämtas från ett uttalande av JK, angående rättegångsbalkens överensstämmelse med grundlagen.¹³³ Denne har där kopplat samman begreppet fara i dröjsmål med de *tekniska möjligheter* som en polisman har att komma i kontakt med en behörig beslutsfattare. Med tanke på de moderna kommunikationsmedel som står till förfogande i dagens samhälle, däribland mobiltelefonen, torde

¹²⁹ JO 1975/76 s. 132 (om den sk. IB-affären).

¹³⁰ JO 1992/93 s. 143.

¹³¹ JO 1975/76 s. 132 och 1977/78 s. 19 samt 1992/93 s. 143.

¹³² SOU 1995:47 s. 165.

¹³³ JK 1988 s. 34 (se även prop. 1988/89:124 s. 118 ff.).

de situationer då fara i dröjsmål föreligger vara betydligt färre än för bara 10 - 15 år sedan. Detta visar inte minst följande två JO-avgöranden:

*Husrannsakan hos praktikanter på Volvo*¹³⁴

Säkerhetsvakter anställda vid Volvo hade i några av praktikanternas rum funnit gods som kunde misstänkas vara stulet från Volvo och tillkallade därför polis. En av de polismän som kom till platsen beslutade om husrannsakan i nio av rummen. Vid husrannsakingarna beslagtogs i samtliga rum föremål som misstänktes vara stulna från Volvo. Den beslutande polismannen upplystes om att ytterligare ett 60-tal praktikanter bodde inom området och att alla skulle lämna landet inom någon dag. Han tog då kontakt med sitt närmaste befäl i polishuset och fick ett beslut om husrannsakan i de övriga rummen (66 stycken).

JO fann att det "var *tveksamt* om fara i dröjsmål förelåg när S. ställdes inför avgörandet om han själv skulle kunna besluta om husrannsakingarna".¹³⁵ (min kursiv.) JO får anses ha intagit en väldigt liberal hållning till begreppet fara i dröjsmål i detta ärende.

*Husrannsakan i bostad och bil*¹³⁶

F hade fått låna en lägenhet av en bekant S. Polisen hade vid fyra tillfällen gjort husrannsakan i lägenheten för att söka efter S, som var efterlyst. Polisen hade vid dessa husrannsakingar gått igenom även F:s tillhörigheter och vid två tillfällen även genomskött hans bil. Vid dessa tillfällen hade åklagaren beslutat om husrannsakan i S:s lägenhet för eftersökande av narkotika. Eftersom de föremål som påträffades i lägenheten tillhörde F. beslöt polismännen att göra husrannsakan i hans bil. Eftersom det fanns risk att F skulle köra från platsen ansåg de att det förelåg fara i dröjsmål, varför de underlät att inhämta åklagarens beslut härom. JO anförde:

"I detta fall har det varit åklagaren som i egenskap av förundersökningsledare haft att fatta beslut om husrannsakan. Husrannsakingen i [F:s] bil har emellertid företagits utan sådant förordnande, därför att man ansett att fara i dröjsmål förelegat. Jag delar inte den bedömningen. Det har således inte framkommit att något hinder förelegat mot att - exempelvis per telefon - inhämta åklagarens beslut i frågan. Detta synes ha varit särskilt angeläget då husrannsakan fick en annan inriktning - ny misstänkt person - än den åklagaren avsett."¹³⁷

Att JO intagit en mer restriktiv hållning till begreppet fara i dröjsmål under åren torde det som synes inte råda några tvivel om. Att märka är då att det senare beslutet är från 1988, en tid då mobiltelefonen var långt ifrån lika vanligt förekommande som den är idag. Detta talar för att polismän numera bör vara än mer försiktiga med att dra slutsatsen att fara i dröjsmål

¹³⁴ JO 1974 s. 179.

¹³⁵ Ibid. s. 186.

¹³⁶ JO dnr. 1047-1988.

¹³⁷ Ibid.

föreligger. Vad beträffar det ovan nämnda ”Volvofallet” är jag tämligen säker på att JO inte skulle uttrycka sig på samma sätt om en liknande situation kom upp för bedömning idag. Anledningen är att den beslutande polismannen uppenbart hade tillgång till en telefon, samtidigt som han gjorde bedömningen att beslutet beträffande de övriga 66 rummen kunde anstå i väntan på beslut av behörigt befäl. Att fara i dröjsmål inte förelåg vid husrannsakingen av de nio första rummen torde, som praxisen utvecklat sig fram till idag, inte bara vara tveksamt, utan otvivelaktigt.

7.1.2 Beslutets utformning

I RB 28 kap. sägs inget om hur ett beslut om husrannsakan skall vara utformat. T.ex. framgår det inte om det gäller några formella krav eller beslutet kan tas helt formlöst. Innebär detta att ett husrannsakensbeslut kan vara såväl muntligt som skriftligt?

JO har vid två olika tillfällen uttalat sig i denna fråga och båda gångerna har svaret blivit detsamma. Enligt JO kan ett beslut om husrannsakan tas helt formlöst.¹³⁸ Något krav att det måste vara skriftligt finns alltså inte. Konsekvensen av detta blir att polisen, när de verkställer beslutet, inte heller är skyldig att förete något tillstånd för den mot vilken åtgärden riktas. Detta är enligt mig inte särskilt tillfredsställande. Skyddet mot husrannsakan utgör en grundlagsskyddad rättighet. Möjligheterna att enligt reglerna i RB 28 kap. företa husrannsakan innebär alltså ett undantag från detta skydd. Enligt mig är det av stor vikt att en person, som utsätts för ett ingrepp i en grundlagsskyddad rättighet, på ett klart och tydligt sätt blir informerad om *med vilken rätt* den aktuella myndigheten kränker denna. Detta är något som bör framgå av den handling, som jag anser det borde vara krav på att en polisman skall visa *innan* ett beslut om husrannsakan verkställs. Av denna bör framgå dels vilket *brott* misstanken avser, dels på vilken *grund* denna misstanke vilar.¹³⁹ Vidare bör det framgå *vem* som har fattat beslutet och vart man kan vända sig om man vill få provat huruvida åtgärden varit lagenlig.

Det är emellertid inte bara av rättssäkerhetsskäl som jag förordar ett krav på skriftlighet. Det finns också praktiska fördelar med att beslutet nedtecknas. Genom att så sker kan beslutsfattaren klart och tydligt ange vad poliserna får och inte får granska vid verkställigheten av beslutet. Detta minskar risken för missförstånd. Fitger tar som exempel upp en husrannsakan som skall företas hos en journalist, vars inneboende dotter är misstänkt för stöld av en päls.¹⁴⁰ I en sådan situation har ett skriftligt beslut åtminstone två fördelar. För det första undviker man att de poliser som verkställer beslutet missförstår vilka föremål som omfattas av beslutet, eftersom det av beslutet uttryckligen bör framgå att inga skriftliga handlingar får granskas. För det

¹³⁸ JO 1969 s. 87 och JO 1975/76 s. 132.

¹³⁹ Om husrannsakan företas mot någon annan än den som är skäligen misstänkt eller eftersöks för tvångsåtgärden, bör det framgå på vilken grund man gjort antagandet att det förekommer *synnerlig anledning* att anta att man kommer att finna föremålet eller personen man letar efter.

¹⁴⁰ Fitger a.a. s. 28:17.

andra kan journalisten själv kontrollera att direktiven i beslutet åtföljs. Detta är knappast möjligt om det endast rör sig om ett muntligt beslut, eftersom denne då inte vet vilka föremål som omfattas av beslutet. Ett skriftligt beslut innebär alltså att journalisten får "svart på vitt" att inga handlingar tillhörande honom kommer att granskas, vilket torde innebära en trygghet för honom.

7.1.3 Beslutets utsträckning i tiden

I de allra flesta fall kan en husrannsakan påbörjas och avslutas samma dag. Men om så inte kan ske, inställer sig frågan om ett och samma beslut om husrannsakan kan ligga till grund för verkställighet vid flera tillfällen. Följande exempel kan åskådliggöra problemet:

På begäran av åklagaren fattar rätten tisdagen den 20 november beslut om reell husrannsakan i en bank. Förrättningen verkställs dagen därpå. Vi kan nu tänka oss att följande två situationer uppstår:

1. Trots intensivt arbete hinner polisen inte gå igenom allt material. Åklagaren beslutar därför att man skall fortsätta rannsakingen i morgon och, om så behövs, flera dagar framåt.
2. När polisen kommer till banken upptäcker de att materialet är så omfattande att det skulle ta flera veckor att gå igenom allt. Det finns dock en person, X, som är insatt i "härvan" och som visat sig villig att samarbeta. Denne känner till på vilka ställen man skall leta. Problemet är att X är bortrest och inte kommer tillbaka förrän måndagen den 26 november. Åklagaren beslutar att man skall återkomma denna dag och då ta hjälp av X.

Fråga: Bör åklagaren i någon av de två situationerna hos rätten ansöka om ett nytt beslut om husrannsakan eller kan han stödja sig på det som fattades den 20 november?

Om vi börjar med den första situationen kan sägas följande:

Ett beslut om husrannsakan får endast verkställas *en gång*. När så har skett krävs det ett nytt beslut. Däremot har JO ansett att det inte torde föreligga något principiellt hinder mot att låta ett beslut om husrannsakan ligga till grund för en förrättning som sker i *ett sammanhang*, men som sträcker sig över mer än en dag. Att den skall ske i ett sammanhang innebär enligt JO att förrättningen skall pågå kontinuerligt, med avbrott endast för nattvila. Ytterligare en begränsning finns dock. Även om förrättningen fortgår med avbrott endast för nattvila, kan den inte hålla på hur länge som helst. JO menar att flera skäl talar för att en sådan fortgående förrättning måste begränsas till några få dagar. Med tiden kan exempelvis förutsättningarna för beslutet ha ändrats. Vidare blir olägenheten för den hos vilken åtgärden företas större ju längre tid förrättningen pågår. Om åklagaren bedömer att

längre tid erfordras, bör han därför vara skyldig att på nytt pröva om förutsättningarna föreligger för beslut om husrannsakan.¹⁴¹

Detta innebär, beträffande det ovan anförda exemplet, att så länge förrättningen begränsas till några dagar av kontinuerligt eftersökande, krävs inget nytt beslut av rätten. Istället kan åklagaren under dessa dagar stödja sig på det beslut som fattades den 20 november.

Annorlunda är det i situation nummer två. Där kan man knappast säga att husrannsakan kommer att ske i *ett sammanhang*. Eftersom arbetet ligger nere i nästan en vecka från det att beslutet fattades, bör åklagaren ta förnyad ställning till om förutsättningarna för en husrannsakan föreligger, och i så fall på nytt ansöka om rättens tillstånd, innan han den 26 november återupptar eftersökandet.

Sammanfattningsvis kan sägas att ett beslut om husrannsakan får verkställas endast genom *en enda förrättning* som sker *i ett sammanhang*.

Det som nu sagts gäller vid verkställighet av beslut om *reell* husrannsakan. Samma sak gäller emellertid också vid verkställighet av beslut om *personell* husrannsakan.¹⁴² Det finns dock en praktisk skillnad mellan reell och personell husrannsakan i detta avseende. Den omständigheten att en eftersökt person inte anträffas vid en personell husrannsakan medför givetvis inte att beslutet därmed inte skall anses verkställt. Om förrättningen inte ger önskat resultat krävs ett nytt beslut för att polisen på nytt skall få undersöka utrymmet i fråga, och detta även om syftet alltjämt är att söka efter den person som avsågs med det första beslutet. Däremot är det i vissa fall möjligt att göra den bedömningen att den eftersökte inte befinner sig t.ex. i en lägenhet utan att man behöver vidta någon åtgärd som har karaktären av intrång i en rättsligt skyddat område. T.ex. kan en polisman, genom att undersöka om det lyser i lägenheten eller hörs några ljud därifrån, ofta avgöra om den eftersökte personen är hemma eller inte. Om polismannen kommer fram till att det senare är fallet, och därför inte går in i lägenheten, anses beslutet inte verkställt. Polismannen kan då nästa dag, med stöd av *samma* beslut, fortsätta efterspaningen och eventuellt ingripa om personen skulle vara hemma. Att märka är dock att sådana här efterspaningar endast torde få pågå under en kortare tidsperiod. Precis som vid reell husrannsakan kan förutsättningarna för beslutet ha ändrats under den tid som förflutit sedan beslutet fattades. Efter några dagar bör alltså åklagaren på nytt ta ställning till huruvida förutsättningarna föreligger för beslut om personell husrannsakan.

¹⁴¹ JO 1992/93 s. 143.

¹⁴² JO 1997/98 s. 165.

7.2 “Fortsatt husrannsakan”

Med husrannsakan förstås varje av myndighet företagen undersökning av hus, rum eller slutet förvaringsställe. Ett *beslag* innefattar däremot ett tillfälligt omhändertagande av någons lösa saker inklusive handlingar i visst syfte, t.ex. till främjande av en utredning om brott. Konsekvensen av detta blir, att så fort man tar med sig något från den plats där husrannsakan har skett, har det per definition skett ett beslag. Detta innebär att reglerna i RB 27 kap. aktualiseras. Bland annat skall det enligt 13 § föras protokoll över allt beslagttaget material.

Vid viss typ av brottslighet, främst ekonomisk sådan, där det ofta förekommer omfattande skriftligt och svårbedömt material, kan det vara svårt att på den plats husrannsakan företas skilja de handlingar som väntas vara av betydelse för brottsutredningen från övriga handlingar. Det har därför hänt att polisen av rent praktiska skäl tagit med sig ett omfattande material till polisstationen för att göra sorteringen där istället. Frågan som uppkommer är om detta skall ses som ett beslag eller om detta är fallet endast beträffande de handlingar som väljs ut *på polisstationen*.

JO har uttalat att det i vissa fall bör vara tillåtet att avskiljandet av handlingar som *skall* tas i beslag, äger rum på polisstationen.¹⁴³ Detta bör då betraktas som en ”fortsatt husrannsakan”, vid vilken rättegångsbalkens regler om husrannsakan skall följas.¹⁴⁴ Anledningen till att JO godtagit ett sådant förfarande torde vara att en utdragen husrannsakan ofta innebär större olägenhet för den hos vilken åtgärden företas än om sorteringen istället fortsätter på polisstationen. Det ställs dock ett antal krav. För det första skall det röra sig om skriftligt material av betydande omfattning. Vidare måste sorteringen göra omedelbart, samtidigt som de handlingar som inte beslagtas ofördröjligen skall återställas till ägaren.

Även om en annan JO i ett senare fall¹⁴⁵ har ansett att metoden med ”fortsatt husrannsakan” inte är helt tillfredsställande, får den i dagsläget anses accepterad.

7.3 Utomstående personers närvaro vid en husrannsakan

I RB 28:7 1 och 2 st. anges vilka personer som *skall*, eller åtminstone har rätt att, närvara vid en husrannsakan. T.ex. sägs det att ett trovärdigt vittne om möjligt skall närvara och att den hos vilken åtgärden skall företas skall ges tillfälle att övervaka förretningen. I tredje stycket talas däremot om vilka personer som ”må” tillåtas närvara. Där nämns målsägande och dennes ombud. Några regler som möjliggör för någon annan att närvara finns inte. Det har dock hänt att TV-team och utomstående fotografer ibland närvarit vid husrannsakingar. JO och JK har anfört att RB 28:7 3 st. *uttömmande*

¹⁴³ JO 1956 s. 80 och 1975/76 s. 132.

¹⁴⁴ JO 1982/83 s. 42 (47).

¹⁴⁵ Ibid.

anger vilka personer som får tillåtas närvara vid en husrannsakan.¹⁴⁶ Endast om den hos vilken husrannsakan företas *samtycker* till att någon utomstående person, t.ex. ett TV-team, närvarar vid förrättningen, blir deras närvaro rättsenlig. JO har dock påpekat att polisen aldrig bör uppträda som ett slags ombud för exempelvis ett TV-team som vill närvara vid förrättningen genom att framföra teamets önskemål till den som utsätts för åtgärden.¹⁴⁷ Det föreligger i sådana fall en uppenbar risk för att denne känner sig mer eller mindre tvungen att lämna det begärda samtycket. En förutsättning för att polisen överhuvudtaget skall få lägga ett sådant medgivande till grund för sitt handlande är alltså att det står helt klart att det har lämnats frivilligt av en person som har full insikt om att han har rätt att vägra att medverka.

Däremot har JO inte haft några invändningar mot att en *revisor* biträder vid en husrannsakan och därvid talar om vilka handlingar som kan vara av intresse för utredningen. Detta dock under förutsättning att det görs fullständigt klart för den hos vilken husrannsakan företas vem revisorn är och att denne inte ingår i själva polisstyrkan.¹⁴⁸

7.4 Husrannsakan under sken av förhör i bostaden

Enligt 5 § FUK skall förhör hållas på den plats som kan antas medföra minst olägenhet för den som skall höras.¹⁴⁹ Detta kan innebära att det istället för att hålla förhöret på polisstationen kan finnas anledning att hålla det *hemma hos* den person som skall förhöras. T.ex. kan detta vara att föredra om personen i fråga kan antas ha tillgång till anteckningar eller annat material som underlättar förhöret med honom. Frågan är emellertid hur detta förfaringssätt förhåller sig till reglerna om husrannsakan i RB 28 kap. Vad får och får inte poliserna göra när de befinner sig i dennes bostad?

Till att börja med kan konstateras att det givetvis är förbjudet att hålla förhör med någon i dennes bostad *i syfte* att få tillfälle att undersöka denna. Detta utgör ett missbruk av förhörsinstitutet, och ett otillåtet kringgående av reglerna om husrannsakan.¹⁵⁰

Svårare är emellertid att besvara *vilka iakttagelser* polismännen får göra när syftet med att hålla förhöret i bostaden verkligen är att underlätta för personen i fråga - inte att kringgå reglerna om husrannsakan. När går en polismans *allmänna iakttagelser* över till vad som är att betrakta som *undersökningsåtgärder*? Något generellt svar på denna fråga är inte möjligt

¹⁴⁶ JO 1992/93 s. 138; JK 1993 s. 73 och 89.

¹⁴⁷ JO 1992/93 s. 141 (jfr också ovan under 6.3 om risken för att någon känner sig pressad när frågan om samtycke kommer på tal).

¹⁴⁸ JO 1978/79 s. 280.

¹⁴⁹ En allmän reservation görs emellertid för förundersökningens behöriga gång samt polis och åklagares arbete.

¹⁵⁰ JO 1971 s. 92 och 1990/91 s. 82.

att ge. Vägledning kan emellertid hämtas från ett uttalande av JK i denna fråga.¹⁵¹

I det aktuella fallet hade polisen fått in en anmälan om att en telefon värd ca 6 000 kr hade tillgripits från en telebutik. Efter samtal med anmälaren framkom att två personer, V och D, hade varit inne i butiken vid tidpunkten för tillgreppet och att de hade haft sällskap av en okänd yngre man som haft tillfälle att stjäla telefonen. I syfte att identifiera denne person uppsökte polisen V i dennes hem. Under samtalet med V upptäckte polisen att det stod en telefon i hallen, som stämde överens med färgerna på den stulna telefonen. Polisen lyfte då upp denna och antecknade tillverkningsnumret. Efter kontroll med telebutiken visade det sig att numret inte stämde överens med numret på den stulna telefonen. En vecka senare lades förundersökningen ned.

JK ansåg att en polis som besöker en person för att hålla förhör eller för att erhålla en upplysning inte är förhindrad att i samband därmed också göra iakttagelser som kan vara av betydelse för brottsutredningen. Vidare anförde JK:

”Rättsligen går emellertid en gräns mellan sådana allmänna iakttagelser och direkta undersökningsåtgärder. Om iakttagelserna utmynnar i aktiva undersökningsåtgärder blir de att betrakta som åtgärder på vilka reglerna om husrannsakan skall tillämpas.[...] I förevarande fall synes polismännen måst ha lyft telefonen för att anteckna dess tillverkningsnummer. Detta måste anses vara en sådan direkt undersökningsåtgärd varpå reglerna om husrannsakan skall tillämpas. Polismännens besök hos V. för att erhålla upplysning har således *övergått i en husrannsakan.*”¹⁵² (min kursiv.)

Själv skulle jag i denna fråga vilja anföra följande:

Att ett förhör hålls i den misstänktes bostad torde vara något som sker uteslutande i den hördes intresse. Genom att hålla förhöret på denna plats kan man ibland undvika många av de olägenheter som ett förhör på polisstationen för med sig. I detta ligger då också att förhöret bör ske på den misstänktes villkor. Med detta menar jag givetvis inte att det är denne som skall dra upp riktlinjerna för hur förhöret skall gå till. Vad jag menar är att det är den person som underkastas förhöret som avgör *var* i huset förhöret skall hållas. Detta skall sedan respekteras av polismännen. T.ex. bör de endast om det är nödvändigt för att ta sig till den angivna platsen *gå in i* övriga rum. Däremot förefaller det omöjligt att hindra dem från att på sin väg till ”förhørsrummet” *titta in i* övriga rum. Viktigt är emellertid att det inte får röra sig om *undersökningsåtgärder*, vilket blir fallet om de under en längre tid ”spanar” in i ett rum. Istället torde endast en mera flyktig iakttagelse vid passerandet av ett rum vara tillåtet. Viktigt är också att polisen undviker att röra sig *fritt* i huset. Istället bör de se till så att lägenhetsinnehavaren hela tiden finns inom synligt avstånd, så att det inte i

¹⁵¹ JK 1993 s. 32.

¹⁵² Ibid s. 33.

efterhand uppstår oklarheter om vad poliserna har gjort när personen inte var närvarande. Slutligen kan det givetvis inte heller tillåtas att polismännen, oavsett anledningen därtill, *lyfter upp* olika föremål. Poliserna är i bostaden för att förhöra personen i fråga - inget annat. Om de vill undersöka något föremål närmare får de se till att skaffa ett beslut om husrannsakan. En annan syn på förhørsinstitutet skulle leda till att bestämmelserna om husrannsakan skulle kunna kringgå utan några större problem.

8 Sammanfattande kommentar

Bestämmelserna i RB 28 kap. om husrannsakan ger upphov till ett stort antal frågor. I uppsatsen har belysts bl.a. den tolkningsproblematik som olika begrepp för med sig, de materiella förutsättningarna för husrannsakan och olika praktiska frågor kring husrannsakan. Många av de frågor för vilka har redogjorts har, på ett mer eller mindre lyckat sätt, fått en lösning genom uttalanden av JO och JK, men inte alla. Jag skulle vilja sammanfatta min syn på reglerna om husrannsakan på följande sätt:

Klassificeringsfrågor

Vad beträffar frågan vad som skall förstås med ”hus” och ”rum”, delar jag till fullo den uppfattning som kommer till uttryck i förarbetena och JO:s uttalanden. Som ”rum” bör alltså förstås inte bara rum i egentliga bostäder, utan också andra med väggar och tak försedda utrymmen, som varaktigt eller mera tillfälligt utgör en persons övernattningsutrymme. Som exempel kan nämnas häktsceller, rum och hytter på fartyg samt boendetrymmen på flyktingförläggningar.

Däremot delar jag inte JO:s uppfattning om begreppet ”slutet förvaringsställe”. Här under bör falla inte bara bankfack och stängda bilar, utan också elevskåp. Det finns enligt mig inte ett enda hållbart juridiskt argument, som motiverar ställningstagandet att elevskåp skall undantas från det skydd mot undersökningar som regeringsformen föreskriver. Däremot finns det måhända praktiska skäl som motiverar en sådan lösning, men detta är utan betydelse om det saknas laga stöd för lösningen i fråga.

När det sedan gäller lokaler som inte är tillgängliga för allmänheten, och som regleras i RB 28:3, finns två saker att säga. För det första får polisen använda sig av denna bestämmelse endast för att undersöka sådana *utrymme* som verkligen är tillgängliga för allmänheten. Utrymmen som allmänheten inte har tillgång till får det göras en separat bedömning av, och det troliga är då att utrymmet omfattas av bestämmelserna i RB 28:1 eller 28:2, för vilka strängare krav på undersökningar gäller. För det andra kan det ifrågasättas om den skillnad som i Sverige görs mellan å ena sidan hus, rum och slutna förvaringsställen, å andra sidan lokaler som inte är tillgängliga för allmänheten, verkligen står i överensstämmelse med fallet Niemietz, där Europadomstolen slagit fast att yrkeslivet förtjänar samma skydd som det egna hemmet. Då det fallet gällde ett advokatkontor, som torde vara särskilt känsligt för undersökningar, nöjer jag mig dock med att peka på problemet, utan att ta ställning till huruvida någon diskrepans verkligen föreligger.

Materiella förutsättningar för husrannsakan

Precis som JO är jag väldigt kritisk till *utformningen* av RB 28:1, eftersom den är onödigt svårtolkad. Som paragrafen ser ut idag är det nödvändigt att läsa första och andra stycket i ett sammanhang, eftersom första stycket inte i något fall uttömmande anger villkoren för att husrannsakan skall få ske. Detta kan lösas genom att rekvisitet ”skäligen misstänkt” flyttas från andra till första stycket. På så sätt skulle det klart och tydligt framgå att första stycket avser husrannsakan hos den som är *skäligen misstänkt* för brott, medan andra stycket anger vad som krävs för att få företa husrannsakan hos *övriga* personer.

Syftet med en husrannsakan får endast vara att eftersöka föremål eller övriga bevis som kan vara av betydelse för utredning av ett konkret brott, eller att finna personer som skall underkastas tvångsåtgärder. Syftet får aldrig vara att upptäcka brott. Inte heller får syftet vara att skaffa information om ett annat brott än det för vilket åtgärden sätts in. Detta kan utläsas av RB 28:1.

Anonyma brottsanmälningar bör aldrig ensamma ligga till grund för ett beslut om husrannsakan. Dessa bör istället i första hand föranleda spaningsåtgärder mot det objekt anmälningen avser. Att spaningen inte ger avsett resultat ger *inte* anledning till att besluta om husrannsakan, utan det måste förekomma någon ytterligare objektivt konstaterbar omständighet, som ger stöd åt anmälares uppgifter.

Vad gäller den rättsliga betydelsen av ett *samtycke* från den mot vilken åtgärden riktas, finns enligt mig all anledning att se över reglerna härom. Som rättsläget ser ut idag är det tillåtet att åberopa ett samtycke från *annan* än den som är skäligen misstänkt för brott, medan det är förbjudet att åberopa samtycke från *annan* än den som eftersöks för en viss tvångsåtgärd. Denna skillnad är enligt mig fullständigt omotiverad och bör åtgärdas. Det finns också anledning att ställa sig frågan om det verkligen finns tillräckligt starka skäl för att betrakta samtycke från misstänkta personer annorlunda än samtycke från övriga personer. Själv är jag ytterst tveksam till detta. Det torde inte endast vara misstänkta personer som kan känna sig tvingade att gå med på en husrannsakan när frågan om samtycke kommer på tal. Detta torde vara fallet också för personer som *inte* är misstänkta. Mot bakgrund av detta bör reglerna om samtycke antingen slopas helt eller göras enhetliga, dvs. göras oberoende av *vem* som lämnar samtycket.

Praktiska och formella frågor

I dagsläget finns inget krav på att de som verkställer ett beslut om husrannsakan företer någon handling för den mot vilken åtgärden riktas. Detta är inte acceptabelt. Det är viktigt att en person får reda på *med vilken rätt* en myndighet kränker en i grundlagen fastslagen rättighet. Genom att föreskriva ett krav på att de som verkställer ett beslut om husrannsakan företer ett dokument, utvisande åtminstone grunden för åtgärden och vem

som fattat beslutet, torde risken för att medborgarna tappar förtroendet för myndigheterna minska.

Bilaga A

Undersökning/Intervju

Torsdagen den 13 september och måndagen den 21 oktober 2001 genomfördes intervjuer med tre rektorer och 200 elever vid tre sydkånska högstadie- och gymnasieskolor. Syftet var dels att få elevernas syn på det faktum att rektorer låter öppna och visitera elevskåp vid misstanke om att de innehåller sprit eller andra på skolan otillåtna saker, dels att inhämta information om hur eleverna använder sina skåp, t.ex. vad de förvarar i dessa. Med hjälp av denna information var tanken att pröva hållbarheten av två JO-avgöranden, där det fastslagits att elevskåp *inte* är att betrakta som slutna förvaringsställen.

Nedan följer en sammanställning över frågor och svar, uppdelat på elever och rektorer. Eftersom en rektor har bett om att få vara anonym, används varken rektorernas eller skolornas namn.

Intervju med rektorerna

Fråga 1.

Finns det på denna skola en huvudnyckel, som passar till samtliga elevskåp på skolan ?

Svar:	Rektor 1	Rektor 2	Rektor 3
	Ja	Ja	Ja

Fråga 2.

Har eleverna blivit informerade om att skolledningen har tillgång till en huvudnyckel

Svar:	Rektor 1	Rektor 2	Rektor 3
	Ja	Ja	Ja

Fråga 3.

Vad är anledningen till att denna huvudnyckel finns? Finns den till för skolans eller elevernas skull?

Svar: Samtliga rektorer svarade att syftet med att ha en huvudnyckel är att skolledningen skall kunna hjälpa eleven att ta sig in i sitt skåp om denne gör av med både sin egen nyckel och reservnyckeln. Samtliga klargjorde att huvudnyckeln inte finns för att möjliggöra undersökningar av elevernas skåp i syfte att beslagta sprit och andra otillåtna föremål. Istället finns den till uteslutande för *elevernas* skull.

Fråga 4.

A. Har du någon gång medverkat till att ett elevskåp öppnats för att det funnits misstanke om att eleven förvarat sprit i skåpet och hur har detta i så fall gått till?

B. Anser du att du har rätt att vidta en sådan åtgärd?

Svar:**Rektor 1.**

A. - Ja. Misstanken uppstår ofta efter ett telefonsamtal från en förälder eller efter tips från en annan elev. Det första jag gör är att jag tar kontakt med en av elevens lärare. Denne får sedan i uppdrag att, vid en tidpunkt då eleven har lektion, leta igenom dennes skåp. Om misstanken bekräftas kallas eleven ner till samtal med mig, och ofta kopplas även föräldrarna in. Om vi däremot inte hittar något vidtas inga åtgärder. Eleven blir då inte heller informerad om att dennes skåp blivit genomsökt.

B. - Ja, jag *vet* att jag har rätt att göra detta. (På frågan vad han stödde detta på, svarade han att han hade fått ett papper av någon för många år sedan där det stod att rektorer har rätt att göra detta).

Rektor 2.

A. - Ja, det har hänt, men bara vid något enstaka tillfälle. Det har i dessa fall rört sig om tips från andra elever, som har sett att någon ställt in en spritflaska i sitt skåp. Det första vi gör är att vi kontaktar den elev misstanken avser och ber denne att själv öppna skåpet. Nio gånger av tio gör eleven detta. Men om han inte gör det är vi tvungna att använda oss av huvudnyckeln för att undersöka saken. Om misstanken bekräftas tas eleven in för samtal hos mig (rektorn) och vid behov kontaktas dennes föräldrar. Undersökningarna sker alltså aldrig i smyg och inte heller rutinmässigt. Jag vill betona att det är ytterst sällan som vi har behövt använda oss av huvudnyckeln för att öppna någons skåp.

B. - Jag vet inte om det är juridiskt hållbart, men vad skall vi göra. Vi kan inte ringa till polisen så fort det uppstår ett problem på skolan. Har vi rätt att öppna skåpen?

Rektor 3.

A. - Det har hänt några gånger, men det är väldigt ovanligt. Eleven får alltid en möjlighet att först själv öppna skåpet, och det är bara om han inte gör det som vi tar oss in i skåpen på egen hand.

B - Jag vet inte om det är OK rent juridiskt, men *jag* anser att vi har rätt att undersöka elevernas skåp. När eleverna börjar på denna skola får de nämligen hemskickat ett papper, där det står att skåpet upplåtes till eleven, *men* att skolan förbehåller sig rätten att öppna och undersöka det. Om eleven inte accepterar detta kan han ju alltid låta bli att använda skåpet. Har vi rätt att göra så här?

Intervju med eleverna

Fråga 1.

Har ni blivit informerade om att skolan har en huvudnyckel som passar till alla skåp på skolan?

Svar: Nästan samtliga kunde erinra sig om att de hade fått information om detta. Ett fåtal var däremot säkra på att de *inte* fått reda på detta, men de kände ändå till det ryktesvägen.

Fråga 2.

Kände ni till att rektorn ibland låter öppna och undersöka elevskåp på denna skola med hjälp av huvudnyckeln?

Svar: Samtliga elever hade hört talas om att detta hade skett vid något tillfälle

Fråga 3.

Anser ni att rektorn har rätt att göra detta?

Svar: 194 stycken (97 %) ansåg att elevskåpen var något privat, som endast eleverna själva skulle ha tillgång till. 6 stycken tyckte däremot att det var OK så länge de informerades i förväg, och därmed först gavs möjlighet att själva öppna skåpet. Dessa 6 elever såg elevskåpen som ett utrymme som endast var utlånat från skolan och därför inte tillhörde eleverna i egentlig mening.

Fråga 4.

Hur många av er förvarar sina ytterkläder i skåpet?

Svar: På alla tre skolor rådde förbud mot att ta med sig ytterkläder in i klassrummet. Samtliga elever förvarade därför dessa i sitt elevskåp.

Fråga 5.

Hur många av er har *någon gång* förvarat värdeföremål, t.ex. plånböcker, smycken, mobiltelefoner mm., i era skåp?

Svar: Samtliga

Fråga 6.

Hur många förvarar *någon gång varje dag* värdesaker i sitt skåp?

Svar: Ca 80 %. Ofta rör det om mobiltelefoner, som man inte får ha med sig in på lektionen. Under gymnastiklektionen väljer dock många att också förvara sin plånbok i skåpet, eftersom detta upplevs som säkrare än de förvaringsställen som gymnastiksalarna kan erbjuda. Vissa elever uppgav att de alltid förvarar sin plånbok i skåpet, eftersom det är ”smidigast”. Många förklarade också att de har bilder och fotografier i sina skåp, som de betraktar som värdesaker även om de kanske inte har särskilt stort ekonomiskt värde.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Förarbeten

SOU

1938:44 Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk, 2.

1984:54 Tvångsmedel Anonymitet Integritet.

1995:47 Tvångsmedel - enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen.

Prop.

1975/76:209 om ändring i regeringsformen

1988/89:124 om vissa tvångsmedelsfrågor.

NJA II

1933 nr. 3 Lagstiftning om vissa straffprocessuella tvångsmedel.

1943 nr. 1 Den nya rättegångsbalken.

SFS

1994:1219

Publicerade JO-avgöranden (i "JO:s ämbetsberättelse", utgiven i Stockholm)

JO 1956 s. 80

JO 1965 s. 159

JO 1969 s. 87

JO 1970 s. 69

JO 1971 s. 92

JO 1974 s. 79, 128 och 179

JO 1975/76 s. 132

JO 1977/78 s. 19 och 129

JO 1978/79 s. 280 och 396

JO 1979/80 s. 48

JO 1982/83 s. 42

JO 1985/86 s. 123 och 154

JO 1986/87 s. 77

JO 1988/89 s. 46, 60, 68, 352

JO 1989/90 s. 53

JO 1990/91 s. 63 och 92

JO 1991/92 s. 44, 108 och 114

JO 1992/93 s. 138, 143 och 204

JO 1993/94 s. 43, 66, 79, 92

JO 1994/95 s. 134, 214
JO 1995/96 s. 112
JO 1996/97 s. 170
JO 1997/98 s. 165, 190, 281
JO 1998/99 s. 59, 107
JO 1999/00 s. 148

Opublicerade JO-avgöranden

Diarienummer (beslutsdatum)

1468-1982 (1982-11-30)
1047-1988 (1988-11-05)
1553-1990 (1991-09-06)
4029-1995 (1996-10-01)

Publicerade JK-avgöranden (i ”JK-beslut”, utgiven i Stockholm)

JK 1981 s. 38 och 47
JK 1987 s. 49
JK 1988 s. 34
JK 1993 s. 73 och 89

Litteratur

Böcker

Bjerke, Hans Kristian; *Straffprocessuella tvangs- och rettsmidler*, Oslo 1985.
Ekelöf, Per Olof; *Rättegång III*, 6:e upplagan, (Kapitlet om straffprocessuella tvångsmedel av Torleif Bylund), Stockholm 1994 (cit. Ekelöf (Bylund)).
Fitger, Peter; *Rättegångsbalken 1*, del 2, Stockholm 1984.
Gärde, Nils m.fl.; *Nya rättegångsbalken*, Stockholm 1949.
Holmqvist, Lena m.fl.; *Brottsbalken - En kommentar*, del 1, 7:e upplagan, Stockholm 1998.
Olivercrona, Karl; *Rättegången i brottmål enligt RB*, 3:e upplagan, Stockholm 1968.
Olivercrona, Karl; *Straffprocessen - Kompendium av Karl Olivercrona*, Lund 1953.
Westerlund, Gösta; *Straffprocessuella tvångsmedel*, Göteborg 2000.

Artiklar

Skånska Dagbladet

2001-10-13 s. 8

SvJT

1982 s. 654 - Ett problem med avseende på hemlig avlyssning; Ekelöf, Per Olof.

TSA

1975 s. 219

1976 s. 26 och 430

1977 s. 224 och 282

Rättsfallsförteckning

NJA

1923 s. 151

1980 s. 725

1996 s. 577

Europadomstolen

Niemietz mot Tyskland, 1992-12-15, ser. A nr. 251-B